

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Teologická fakulta

katedra filosofie a religionistiky

Diplomová práce

KRIZE SOUČASNÉHO MYŠLENÍ V DÍLE KARLA SKALICKÉHO

Pavel Opelka

studijní obor: učitel náboženství a etiky; forma studia: kombinovaná

vedoucí práce: prof. Dr. Karel Skalický, ThD.

2006

Prohlašuji, že diplomovou práci jsem zpracoval samostatně. Veškerou literaturu, kterou jsem použil, jsem uvedl v závěru práce.

Pavel Opella

Poděkování

Srdečně děkuji profesoru Karlu Skalickému za laskavou a trpělivou péči, kterou mi věnoval v průběhu mého studia na Teologické fakultě a zejména při zpracování této diplomové práce. Získal jsem jeho prostřednictvím řadu cenných podnětů, jichž jsem se v rámci předložené práce snažil maximálně využít.

Obsah

0 ÚVOD.....	6
1 TROJČLENNÉ DĚLENÍ SPOLEČNOSTI	8
1.1 Osobnost a dílo Georga Dumézila.....	8
1.2 Platón	9
1.3 Jacques Le Goff	10
2 PRVNÍ REVOLUČNÍ VLNA	12
2.1 Evropa V. - IX. století.....	12
2.2 Papežská revoluce za svobodu církve v impériu	13
2.2.1 Hnutí Božího míru	13
2.2.2 Papežské snahy v řešení boje o investituru	15
2.2.2.1 Řehoř VII.: Dictatus papae.....	15
2.2.2.2 Kalixt II.: Konkordát wormský	18
2.2.2.3 Inocenc III.	19
2.2.2.4 Bonifác VIII.: Unam sanctam	20
2.2.3 Církevní umění: románský sloh.....	20
2.2.4 Scholastika.....	21
2.2.4.1 Svatý Anselm.....	21
2.2.4.2 Petr Abaelard.....	22
2.2.5 Křesťanská mystika.....	23
2.2.5.1 Svatý Bernard.....	23
3 REVOLUCE ZA SVOBODU KŘESŤANA V CÍRKVI A VE STÁTĚ	25
3.1 Valdenské hnutí.....	26
3.2 John Wyclif	28
3.3 Situace v Čechách.....	32
3.3.1 Jan Hus.....	33
3.3.2 Další vývoj v Čechách v 15. století.....	34
3.4 Martin Luther	35
3.5 Ulrich Zwingli	37
3.6 Jan Kalvín.....	37
3.7 Další aspekty druhé revoluční vlny	39
3.7.1 Renesance	40
3.7.2 Niccoló Machiavelli.....	40
3.7.3 Nové vědecké poznatky	41
3.7.4 Ekonomický rozvoj Evropy	41
3.7.5 Renesance a humanismus.....	42
3.8 Závěr druhé revoluční vlny	42
3.8.1 Thomas Hobbes.....	43
3.8.2 John Locke.....	45
4 REVOLUCE ZA SVOBODU KŘESŤANA V CÍRKVI A VE STÁTĚ	49
4.1 Osvícenství.....	49
4.1.1 René Descartes	52
4.1.2 Giambattista Vico	55
4.1.3 Encyklopedisté.....	56

4.1.3.1 Denis Diderot.....	57
4.1.3.2 Jean-Jacques Rousseau	57
4.1.4 Voltaire.....	58
4.1.5 Paul Henri Thiry Holbach	60
4.1.6 Baruch-Benedikt Spinoza.....	61
4.1.7 Skotské osvícenství	63
4.1.7.1 Adam Smith	64
4.2 Francouzská revoluce.....	66
4.3 „Svatá aliance“	69
4.4 Průmyslová revoluce	70
4.5 Emancipace Židů	71
4.6 Jeremy Bentham	71
5 REVOLUCE ZA SVOBODU OD ZBÍDAČUJÍCÍHO VYKOŘIŠTĚVÁNÍ.....	74
5.1 Filosofický základ proletářské revoluce	74
5.1.1 Marxistické pojetí vývoje	74
5.1.1.1 Karl Marx	74
5.1.1.2 Friedrich Engels.....	76
5.1.1.3 Karl Kautsky	77
5.1.2 Wilhelm Emmanuel von Ketteler	77
5.1.3 Marxismus v carském Rusku	78
5.1.3.1 Vladimír Iljič Lenin.....	78
5.1.3.2 Ruská proletářská revoluce	80
5.1.3.3 Diktatura proletariátu	81
5.1.3.4 Josef Vissarionovič Stalin	82
5.1.3.5 Sovětská ideologie.....	83
5.2 Dopady totalitních praktik na společnost	86
6 ZÁVĚR	87
Seznam odkazů a poznámek	89
Seznam literatury.....	92
ABSTRAKT.....	93
ABSTRACT	94

0 ÚVOD

Počátkem devadesátých let jsem byl účastníkem diskuse, kde byl vyřčen názor, že původcem krize evropské společnosti jsou křesťanské církve. Osobní polemika s tímto názorem mě přivedla až ke studiu na teologické fakultě. Studium teologie patřilo myšlenkově mezi nejzajímavější a nejpłodnější období mého života. Měl jsem možnost osvojit si velké množství informací, které mě velmi obohatily a umožnily můj myšlenkový růst. Teprve však seznámení s osobností a dílem profesora Karla Skalického mi umožnilo spojit tyto vědomosti v jeden přehledný a logicky na sebe navazující celek a zorientovat se tak nejen v minulosti, ale i současnosti naší kultury. Je hodně autorů, jejichž díla si vážím, ale to, co odlišuje Karla Skalického od těchto myslitelů, nejsou pouze informace, ale zejména způsob, jakým jsou dávány do souvislostí a jak jsou interpretovány.

Jako časovou osu pro tuto diplomovou práci jsem použil článek profesora Skalického **Revoluční dynamika evropské civilizace** publikovaného v časopise *Teologické texty* v květnu roku 1999, kde se autor zabývá fenomenologickým popisem revoluční dynamiky, která se jako fenomén objevuje v evropské kultuře posledních dvou tisíc let. Tato revoluční dynamika odlišuje evropskou civilizaci od ostatních, které sice dosáhly velké míry dokonalosti, ale byly statické.

Tato práce je členěna do pěti hlavních celků.

První kapitola podává stručný nástin trojčlenného dělení společnosti, tak jak se odráží v díle G. Dumézila, ve spisech Platonových a v přístupu J. Le Goffa. Toto členění společnosti sehrává v dějinném uspořádání a vývoji významnou roli.

Druhá kapitola sleduje první revoluční vlnu s jejím bojem o investuru a zabývá se též rozvojem scholastiky a křesťanské mystiky.

Třetí kapitola mapuje druhou revoluční vlnu; vedle papismu se věnuje náboženským, filosofickým a kulturním hnutím a podnětům, které zásadním způsobem ovlivnily historický a duchovní vývoj společnosti.

Čtvrtá kapitola sleduje revoluční snahy, jež mají křesťanům zajistit větší svobodu v církvi a ve státě. Z osvícenských idejí a ideálů vplynula jak Francouzská re-

voluce, tak v širším kontextu i revoluce průmyslová a další občanské změny ve společnosti.

Závěrečná kapitola pak shrnuje vlivy, jimiž se do historie zapsala revoluční vlna 20. století se svou marxistickou filosofií a následnou praxí.

Než přikročím k samotnému dílu Karla Skalického, chtěl bych se zmínit o práci myšlenkového předchůdce profesora Skalického, francouzského historika Geoga Dumézila, a to v kontextu trojčlenného dělení společnosti.

1 TROJČLENNÉ DĚLENÍ SPOLEČNOSTI

1.1 OSOBNOST A DÍLO GEORGA DUMÉZILA

Na počátku 20. století byla evropská kulturní a intelektuální scéna obohacena působením a dílem francouzského lingvisty a historika **Georga Dumézila** (1898-1986).

Po studiu na Ecole Normale Supérieure působil Dumézil jako profesor vědy o náboženství na univerzitě v Istanbulu. Po návratu do Francie v roce 1933 přednášel religionistiku na Ecole Pratique des Hautes Etudes. Od roku 1949 působil na Collège de France. Badatelské dílo Georga Dumézila je svázáno s proměnami religionistických a antropologických věd 20. století.

Během svého vědeckého života se Dumézil věnoval studiu problematiky archaického náboženství indoevropských kmenů. Jako profesor působící na istanbulské univerzitě se věnoval důkladnému zkoumání kavkazských jazyků a potomků indoevropských Skythů žijících na území osmanské říše. Vyhodnocení této práce a srovnání s díly týkajícími se tematiky Indů, Římanů a dalších indoevropských národů dalo základ Dumézilovu dílu o trojčlenném uspořádání indoevropské společnosti.

Počátky Dumézilovy teorie indoevropské trojčlennosti spadají na začátek roku 1930, kdy Georges Dumézil ve své studii *Prehistorie indoíránských kast* (*La préhistoire indo-iranienne des castes*), otištěné v *Journal Asiatique*, poprvé ukázal, že společenská organizace archaických Indů, Íránců a Skythů byla založena na trojčlenném modelu. (1)

Ve své knize nazvané „*Mýty a bohové Indoevropanů*“ poukazuje Dumézil na trojčlennou teologii (2) našich předků, ale i na sociální trojčlennost ve starověkém světě. (3) Indoevropané - jako jediní z národů - dělili svou společnost do tří zcela odlišných skupin. Jako první skupinu Dumézil ve svém díle identifikuje na základě komparativních studií třídu brahmánů, druidů, kněží nebo právníků čili nositelů tradice. Jako druhá skupina krystalizuje vojenská aristokracie, tedy bojovníci, kteří plní válečné funkce. Do třetí skupiny zahrnuje chovatele, zemědělce, dělníky, svobodné muže, řemeslníky čili ekonomický sektor. Otisk společenského dělení částečně mizí u indoevropských národů, které dosáhly ve starověku stádia vyšší spo-

u indoevropských národů, které dosáhly ve starověku stádia vyšší společnosti vlivem neindoevropského intelektuálního prostředí (Indové a Řekové).

Na straně 78 nás Dumézil upozorňuje na výjimečnost trojčlenného dělení u indoíránských národů. Tuto strukturu v jiném společenském uspořádání či v tradici ne-najdeme, ať už zkoumáme strukturu ugrofinských nebo sibiřských společenství, není ani u Číňanů, starozákonních Židů, v sumerské či semitské Mezopotámii ani obecně v rozsáhlých kontinentálních oblastech, s nimiž Indoevropané bezprostředně sousedili nebo na jejichž území pronikali. U těchto sousedních národů pozorujeme nerozčleněná společenství kočovníků, v nichž je každý bojovníkem a zároveň pastevcem, nebo teokratické kultury usedlého obyvatelstva, v nichž protiváhu krále-kněze tvoří masa nekonečně rozdrobená, ale jednolitá ve své poniženosti.

Trojčlenný právní mechanismus je jednou z nejzajímavějších aplikací indoevropského schématu. Odkaz na trojčlennou koncepci osvětluje u různých národů (Indové, Sparťané a Římané) právní rámec a pravidla. I římské právo si ve svých formách uchovává značný počet procedur o třech variantách. Staří Římané uznávali pouze tři typy sňatků: *confarreatio*, zasvěcené Jupiterovi a vyhrazené zpravidla nejvyšším kněžím, *usus*, který Dumézil pokládá za obdobu vzájemné dohody snoubenců v Indii, a *coemptio*, symbolickou koupi manželky. (4)

1.2 PLATÓN

Odraz indoevropské trojčlennosti nacházíme také v díle řeckého filosofa **Platóna**. Ve svém filosofickém spisu *Ústava* se Platón zabývá dynamickým ustrojením duše, která má tři aspekty – rozum, vznětlivost a žádostivost (což ve státě odpovídá vládcům, vojákům a výrobcům). Tyto tři aspekty naší osobnosti by měly působit v souladu s vládou rozumu. Uvedené trojčlenné dělení duše přejal Platón pravděpodobně od pythagorejců a přechází zároveň do všech Platónových výchovných schémat.

V *Ústavě* čteme: *"Dokud se filosofové nestanou králi anebo dokud se nynější králové a panovníci neoddají z duše a náležitě filosofii a politická velikost a moudrost nesplynou v jedno... nedočkají se obce klidu od svých běd – ba ani lidské pokolení, myslím – a teprve poté budeme moci tato naše obec rozkvést a uzříť denní jas."*

Tématem *Ústavy* tedy je, že pouze filosofie poskytuje skutečnou moc. Ona jediná je cestou k pravému vědění. Spravedlivého státu je dosaženo v situaci, kdy každý činí to, co mu náleží, s ohledem na dobro celku. Ve spravedlivé společnosti všichni – vládcové, ozbrojenci, pracující – činí to, co činit mají. Vládcové jsou moudří, vojáci stateční a výrobci uplatňují sebevládu a nejsou strháváni svou touhou po zisku. Jediný filosof je způsobilý vládnout. Filosofové na trůně se vyznačují zvláštním nadáním, které je zdokonaleno padesátiletým mnohostranným vzděláním. V nich se slučuje moudrost a moc. (5)

1.3 JACQUES LE GOFF

Současný francouzský historik **Jacques Le Goff** píše ve své knize *Kultura středověké Evropy*, že „jedním z neoriginálnějších výtvorů středověku je to, že se uchyluje k indoevropskému tripartitnímu schématu“. V raném středověku, v době zániku antické společnosti a zrodu barbarských, převážně germánských království, dochází k rehabilitaci trojčlenného členění společnosti, které bylo římských impériem vytlačeno za linii civilizovaného světa. Osudy ideologie trojčlennosti ve středověku a novověku západní civilizace názorně ukazují, jak tento způsob symbolického členění a uchopení světa představuje též účinný represivní nástroj privilegovaných tříd a sociální kontroly, který může za jistých společenských okolností své ostří ztratit, být relativizován a postupně ze společnosti odstraněn. (6)

V kapitole VII. popisuje Le Goff křesťanskou společnost 10. století, skládající se z trojího lidu: kněží, válečníků a venkovského lidu. Tyto tři části jsou odlišné a komplementární, žádná se neobejde bez dvou zbývajících. Jejich celek tvoří harmonické tělo společnosti. Toto trojčlenné schéma se poprvé objevuje v překladu Boethiovy *Útěchy*, který nechal poříditi král Alfréd Veliký koncem 9. století. Král musí mít „muže, kteří se modlí, muže, kteří jezdí na koni, a muže, kteří pracují“. V dalším století se tato trojčlennost objevuje u **Aelfrica** a u **Wulfstana** (7).

Ve francouzských textech v tomto období vidíme jako samozřejmé dělení feudální společnosti na ty, kteří se modlí - *oratores*, ty, kdo bojují - *bellatores*, a ty, kteří pracují - *laboratores*.

Co však znamená tato funkční trojdílnost v praxi? Nemůžeme přehlédnout, že vztahy mezi jednotlivými třídami nebyly nijak idylické. Během staletí toto schéma směřuje k udržení pracujících lidí – ekonomické třídy – v područí druhých dvou tříd. Zároveň dochází mezi skupinou kněží a válečníků ke střetu, ve kterém se jedná o pozici vzájemného podřízení. Odraz těchto událostí je zaznamenán v literatuře příběhem o rytíři Rolandovi, kde jde o jasné vítězství kněžské moci nad válečnickou silou. Šamanská moc ve své vytříbené formě pohltila válečnickou zdatnost. Naopak, celý Artušův cyklus ústí v triumfální vítězství rytířstva.

V pozdějších staletích se v celé Evropě vyvíjí ekonomický sektor podle vlastních zákonů. Proti horním měšťanským vrstvám z tak zvaných notáblů vzniká dále stav řemeslníků, zemědělců a nižšího měšťanstva.

2 PRVNÍ REVOLUČNÍ VLNA

2.1 EVROPA V. - IX. STOLETÍ

Současně s rozpadem římské říše dochází k zaplavení celé jižní a západní Evropy **germánskými kmeny**. Tyto národy již nejsou pohané a spolu s nadvládou nad obsazeným územím sem přinášejí i ariánskou víru, vlastní církevní organizaci a vlastní liturgii v germánském jazyce. Nově vzniklé státy byly však ariánské pouze ve své vládnoucí vrstvě. Domorodé obyvatelstvo bylo buď pohanské (zvláště na venkově), anebo křesťanské – katolické. Tyto státní útvary byly však velice vratké, protože byly nestejnorodé, s velkými náboženskými kulturními a sociálními rozdíly. O společenskou syntézu se pokusil **Boethius**, autor díla *Filosofie utěšitelkou*; skončil však na popravišti. Ve vězení umírá i **papež Jan**. Syntéza těchto dvou vyznání však nebyla možná. Proto se katoličtí biskupové zaměřují v hledání na barbarské Franky s myšlenkou, že s pohany je lepší pořízení než s některými křesťany. Za pomoci své ženy Klotildy, která byla katolička, přistupuje ke katolické víře i franský král **Chlodvík**. V těžkém boji poráží Alemany i ariánské Vizigóty. Chlodvík nepřijal po vzoru většiny ostatních germánských národů ariánské křesťanství, odsouzené jako blud, nýbrž křesťanství katolické. Tím vznikl předpoklad pro vznik státního národa z Germánů a románských katolických Galů, ale také pro spojení mezi franskou říší a papežstvím. To přispělo ke konci arianismu v Evropě, ale i k formování nového západního křesťanského světa (8).

Nově vzniklá vládnoucí **franská vrstva** neměla pouze kladný vztah k nově přijatému náboženství, ale nesla s sebou silný vztah k svému majetku. Vše, co leželo na jejím území, tedy i kostely a kláštery, považovali za součást svého jmění s právem zasahovat do činnosti těchto církevních objektů. Tato skutečnost přinášela mnohdy neřešitelné situace, kdy kněz nebo řeholník byl povinován poslušností jak světskému majiteli kostela nebo kláštera, tak svému biskupovi. Velmi se také zkomplikovaly vztahy mezi církví a poddaným lidem. Kněží a celá církevní organizace se tímto dostala do poddaného vztahu k vrstvě šlechty, válečníků.

2.2 PAPEŽSKÁ REVOLUCE ZA SVOBODU CÍRKVE V IMPÉRIU

Tato první revoluční vlna se kryje s gregoriánskou reformou neboli s **bojem o investituru**. Předmětem sporů byla základní otázka – je Říše součástí Církve, nebo je Církev součástí Říše?

Mnoho neblahého s sebou přinášela právě tato instituce vlastnických kostelů. Vzniklá situace se nepromítala pouze do života prostého lidu; stalo se pravidlem, že i císař i vyšší šlechta pohlíželi na církevní statky jako na svůj majetek, a v důsledku toho považovali kněze a ostatní církevní hodnostáře za své poddané. Podle tohoto pojetí měli k vyšším církevním úřadům stejná práva jako šlechtic ke svým vlastnickým kostelům, a mohli tedy například propůjčovat biskupské a klášterní statky jako léno nebo dosazovat či sesazovat církevní hodnostáře. Nový hodnostář musel svému světskému pánovi současně složit přísahu věrnosti a poddanosti. Zároveň využíval církevní organizaci k vlastní státní správě. Pověřoval duchovenstvo vyřizováním některých zvláštních úkolů nebo dozorem v jednotlivých částech říše (9).

2.2.1 Hnutí Božího míru

Důsledkem postupného vymaňování církve z vlastnických práv a patronátu vládců, které vyvrcholilo v 11. století konfrontací duchovní a světské moci, je „hnutí Božího míru“. To vzniklo na konci 10. století v jihozápadní Francii a bylo podporováno reformní vlnou, která vzešla z **kláštera v Cluny**. V roce 910 obdržel opat Bernon od hraběte Viléma Pobožného dvorec v Cluny, aby tam založil klášter, v němž by obnovil benediktinskou řeholi v původní čistotě. Tento nově vzniklý klášter štědře podporoval, ale zároveň zakládající listinou stanovil, aby klášter nepodléhal žádnému světskému ani duchovnímu pánu, nýbrž byl podřízen přímo Svaté Stolicí. Toto úzké spojení s Římem umožnilo rychlý rozmach clunyjského kláštera. V atmosféře svobody, kdy se clunyjské mniši mohli odvolávat na řeholi Benediktovu, vznikl reformní ostůvek svobody, který se jako vzor pro ostatní kláštery začal šířit celou západní a jižní částí Evropy.

O zachování dobrého ducha v klášteře se zasloužili jeho opatové. Prvním opatem v Cluny byl Berno, pod jehož dohledem vznikl model benediktinského kláštera. Za jeho nástupce Odonu se pověst kláštera dostala za hranice Francie. V letech 942

až 954 byl v čele řádu Aymard, který se zasloužil o hospodářské povznesení kláštera, následován Majolem (954-994), zvaným knížetem mnišského života. Křesťané v něm spatřují ideál benediktinského mnišství. V tomto klášteře pobýval také po určitou dobu český biskup Vojtěch, který zde byl získán pro reformní dílo ve své vlasti. Clunyjské hnutí bylo skvělým příkladem pravé zbožnosti, sebezáporu a věrnosti zvolené cestě a jako takové nemohlo zůstat bez odezvy u ostatních benediktinských klášterů. Na žádost mnichů v Baume a Gigny reformoval opat Berno i jejich kláštery. Obnovil přísnou chudobu, pěstování pokory, mlčení a zdrženlivost. Takto zreformované kláštery zůstávaly podřízené clunyjskému, a to buď přímo ustanovením převora, nebo osvojením clunyjských zvyklostí. Kláštery clunyjské kongregace tedy nejenže přijaly vnitřní reformu, ale také pochopily, jaký význam mělo přímé podřízení clunyjského kláštera Římu. Tyto kláštery se dožadovaly exempce, to znamená vynětí z pravomoci diecézních biskupů a podřízení Římu. Svého cíle také dosáhly. Tímto aktem se sám Řím postavil do čela reformního hnutí. Sami papežové tak také nacházeli pomocné síly, které byly připraveny prosazovat jejich požadavky. V zápase o klášterní reformu se clunyjská mniši nemohli vyhnout hlavnímu nešvaru doby, propůjčování církevních prebend. Přestože byli zaměřeni konzervativně a často spřízněni se šlechtou, nestavěli se proti laické investituře zásadně, nýbrž jen proti jejímu zneužívání. Mnoho kostelů přejali ze šlechtických rukou a zároveň zajistili uspokojivé postavení kněží v těchto kostelech. Clunyjská reforma se také týkala právních výstřelků své doby. Otevřeně se postavili proti krevní mstě (právě krevní mstou vysvětlují někteří historikové nízký počet obyvatelstva v Německu 10. století).

Představa o míru Božím byla chvályhodná, i když nespĺňovala vždy očekávání. Její základní význam spočíval ve vnitřní přeměně drsných válečníků a zušlechtění jejich mravů. Tuto představu naplňovala myšlenka křesťanského rytířství, jejíž základem bylo spojení duchovenstva se sdružením ušlechtilých válečníků. Toto sdružení se nazývalo rytířstvem; jeho členem se mohl stát bojovník, který dostatečně prokázal křesťanského ducha. Nikdo se tedy rytířem nerodil, tohoto stavu bylo možné dosáhnout tzv. pasováním, na něž se čekatel připravoval půstem a modlitbou. Mezi hlavní povinnosti křesťanského rytíře patřilo dělat vždy čest náboženství Kristovu, užívat zbraně na ochranu církve a víry, neutiskovat slabé a bezbranné, naopak se jich ujímat. Rytířství neznalo hranic státních ani národních a tvořilo jedinou organizaci na národní a univerzální. Obraz ideálního rytíře nacházíme v umělecké tvorbě celé tehdejší Evropy. Rytířská poezie byla hojně pěstována nejen ve Francii, ale i v okolních

zemích. Tato doba rozkvětu je také zaznamenána v církevní architektuře této doby. Do Itálie přenesl reformu clunyjský opat Odo, který reformoval římský klášter svatého Pavla. Spolu s osvobozováním církve nastává rozkvět řeholních řádů (10).

2.2.2 Papežské snahy v řešení boje o investituru

2.2.2.1 Řehoř VII.: *Dictatus papae*

V roce 1039 nastoupil na německý trůn **Jindřich III.** K zvyklostem jeho doby patřilo, že panovník zasahoval do dění v církvi; i on dal v roce 1046 na synodách v Sutri a v Římě sesadit tři papeže (Řehoře IV., Benedikta IX. a Silvestra III.) a zároveň dal zvolit papežem bamberského biskupa jako Klementa II. Ten jej ještě v témže roce korunoval na císaře. Také tři následující papeži (Damasus II., Lev IX. a Viktor II.) byli německými biskupy. Odraz této doby nám zanechal Petr Damiáni v knize *Liber gratissimus* (Nejmilejší kniha). V díle tohoto velikého kazatele pokání vidíme dosud nebývalé zpochybnění sepětí světské a duchovní moci.

S nástupem **Řehoře VII.** vstoupila církevní reforma do svého rozhodujícího stádia. Tomuto muži, který dlel nějaký čas v samém centru reformy v Cluny, se stal ideál čisté, svaté církve vším. Čistota a svoboda církve pro něho byly jednotným programem, za jehož uskutečnění bojoval všemi svými silami. Pravděpodobně v roce 1075 sestavil dokument zvaný *Diktatus papae*, souhrn dvaceti sedmi stručných vět, jenž představoval seznam církevně právních textů o privilegích papežského stolce.

Diktatus papae Řehoře VII.

1. *Římská církev je založena samotným Pánem.*
2. *Pouze římský biskup smí být označován za všeobecného biskupa.*
3. *Pouze on může sesazovat biskupy nebo je znovu přijímat do společenství církve.*
4. *Jeho legát nechť na koncilu předsedá všem biskupům, i když je nižšího postavení, a může nad nimi vynášet rozsudek sesazení.*
5. *Papež může sesazovat nepřítomné.*

6. *S těmi, na něž uvalil klatbu, nemá mimo jiné nikdo setrvávat v jednom domě.*
7. *Pouze on smí, vyžaduje-li to doba, vydávat nové zákony, vytvářet nové farnosti, přeměňovat řeholní domy kanovníků na opatství a na druhé straně rozdělovat bohatá biskupství a chudá biskupství slučovat.*
8. *Pouze on sám smí užívat císařské insignie.*
9. *Pouze papeži musejí všechna knížata líbat nohy.*
10. *Pouze jeho jméno smí být jmenováno v kostelích.*
11. *Toto jméno je jedinečné na světě.*
12. *Jemu je dovoleno sesazovat císaře.*
13. *Jemu je povoleno, je-li k tomu nucen nezbytností, překládat biskupy z jednoho sídla na jiné.*
14. *On může duchovního z kteréhokoli kostela poslat, kamkoli se mu zachce.*
15. *Člověk jím ustanovený může stát v čele jiné církve, nesmí však sloužit a nemá také přijímat od jakéhokoli biskupa vyšší hodnost.*
16. *Žádná synoda nesmí být bez jeho svolení označena za všeobecnou.*
17. *Žádné právní ustanovení a žádná kniha nesmí mít bez jeho plné moci kanonickou platnost.*
18. *Jeho výroky nesmějí být nikým zpochybňovány – pouze on sám smí zavrhnout soudy všech.*
19. *On sám nesmí být nikým souzen.*
20. *Nikdo nechť se neopováží odsoudit toho, kdo se dovolává Apoštolského stolce.*
21. *Všechny důležitější záležitosti jedné každé církve nechť jsou přenechány Apoštolskému stolci.*
22. *Římská církev se nikdy nemýlila a podle svědectví Písma nikdy nepropadne omylu.*

23. *Římský biskup bude v případě, že jeho volba proběhla kanonicky právoplatně, z moci zásluh svatého Petra nepochybně svatý, jak dosvědčuje svatý biskup Ennodius z Pavie – s ním souhlasí mnozí svatí Otcové, jak je patrné z dekretů blahoslaveného papeže Symmachy.*
24. *Podle jeho rozhodnutí a s jeho svolením se poddaným povoluje vznášet stížnosti.*
25. *Bez spoluúčasti synody může sesazovat biskupy a vyloučené z církve znovu přijímat do jejího společenství.*
26. *Za katolíka nemá být považován nikdo, kdo se neztotožňuje s katolickou církví.*
27. *On může poddané zprostit povinné poslušnosti vůči nespravedlivým pánům. (11)*

Kdyby císař Jindřich IV. vyšel vstříc reformním úmyslům Řehořovým, byl by se snad našel způsob, jak uvést v soulad nové poslání papežství a dosavadní úlohu císaře. Jindřich však toto pochopení neměl, a když jej papež pokáral, přisvojil si právo jej sesadit. Tímto došlo k velkému boji, který naplnil posledních deset let Řehořova pontifikátu. Nazýváme jej **bojem o investituru**, který vyhrotil otázku, zda vysoké církevní úřady, biskupství a opatství mají být obsazovány svobodnou volbou, nebo knížaty. Samo slovo investitura znamená vybavení neboli odevzdání církevního majetku. Toto vybavení, jak bylo v germánském právním jednání zvykem, se symbolicky uplatňovalo předáním prstenu a berle biskupovi nebo opatovi z rukou knížete. To vzbuzovalo dojem, že církevní pravomoc nově ustanoveného hodnostáře vyplývá z předané moci světské, a to církevní reformátory pobuřovalo. Celý spor po vydání *Dictatu papae* začal v podstatě zcela nenápadně. Císař papežův dokument ignoroval a také obsadil některá biskupství svými lidmi. Nadále se také stýkal se svými rádci, tedy s těmi, které dal papež do klatby pro jejich zhoubný vliv na jeho osobu. Události tím vzaly rychlý spád. Na Řehořovo ultimátum hrozící císaři sesazením svolává Jindřich IV. synodu německých biskupů, která prohlásila, že neuznává Řehoře VII. za hlavu katolické církve. Na stranu císaře se také postavil metropolita mohučský, trevírský a 24 biskupů. Papežovou odpovědí byla klatba na císaře. Jindřichovi byla zakázána vláda nad celou říší, všichni křesťané byli zproštěni přísahy věrnosti. Biskupy,

kteří se postavili na císařovu stranu, postihly ještě tvrdší tresty. Část jich byla suspendována, část dokonce exkomunikována z církve. Rozhřešení sporu přišlo záhy. Německá knížata se postavila na stranu papeže a rozhodla, že se má císař zatím zdržet vlády a pokud nedosáhne zproštění exkomunikace, ztratí korunu. Při setkání papeže a Jindřicha v severní Itálii se císař dostavil v kajícnickém šatě a prosil papeže o udělení absoluce. Německá knížata se však o zproštění Jindřichovy klatby již nestarala. Na říšském sněmu v březnu 1077 zvolila za nového německého krále Rudolfa Švábského, který se vzdal práva na investituru svých církevních leníků a přijal závazek manský vůči apoštolskému stolci. Po smrti Rudolfa (1080) stanul na německém trůně opět Jindřich IV.; spor se rozhořel nanovo a nekončí ani Řehořovou smrtí v roce 1085.

2.2.2 Kalixt II.: Konkordát wormský

Teprve Kalixtovi II. se po dlouhém jednání s Jindřichem V. podařilo ukončit tento „spor dvou mečů“. Smlouvou, která je známá pod jménem *Konkordát wormský*, se císař zavázal, že Svaté stolici uhradí škodu, kterou jí způsobil jeho otec nebo on sám. Přislíbil také, že se zřekne investitury a v celé říši dovolí kanonickou volbu biskupů a opatů. Touto smlouvou končí dlouholeté boje o investituru, který v jistém smyslu znamená konec barbarského středověku. Šlechta i národy se naučily, že cestou práva se může dojít dál než cestou boje.

Z listiny krále Jindřicha V.

Ve jménu Svaté a nedílné Trojice. Já, Jindřich, z Boží milosti vznešený císař římský, se zříkám z lásky k Bohu a ke svaté církvi římské a k pánu a papeži Kalixtovi a pro spásu své duše Bohu a jeho svatým apoštolům Petru a Pavlovi a svaté katolické církvi jakékoli investitury prstenem a berlou a povoluji, aby se ve všech kostelích mého království a císařství konala volba kanonickým způsobem a aby svěcení bylo svobodné. Statky a důchody svatého Petra, jež byly zabráný od počátku tohoto sporu, ať již za mého otce nebo za mých časů, odevzdávám, pokud je nevlastním, znovu téže svaté církvi římské; ty však, jež nevlastním, nechám věrně navrátit. Také statky všech ostatních církví a knížat a ostatních duchovních i laiků, o něž oprávnění vlastníci v oněch zmatcích přišli, vrátím na knížecí radě a knížecím soudu, pokud je vlast-

ním; navrácení těch, jež nevlastním, budu však věrně napomáhat. Nabízím také pravý mír pánu a papeži Kalixtovi a svaté církvi římské a všem, kdož na jeho straně stojí nebo stáli. A bude-li svatá církev římská žádat v čemkoliv pomoc, budu jí věrně pomáhat, a bude-li si na cokoliv přede mnou stěžovat, zjednám jí právo, jak se sluší a patří. (13)

2.2.2.3 Inocenc III.

Další důležitý tah učinil papež **Inocenc III.** Během jeho pontifikátu vzniká společnost, v níž se klérus (sacerdotium) stává prvním stavem, jemuž je podřízena veškerá moc, jak duchovní, tak světská. Tu první vykonává přímo, druhá je vykonávána prostřednictvím šlechty čili vojáků. Inocenc III. svou obratnou politikou neobyčejně posílil pozici Svatého Stolce. Neváhal uvalit klatbu na císaře Filipa Švábského za důsledky jeho říšské politiky v Itálii a na Sicílii. V registru korespondence dodnes nacházíme promluvy papeže Inocence III., týkající se sporu o německý trůn a biblického zdůvodnění kněžské moci.

Úryvek dopisu (1207), zdůvodňujícího biblickou podstatu kněžské moci:

Aby vystihl svornost v jednotě a jednotu ve svornosti, jež má panovat mezi královstvím a kněžstvím, předpověděl Mojžíš ve Starém zákoně království kněží (Ex 19,6), jež pak Petr v Novém zákoně pojmenoval královským kněžstvem (1 P 2,9). Prostředník mezi Bohem a člověkem (1 Tm 2,5), Bohočlověk Ježíš Kristus, pak svým původem - tím, že přijal vtělenou podobu - vyšel zároveň z královského i z kněžského rodu, je podle řádu Melchisedechova navěky stejnou měrou králem i knězem, podle apoštola je ve všem podoben Synu Božímu, a jak stojí psáno, je králem Sálemu a knězem Nejvyššího Boha. Ona (totiž království a kněžství) jsou totiž dvěma meči, o nichž Pán řekl, že to stačí (srov. L 22,38). Jsou dvěma drahocennými sloupy, vztyčenými v předsíni chrámu o objemu v délce dvanácti loket. Jsou to dvě veliká světla na nebeské tvrzi, jež střídavě osvětlují den a noc, totiž papežskou autoritu a královskou moc. Budou-li spojeny ve svorném přátelství a v přátelské svornosti, pak slunce i měsíc budou zaujímat správné místo v daném řádu. (14)

2.2.2.4 Bonifác VIII.: Unam sanctam

K završení církevního boje došlo roku 1302, kdy papež **Bonifác VIII.** (1294-1303) vydal bulu „Unam sanctam“. Formuloval v ní svůj názor na poměr moci duchovní a světské. Tato bula náleží zcela jasně k nejspornějším dokumentům celého středověku. Její obsah se dá vyjádřit těmito slovy: Je jedna církev, a to svatá církev katolická. Tato církev má jen jedno tělo a jednu hlavu, Krista; jeho náměstky jsou Petr a Petrovi nástupci. Církev má ve své moci dva meče, duchovní a světský. Meč duchovní drží v rukou sama, meč světský svěřila králům a bojovníkům, kteří ho mají užívat podle její vůle a tak dlouho, jak ona to dovolí. Jeden meč však musí být podřízen druhému, proto světská moc musí být podrobena moci duchovní. Z této nadřazenosti moci duchovní plyne její právo moc světskou dosazovat a v případě, že odbočila z pravé cesty, ji i soudit. Představitelem duchovní autority je sice jen člověk (papež), ale přesto jeho moc není lidská, nýbrž božská; proto každý, kdo se této Bohem zřízené moci protiví, zřízení Božímu se protiví. „*Prohlašujeme, tvrdíme a stanovíme,*“ praví se v závěru, „*že pro každého člověka je k spáse nezbytně nutno, aby byl podroben nejvyššímu pastýři římskému*“. Tuto větu lze přirozeně brát v jejím správném smyslu. Obsahuje obvyklou, stále a dodnes platnou nauku církve, že papež je náměstkem Kristovým a že jsou mu tedy podřízeni všichni křesťané včetně králů. (15)

Touto bulou završil papež Bonifác VIII. nadvládu církve nad druhým stavem, šlechtou. Vysloužil si však také nenávisť francouzského krále Filipa Sličného, jehož ozbrojenci papeže na dva dny uvěznili. Bonifác osvobozený měšťany z Agni se triumfálně vrací do Říma, kde však po několika dnech na následky rozrušení umírá. Tímto končí první revoluční vlna, která vedla k sekularizaci císařské a královské moci.

2.2.3 Církevní umění: románský sloh

Pro toto historické období není určující pouze boj o investituru. Po zastavení nájezdů Normanů a Maďarů došlo k nebývalému rozmachu **církevního umění**. Vyvinul se nový sloh, jemuž říkáme **románský**. Tento sloh v sobě obsahuje četné prvky římské architektury. Značný vliv na rozmach tohoto stavitelského slohu měly mnišské řády zejména kongregace clunyjské, později i řád cisterciácký. Hlavním rysem architektury typické pro toto období byla bazilika se svým křížením půdorysu (čtverec vy-

tvořený protknutím lodi podélné lodí příčnou). Další novinkou bylo klenutí vnitřního prostoru. Toto křížové klenutí vzniká protknutím dvou kleneb; tento způsob zdivo příliš nezatěžoval, protože sváděl tlak kleneb do čtyř rohových bodů opřených o pilíře. Vnitřní prostor románského chrámu působí majestátním dojmem. Velká péče byla věnována i vnějšímu vzhledu bazilik, jenž má z dálky vynikat nad všechno okolí. Nejvíce bylo zdobeno průčelí východní, obklopující svatostánek. Velký rozmach zaznamenává také sochařství a malířství.

2.2.4 Scholastika

2.2.4.1 Svatý Anselm

V tomto období dochází také k rozvoji **scholastické filosofie**. Mezi přední teology tehdejší doby náleží svatý **Anselm**, který je zván otcem scholastiky. Anselm jako první z teologů jasně formuloval princip scholastiky větou: *Neque enim quaero intellegere, ut credo, sed credo, ut intelligam* – Nesnažím se (napřed) vědět, abych (potom) věřil, nýbrž věřím (hned z počátku), abych (potom) se snažil porozumět, čemu věřím. Svou literární slávu založil třemi spisy: *Monologium*, *Proslogium* a *Cur Deus homo*. Prvním spisem nám svatý Anselm podává kosmologický důkaz Boží existence, v druhém důkaz ontologický, kde z pouhého pojmu Boha soudí na jeho skutečnost. Ve svém spise *Cur Deus homo* postavil proti teorii redempční (podle níž Kristus svým utrpením a smrtí vykoupil lidstvo z moci ďáblů) teorii satisfakční (smrtí Kristovou dostal Bůh zadostiučinění za urážky, způsobené lidskými hříchy). Scholastikové 13. století tuto teorii přijali a dále rozvíjeli, takže se stala pevnou součástí katolické teologie. Zajímavá je rovněž Anselmova logika důkazu Boží existence:

1. *Pán je to, nad co nelze myslet nic většího.*
2. *I pošetilec (z žalmu 14. verš jedna), který si říká ve svém srdci, že nic takového není, rozumí tomu, co slyší, když slyší slova „to, nad co nelze myslet nic většího“.*
3. *Pošetilec tedy rozumí tomu, co myslí, když myslí na Boha, na to, nad co nelze myslet nic většího.*
4. *Čemukoli se rozumí, je v rozumu.*

5. *I když tedy pošetilec nerozumí tomu, že Bůh jest, tj. neuvědomuje si, že Bůh jest, Bůh je (takřikajíc) v rozumu pošetilce.*
6. *Kdyby však Bůh existoval pouze v rozumu, nebyl by tak velký, jak by byl tehdy, kdyby kromě rozumu existoval i ve skutečnosti.*
7. *Jestliže tedy Bůh existuje pouze v rozumu pošetilce, není tím, nad co nelze myslet nic většího.*
8. *Jelikož ale Bůh je tím, nad co nelze myslet nic většího, není možné, aby existoval pouze v rozumu.*
9. *Bůh proto existuje ve skutečnosti.*

2.2.4.2 Petr Abaelard

Velmi zajímavou postavou mezi teology 12. století je **Petr Abaelard** (1079-1142), který propracoval dialektickou metodu a umění disputační, jehož cílem je uvádět v souhlas rozporné. Zároveň přispěl k tomu, že scholastikové začali studovat staré filosofy – Platóna a Aristotela. Ve sporu o všeobecniny hledal střed mezi krajním realismem a nominalismem.

Mezi hlavní myšlenky Petra Abaelarda patří tyto:

- *Obecninám, ač v sobě a o sobě nejsou skutečné, náleží jazyková a rozumová jsoucnost, která pramení z jejich účasti na jednotlivinách.*
- *Autorita, ač podstatná, sama o sobě nepostačuje k pochopení dogmatu; rozum musí dogma pochopit přes analogie ze smyslového světa.*
- *Klasická díla předkřesťanské filosofie jsou utvářena Bohem a obsahují mystické předzvěsti křesťanského učení.*
- *Zdánlivě sporné názory v autoritativních pramenech víry lze často smířit sledováním vývoje myšlenky v dílech dotyčných autorů, zajištěním nejlepší podoby textu a využitím hermeneutické dialektiky.*
- *Před Bohem platí záměry, ne skutky; lidská díla jsou mravně lhostejná a nijak nepřispívají k zajištění zásluh či vin.*

- *Schopnost spoutat a odstranit hříchy náleží jen těm neokázalým a svatým biskupům, kteří jsou důstojnými nástupci apoštolů. (16a)*

Mezi poslední dílo Abaelardova života patří *Hexaëmeron* a *Dialog mezi filosofem, židem a křesťanem*.

2.2.5 Křesťanská mystika

Spolu s rozvojem scholastické filosofie a teologie rozvíjela se v tomto období i **křesťanská mystika**, kterou můžeme zvat kontemplativní teologií. Tato věda pojednává o životě spojeném s Bohem. K tomuto spojení dochází postupně po třech stupních – *via purgativa* (cesta očištná), *illuminativa* (cesta osvědčující) a *via unitiva* (cesta sjednocující), jejichž cílem je nazírání na Boha. Tajuplné zážitky mystiků a jejich intuitivní poznávání božských věcí zkoumá spekulativní mystika. Tato věda není v rozporu se scholastikou, nýbrž s ní jde ruku v ruce a harmonicky ji doplňuje. Nejvýznamnější mistři scholastiky, byli zároveň mystiky. (17)

2.2.5.1 Svatý Bernard

Mezi mystiky měl cisterciácký řád svého zástupce v postavě svatého **Bernarda z Clairvaux**. Byl dokonce nazván otcem středověké mystiky, která je zaměřena spíše prakticky. Vědění pro pouhé vědění, jak žádal Abaelard, pokládal za zbytečné a veškerá teorie má být prostředkem k bohulibému životu. Nejvyšší křesťanskou ctností je *pokora*, z níž vyvěrá pravá láska i pravé poznání. Na nejvyšším stupni je *mystická extáze* (raptus excessus), kdy čistá duše vchází v Boha a Bůh v duši. Dostat se do tohoto stavu znamená zbožnění, lidské vědomí se rozplývá ve vůli Boží. Jako nejvyšší filosofii považoval svatý Bernard rozjímání o trpícím Spasiteli. Žádný člověk neměl nikdy takový vliv na svou dobu jako svatý Bernard.

Ve věku dvaadvaceti let přišel Bernard do Citeaux se třiceti stoupenci. Po třech letech již zakládá klášter Clairvaux, kde se stává opatem. Během svého života pomáhal založit takřka šest klášterů cisterciáckého řádu, kde zformoval duchovní základ nového řádového hnutí. V roce 1128 dal popud k sepsání řehole pro nově založený bojový řád templářských rytířů. V roce 1146 vybídl k druhé křížové výpravě. Mezi základní Bernardovy spisy patří *O lásce k Bohu*, následuje *O milosti a svobod-*

né vůli. V posledních deseti letech života píše Kázání o Písni písní a poslední kniha O uvážlivosti předkládá se vši jasností jeho křesťanskou antropologii. Bernard vychází z perspektivy Bible a jeho úkolem byla vždy víra, jež hledá porozumění. Lidé byli učiněni k obrazu Božímu. Nebyli učiněni obrazem Božím, jak je tomu u Božího Syna, ale k obrazu Božímu, čímž se podřízeně podílejí na božství.

Hlavní myšlenky sv. Bernarda:

- *V samotné podstatě duše je přirozená jednoduchost; pro duši „být“ znamená totéž co „žít“, „být“ však není totéž co „žít dobře“ či „žít blaženě“. K tomuto stavu nicméně duše může vystoupit.*
- *Pro Boha „být“ znamená „žít blaženě“.*
- *Duše je jednoduchá, nesmrtelná a svobodná; tyto vlastnosti nelze ztratit, lze je však překrýt.*
- *Duše se připodobňuje tomu, po čem touží: jednoduchá duše je posléze rozprášena mnohostí svých tužeb; nesmrtelná duše, jež touží po proměnlivých a zanikajících věcech, se stane vrtkavou a plnou obav ze ztráty toho, po čem touží, a její bytostná svoboda je spoutána jejími touhami. (18)*

Pro své pokrokové názory nalézala osobnost sv. Bernarda širokou odezvu i mezi světskými kruhy. Když v roce 1153 světec zemřel, bylo jeho tělo uloženo do zvláštní mramorové hrobky. Během staletí však bylo rozebráno a dnes jako relikvie nalézáme nejen ve Francii, ale po celé Evropě. (19)

3 REVOLUCE ZA SVOBODU KŘESŤANA V CÍRKVI A VE STÁTĚ

Již během první revoluční vlny začíná působit **sociologický zákon revoluce**, který nám říká, že vítězná revoluční třída se stává po svém vítězství konzervátorkou vlastní revoluce a jejich inspiračních idejí a proměňuje se v sílu kontrarevoluční, která zakládá inkvizici, pronásleduje jinak smýšlející jako heretiky a potlačuje nekonformní hnutí pomocí svého „světského ramene“. (20)

Poté - vlastně již během vzestupu na mocenskou pyramidu - se stává církev atraktivní pro mnoho lidí z ostatních stavů. Tito nově příchozí postupně pronikají celou církevní strukturou. Přináší si sebou mimo jiné i silné vazby na své původní prostředí a neradi se vzdávají určitých zvyků a privilegií, na které byli zvyklí.

Augustiánský kanovník **Jakub z Vitry** ve své *Historia occidentalis* popisuje mravy své doby, obviňuje nevědomé preláty, že jsou příčinou mravního úpadku a píše o nich, že jsou „*non pastores, sed dissipastores, non praelati, sed Pilati*“ (nikoliv pastýři, ale škůdci, ne preláti, ale Piláti). Jeho vrstevník dominikán **Tomáš ze Chantimpré** ve své knize *Bonum universale de apibus* jde ve svých obviněních ještě dále. Vytýká klerikům pýchu, chamtivost, smyslnost a nádhermilovnost. Nejostřejší slova přicházejí od **Gyota z Provina**, který ve své „*Bibli*“ napsané kolem roku 1200 praví, že biskupové v církvi místo krásných panen Lásky, Pravdy a Poctivosti nastolili Zradu, Pokrytectví a Simonii. Byly též skládány četné parodie poukazující na vady kléru, zejména jeho lakotu. To, že propast mezi klérem a laiky byla opravdu veliká, ukazuje přísloví – „*Dum mare siccatur et demon ad astra levatur, tunc primo laicus clero fit fidus amicus*“ (Až moře vyschne a ďábel se povznese ke hvězdám, teprve tehdy, se laik stane věrným přítelem kléru). (21)

Tato stinná stránka zasáhla i nejvyšší místa církevní hierarchie. V kapitole *Hřích papežství-papismus* (21a) profesor **Skalický** s odkazem na Vladimíra Sergejeviče Solovjěva popisuje rozdíl mezi papežstvím, které je božského původu, a papismem, jenž je původu autoritářského. Papismus, tato deformace papežství, tíhnoucí k ovládnutí moci nad celou Evropou, je ochoten, považuje-li to za nutné, proměnit církev bojující za církev válčící. Snaha o potlačení nezávislosti místních církví byla první chybou. Odpor, který tato snaha o okleštění pravomocí vyvolala, vedl k silnému rozkolu vně církve. Zcela jasně ukázal, že církev nemůže být držena pohromadě silou a nenechá si vzít svou vnitřní ani vnější svobodu. Papežství zastává názor, že

státy a všechny občanské společnosti se musí vzdát své částečné suverenity na úkor církve. S tímto názorem můžeme částečně souhlasit. Papismus však usiloval o nadvládu nikoli energií svobodného člověka, nýbrž tělesným a otrockým násilím, v čemž spočívala jeho druhá závažná chyba. Odpovědí bylo, že církve nemůže vládnout světu silou. Papežové té doby zastávali názor, že moc církve je povolána vést všechny lidi po cestě spásy a že každý člověk je povinen podřídit se nejvyšší moci církve; i v tomto tvrzení je částečná pravda. Papismus se však snažil podrobit lidské svědomí vynucením. Snažil se vnutit svou vlastní autoritu mocenskou silou. V tom je jeho třetí chyba. Odpovědí na toto vnučování byl odpor laiků, který vedl až k protestantismu. Zdá se, že veškeré problémy uvedené deformace mají jeden společný jmenovatel, a tím je nedořešený problém povahy a výkonu duchovní moci. Hromadění nedořešených problémů, rozkol s východní církví, boj mezi papežstvím a císařstvím, dvojpapežství a trojpapežství, boj proti kacířům a muslimům vedl k rozdělení západního křesťanstva na katolický a protestantský tábor. Pozdější války mezi papežskou a protestantskou stranou ještě umocnily rozkol v tomto bratrovražedném boji.

3.1 VALDENSKÉ HNUTÍ

Druhá revoluční vlna v evropské kultuře se počala zdvihát zcela nenápadně. Prvním signálem byl vznik Valdenské církve, kterou v roce 1170 vyvolal k životu lyonský obchodník **Valdés**. Jejím hlavním rysem bylo odmítání majetku (tzv. hnutí chudoby) a apoštolské potulné kazatelství. Jedním z činů Petra Valdése, zakladatele hnutí, byla iniciace překladu bible do provensálštiny. V roce 1390 byly nalezeny v Mohuči články učení valdenského vyznání:

1. *Kněží představovaní židy a křesťany nemohou tvořit tělo Páně.*
2. *Ti, kdo následují kněze a jejich učení, nemohou dojít spasení.*
3. *Očistec neexistuje, spíše bude mít ten, kdo činí dobro, ihned po své smrti život věčný, kdo však činí zlo, půjde ihned do pekla.*
4. *Modlitby odříkávané v kostelích za zemřelé jim nejsou k užítku.*

5. *Blahoslavená Panna a ostatní svatí v nebi se nemohou přimlouvat za lidi na zemi.*
6. *Církevní odpustky jsou bezcenné triky a byly vynalezeny z touhy po penězích.*
7. *Svěcená voda a exorcizační sůl nemají žádné spasitelné účinky.*
8. *Zpěv v chrámě Božím není Bohu milý, protože je projevem pýchy.*
9. *Stavět vysoké a velké kostely je proti Bohu.*
10. *Oni, heretikové, jsou lepší než kněží, protože se víc modlí a častěji postí než kněží a nepřisahají ani nelžou jako kněží.*
11. *Jejich modlitby jsou Bohu příjemnější než modlitby kněží, neboť odříkávají modlitbu Páně přesně tak, jak ji ustanovil Kristus.*
12. *Modlitba Zdravas Maria se nesmí používat, neboť není ustanovena Bohem, nýbrž vymyšlena kněžími.*
13. *Ti z nich, kteří kážou slovo Boží, zpovídají a udělují svátosti, činí tak větším právem a lépe než kněží.*
14. *Oni mohou tvořit svátosti a podávat je svým lidem.*
15. *Obrazy jsou proti Božím přikázáním a byly vynalezeny z touhy po majetku.*
16. *Dřevo kříže nemá větší sílu než jakékoli jiné dřevo.*
17. *Vyznání hříchů, které se koná z kazatelny za lid, nemá pro toho, kdo se na něm podílí, žádnou účinnost, neboť je čirým výmyslem. (22)*

Valdenské hnutí se udrželo ve Francii; dále se - nejčastěji mezi nižšími lidovými vrstvami - šířilo do Lombardie, Švýcarska, Německa, Čech, Rakouska, Uher a Polska. Členové tohoto sdružení se navenek nijak neprojevovali, aby unikli inkvizici. V třicátých letech 14. století se velmi rozšířili hlavně v jihovýchodních Čechách. Původně se k valdenství hlásili pouze Němci, později se rozšířilo i mezi české obyvatelstvo.

Katolická církev v této době také odsoudila a pronásledovala **hnutí Katharů** (toto pojmenování znamená „čistí“ a vedlo ke vzniku českého slova kacíř). Kathaři představují hnutí, které vychází z manicheismu a šířilo se především v jižní Francii, kde byli označováni podle města Albi jako albigenští. Tváří v tvář církvi usilující o světskou moc je manicheistické pojetí světa vedlo k radikálnímu odmítnutí všech církevních institucí a svátostí. Z dualistického obrazu světa vyvodili rigorózní požadavek následování ideálu chudoby. Přes tvrdé pronásledování se udrželi až do 14. století.

Viennský koncil odsoudil též **hnutí beghardské**. Tato dobrovolná náboženská sdružení panen a vdov zvaných bekyně a podobná sdružení mužů begardi žila v ústraní po mnišském způsobu. Spolky těchto zbožných žen žily ve „dvorech bekyní“ pod vedením svobodně zvolené představené v dobrovolné chudobě a čistotě bez skládání slibů nebo příslušnosti k řeholním řádům. V roce 1311 byly spolky dočasně zakázány pro kacířství. Domy bekyní však dodnes existují v Belgii (v Gentu) a v Nizozemí. Mnoho těchto skupin je ovlivněno spiritualistickými představami fraticellů (extrémního křídla minoritů), kteří pohrdali církevní mocí. Snad jako poslední se v těchto skupinách objevují Bratři a sestry svobodného ducha, kteří sdílejí představu o člověku dokonalém a neschopném hříchu, který se obejde bez církve, kněží a jejich svátostí. Všechny tyto skupiny se dají vystopovat i na území českých zemí.

3.2 JOHN WYCLIF

Ještě nebezpečnější než tato lidová hnutí byly hereze intelektuální povahy. Jedním z prvních původců byl anglický mistr **John Wyclif**, který se narodil v zámožné rodině v roce 1330. Tento muž vystudoval na univerzitě v Oxfordu teologii a svobodné umění. Později zde zastával pozici profesora a představeného koleje Balliol. Už od dob studií vyjadřoval názor, že pokud není vládce bohabojný, nemá žádnou právoplatnou autoritu. Přijaly-li řády zásadu chudoby a vlastní-li zároveň obrovské majetky, pak je zadržují neprávem. První veřejné vystoupení Wyclifovo spadá do období, kdy anglický parlament rozhodl, že již papeži nebude odvádět lenní poplatky. Wyclif názor parlamentu obhajoval a bojoval za myšlenku, že světská moc má právo odejmout církvi majetek, pokud jej zneužívá. V roce 1371 vystoupil proti neplacení daní církví. Wyclif se rozešel s katolickou tradicí tím, že prohlásil za nejvyšší autoritu Písmo. V roce 1378 napsal spis *O pravosti svatého Písma* (De veritate Sa-

crae Scripturae), kde líčí Bibli jako normu, podle níž je nutné poměřovat církev, tradici, koncily i papeže. V Písmu je obsaženo vše, co člověk potřebuje ke spáse, aniž by k tomu potřeboval cokoliv dalšího. Písmo by také měli číst všichni křesťané, nikoliv pouze kněží. Vysílal také „chudé kazatele“, kteří jako evangelisté šířili Bibli a kázali z ní. Roku 1379 vydává spis *O moci papeže* (De potestate pape), kde vyřknul názor, že papežství je úřad vytvořený člověkem a nikoliv Bohem. Papež, který není následovníkem Ježíše Krista, je Antikrist (Kristův odpůrce, který se zmocnil jeho práv). Později šel Wyclif ještě dále, ve své odmítání papežství považoval za antikrista každého papeže. Jelikož se jeho názory čím dál tím více radikalizovaly, byl v roce 1381 vyhoštěn z Oxfordu. V roce 1384 umírá na záchvat mrtvice.

Wyclifovi žáci byli známí pod názvem lollardi a až do nezdařené vzpoury v roce 1414 se k nim hlásila i část šlechty. Šířením anglické Bible připravovali lollardi půdu pro anglickou reformaci. John Wyclif byl jedním z předchůdců protestantské reformace tím, že ve jménu Písma odmítal autoritu papeže. (23)

John Wyclif se ve své kritice papežské církve a jejího kléru postavil proti ustanovením církevního práva „evangelijní zákon“ (lex evangelia) a zákon Kristův (lex Christi). Zastával tak pozice, které původně zaujímaly žebravé řády, dosáhnuvší mezitím bohatství a moci.

Následující oddíly jsou vyňaty z díla *O občanské vládě* (De civili dominio), jehož 18 tezí bylo odsouzeno papežem Řehořem XI. (úř. 1370 až 1378). Wyclif nato své dílo předložil anglickému parlamentu.

Ze spisu Johna Wyclifa o občanské vládě, 1376:

6. teze

Je-li Bůh, mohou světští páni právem a po zásluze odebrat církvi pozemské statky, pokud se provinila.

O možnosti přitom mluvíme v onom smyslu, jehož znamenitě a s nejvyšší autoritou užívá Písmo, když praví: „Bůh může Abrahamovi stvořit děti tohoto kamene“ (Mt 3,9). Vyrozumívám takový důsledek z prvního článku víry. Neboť je-li Bůh, jest všemohoucí, a je-li všemohoucím, může moc propůjčit také svěským pánům a ti jí pak mohou po zásluze a právem užívat. Aby se však tento závěr nezdál být odvozen příliš zdaleka, a tudíž nepřipadně, poukázal jsem na moc svěských pánů odnímat

církvě almužny, které jí odevzdali, pokud jich zneužívá. Takové odebrání by snad bylo i záslušnější než předchozí propůjčení, bylo-li by dílem duchovního milosrdenství, jež ochraňuje duši před peklem a stará se o spásu obou stran. Pouhé předání takové almužny mimo řád Kristův nebo i proti němu ulehčuje naproti tomu toliko tělu v jeho pozemské nouzi, jako almužna tělesná. Může-li věnování zjevně být příležitostí k nabytí věčné blaženosti, pak odnětí s pravděpodobností ještě vyšší. Přesto jsem však řekl, že je lze provést pouze s dovolením církve, nemá-li duchovního představeného nebo tehdy, zbloudil-li některý duchovní od víry a musí být volán k odpovědnosti.

16. teze

Králům je v jistých, právně vymezených případech dovoleno odebrat duchovním jejich světské statky, pakliže jich ze zvyku zneužívají.

Tak vyplývá z 6. teze. Neboť k větším skutkům milosrdenství, pro ně snadnějším, jsou svěští páni zavázáni přísněji. Příležitostně by však bylo milodarem větším i snadnějším, kdyby světský pán svou almužnu spíše odňal nežli věnoval k tělesné podpoře tomu, který ji pak svým zneužíváním pěstuje pro peklo...

17. teze

Svěští páni, nebo i jiní, smějí případně církvi opět odebrat světské statky, které jí dříve věnovali, aby zamezili vzcházejícímu se hříchu – aniž by tomu mělo být odporováno exkomunikací či jiným církevním trestem, neboť jejich darování bylo pouze podmíněné.

Což vyplývá z podmínky, s níž bylo věnování statků církvi samo sebou spjato, že má přijít ke cti Bohu a církvi ku vzdělání. Kde tato podmínka zůstává nenaplněna a dochází k opaku, darování se stává neplatným a zprostředkovatel milodaru smí svůj omyl napravit. Naplnění spravedlnosti však nesmí překážet žádná exkomunikace, jinak by duchovní mohl exkomunikováním dobýt celý svět a připravit cestu Antikristovi. (24)

Katolická církev v roce 1382 na jedné ze svých londýnských synod odsoudila články Johna Wyclifa, a to 1 až 10 jako kacířské a 11 až 23 jako bludné.

1. *Ve svátosti oltářní zůstává po posvěcení zachována hmotná podstata chleba a vína.*
2. *Vnější vlastnosti v oltářní svátosti nepozůstávají po posvěcení bez svého subjektu.*
3. *Kristus není v oltářní svátosti přítomen v pravé a skutečné totožnosti své tělesné osoby.*
4. *Nachází-li se biskup či kněz ve stavu smrtelného hříchu, nepůsobí při kněžské ordinaci, oltářní svátosti ani křtu posvěcení a proměnění.*
5. *Je-li člověk naplněn náležitou lítostí, nepotřebuje již vnější vyznání hříchů, ba bylo by bez užitku.*
6. *Nemá základu v evangeliu, že by Kristus ustanovil mši.*
7. *Bůh musí poslouchat ďábla.*
8. *Pokud je papežem člověk zlý a zavržený, a tudíž úd ďáblův, nemá nad věřícími moci, leda snad nad těmi, které by mu dal císař.*
9. *Po Urbanu VI. už církve nemá přijímat papeže, nýbrž žít po příkladu Řeků pod vlastními zákony.*
10. *Protiví se Písmu svatému, že by duchovní měli mít světské državy.*
11. *Žádný prelát nesmí nikoho exkomunikovat, aniž by o něm dříve věděl, že je exkomunikován Bohem.*
12. *Prelát, který exkomunikuje duchovního, jenž se odvolal ke králi a korrunní radě, je zrádce mocnáře i království.*
13. *Exkomunikovaní jsou ti, kteří kvůli exkomunikaci člověkem ustanou v kázání či slyšení slova Božího, a na Božím soudu budou prohlášeni zrádci Kristovými.*
14. *Každému jáhnovi nebo knězi je dovoleno, aby kázal slovo Boží i bez autorizace Apoštolským stolcem či katolickým biskupem.*
15. *Nikdo není světským pánem, nikdo biskupem, nikdo prelátem, dokud se nachází ve stavu smrtelného hříchu.*

16. *Světští páni mohou podle svého uvážení odebrat pozemské statky duchovním, kteří se ze zvyku dopouštěli poklesků; provinění pánů může podle svého uvážení napravit lid.*
 17. *Desátky jsou čirými almužnami a farníci je mohou svým farářům pro jejich hříchy svobodně zadržovat.*
 18. *Zvláštní přimluvné modlitby, pronášené světskými duchovními nebo mnichy za určitou osobu, jí neprospívají více než společné přimluvy obecné.*
 19. *Kdokoli vstupuje do řádu, ať již majícího majetek nebo žebravého, ztěžuje si přístup k chápání Božích přikázání a ohrožuje svou způsobilost k jejich zachovávání.*
 20. *Svatí, kteří založili řády, v tomto bodě zhřešili.*
 21. *Mniši, kteří žijí ve svých soukromých náboženstvích, ani nepatří k náboženství křesťanskému.*
 22. *Mniši si mají získávat obživu prací svých rukou, a nikoli žebráním.*
 23. *Kdo dává almužnu žebravým mnichům, sám sebe tím exkomunikuje.*
- (25)

3.3 SITUACE V ČECHÁCH

Úpadkem mravů jak světských, tak duchovních byla poznamenána nejen Evropa, ale i Čechy. Nápravou tohoto stavu se zabýval již český arcibiskup **Arnošt z Pardubic**. Arnošt byl člověk známý svou vzdělaností, zbožností, ale i živým smyslem pro politiku. Svoji činností se zasloužil především o spravedlivou úpravu poměru církve a státu. Upravoval a doplňoval organizaci far, uplatňoval rázně kanonickou zásadu exempce duchovních osob z pravomoci světských soudů a vymezil dosah jurisdikce církevních soudů ve sporných případech. O nápravu poměrů v církvi se snažil svoláváním provinciálních synod a zřízením instituce oprávců kléru.

Mravnímu úpadku měli čelit kazatelé. Prvním významnějším kazatelem byl **Konrád Waldhauser**, který se po kritice mravů laické veřejnosti pustil i do kritiky kléru. Velice brzy se dostal do sporu s řeholníky a byl obžalován z kacířství. Českou

obdobou Konráda Waldhausera byl **Jan Milíč z Kroměříže**. Tento kazatel založil společnost kněží a laiků, která se věnovala charitativní práci. Šířil představu o příchodu Antikrista, kterého chápal reálně, snad pod vlivem nauky odnože italských spirituálů. Svými kázáními Jan Milíč strhával davy; mezi jeho stoupence patřili univerzitní studenti a mladší klérus. Milíče můžeme považovat za otce české náboženské reformy.

3.3.1 Jan Hus

Na učení Johna Wyclifa i na učení dalších kritiků poměrů v církvi myšlenkově navazuje **Jan Hus** (1370-1415). Pocházel z chudé rodiny a touha po kněžském povolání jej přivedla do Prahy na univerzitu. Titulu mistra filosofie dosáhl Hus v roce 1396, rok poté byl vysvěcen na kněze a od roku 1402 se stal kazatelem v kapli Betlémské. Na konci 14. století existovaly úzké styky mezi Anglií a Čechami. Roku 1401 přivezl Jeroným Pražský z Anglie i několik radikálnějších děl Johna Wyclifa. Hus, který byl Wyclifovým stoupencem, byl těmito knihami bezpochyby ovlivněn. Do sporu s německou částí univerzity se dostal v roce 1403, kdy Němci odsoudili čtyřicet pět tezí obsažených ve Wyclifově díle. Po odchodu německé části univerzity do Lipska byl Jan Hus zvolen rektorem univerzity. Po vydání zákazu kázání v soukromých kaplích včetně Betlémské Hus odmítl uposlechnout a arcibiskup ho exkomunikoval. V roce 1412 byl mistr Jan Hus přinucen opustit Prahu. Odešel do jižních Čech, kde napsal dva ze svých nejdůležitějších spisů: *O církvi* a *Knížky o svatokupectví*. V roce 1414 se v Kostnici sešel koncil, který měl ukončit papežské schizma. Na tento koncil byl císařem Zikmundem Lucemburským pozván i Jan Hus, jemuž byla slíbena ochrana samotným císařem. Po měsíčním pobytu v Kostnici byl zajat přívrženci papeže Jana XXIII. Na základě některých nepravdivých obvinění byl 6. července 1415 za městem Kostnice upálen jako kacíř. Tento nešťastný čin spolu s dalším pronásledováním Husových stoupenců rozdmýchal občanskou a náboženskou válku.

Dopis mistra Jana Husa svým stoupencům v Čechách:

...všem věrným Čechům...vzkazuje svou prosbu a nesmělou modlitbu, aby přebývali v lásce Boží ...Ještě mi přišlo na mysl to, že byste měli vědět, kterak pyšný, hrabivý a vší ohavnosti plný koncil potupil mé české knihy, jež ani neslyšel ani nevi-

děl – a kdyby slyšel, nerozuměl by jim. Neboť na koncilu byli Vlaši, Francouzi, Angličané, Španělé, Němci a další z jiných národů, jedině by jim rozuměl biskup Jan Litomyšlský, jenž tu byl, a jiní Čechové, podněcovatelé, s pražskou a vyšehradskou kapitulou, od nichž vzešlo potupení pravdy Boží i naší české země, již pokládám v naději Boží za zemi nejlepší víry, pozoruje zde touhu po Božím slově i mravech. ...A poněvadž na koncilu, jenž způsobil více zla než dobra, panovaly takové nepořádky, nedejte se, věrní a v Bohu milí křesťané, zastrašiti jejich rozhodnutím, jež, jak v Bohu věřím, jim nebude ke cti. ...Mne chtěli zastrašiti, ale nemohli ve mně přemoci Boží sílu. S Písmem nechtěli proti mně vystoupiti, jak slyšeli milostiví páni, již stáli statečně za pravdu ...Čechové, Moravané a Poláci, avšak zvláště pan Václav z Dubé a pan Jan z Chlumu. Neboť ty připustil ke koncilu sám král Zikmund, a oni slyšeli, že když jsem řekl: „Žádám poučení; psal-li jsem něco špatně, chci býti poučen,“ tehdy nejvyšší kardinál řekl: „Poněvadž chceš býti poučen, tu jest poučení: máš odvolat, jak rozhodlo padesát mistrů svatého Písma.“... Toto vám píši, abyste věděli, že mne nepřesvědčili žádným Písmem ani žádnými důvody, ale že se snažili lstí a hrozbami, aby mne přiměli k odvolání a k odpřisáhnutí. Ale milostivý Pán Bůh, jehož zákon jsem ctil, byl se mnou a jest, a jak doufám, bude do skonání... Psán jest list ve středu po svatém Janu Křtiteli v žaláři v okovech, v očekávání smrti... (26)

3.3.2 Další vývoj v Čechách v 15. století

Situace v Čechách se během několika příštích let vyhrcovala. Působením kněze **Jana Želivského** se vytvořilo hnutí mnohem radikálnější, nespokojující se již s odkazem Husovým. Jeho radikální výzvy proti znemravnělému a panovačnému kléru se šířily po Praze a vyvolávaly revoluční nálady. Ve stejné atmosféře vznikala v jižních Čechách částečně vlivem valdenského učení hnutí tábořské.

Z Husových myšlenek nejpříměji čerpala tzv. strana pražská, která na rozdíl od předchozích dvou hnutí zastupovala velice široké vrstvy obyvatelstva. Toto hnutí však nebylo jednotné a postupem času se roztříštilo do několika proudů. Celé toto období bylo zakončeno dlouhotrvajícími náboženskými válkami.

Husitské války neměly na české země pouze negativní dopad. Došlo k výraznému zvýšení národního sebevědomí a zároveň ke spojení s ideou náboženskou, jež bylo v křesťanském světě dosud neznámé. Dochází také k prudkému roz-

machu českého jazyka, který se obohacuje, tříbí a zatlačuje latinu z úředních jednání. Současně se stává jazykem diplomatickým, a to i ve Slezsku a v Polsku. Literatura začala sloužit především jako nástroj boje. Hlavně v teologických traktátech dosáhla čeština vysokého stupně dokonalosti a přesnosti ve vyjadřování pojmů a obrazů, vyhrazených dosud jen v latině.

Mezi spisovateli zastával zvláštní postavení **Petr Chelčický**. Tento jihočeský šlechtic a písmák stál stranou oficiální církve husitské. Přestože byl silně ovlivněn valdenským učením a spisy Jana Husa, rozešel se roku 1420 s mistry pražskými i tábority. Neúprosně hlásal, že jakákoli válka je křesťanu zapovězena a že není dovoleno válčit na obranu zákona božího. Stojí osamocen mezi husitskými frakcemi, vkládal své myšlenky do svého literárního díla, z nichž nejdůležitější jsou traktáty *O boji duchovním*, *Sieť viery pravé* a *Postilla*. Všechny tyto spisy jsou mnohem radikálnější než spisy husitské. Chelčický ve svém důsledném biblismu požadoval, aby se křesťan zřekl všeho, co není napsáno v Písmu. Nejvíce však poukazyval na to, co se s Písmem vysloveně rozchází. Zavrhuje nejen očistec a úctu ke svatým, ale i jakékoli užívání násilí a rozchod se světským panováním. Vyřkl názor, že stát i společenská a církevní hierarchie jsou vynálezem pohanským, který poškozuje církev Kristovu. Pravý křesťan má být pokorný, nemá odporovat zlému a má se podřizovat světskému řádu, pokud není v rozporu s přikázáním Božím.

Ve druhé polovině 15. století vzniká z okruhu osob kolem Chelčického **Jednota bratrská**. Někteří z bratří se usadili přímo v Chelčicích, většina však v Kunvaldě. Na věci potřebné pro svůj prostý život si vydělávali řemeslem. Nesměli nosit zbraně, měli snášet i bezpráví a dále nesměli zastávat veřejné úřady. V roce 1467 si Jednota bratrská ustavila zvláštní kněžský řád, vysvětit kněze, a tím se zcela odtrhla od církve husitské. (27)

3.4 MARTIN LUTHER

Společenské a teologické spory nezmítaly pouze českými zeměmi, ale postupovaly celou Evropou. V roce 1517 vyvěsil v Německu na dveře zámeckého kostela ve Wittenbergu svých devadesát pět tezí proti odpustkům Martin Luther. Tímto počinem spustil další lavinu nepokojů nejen ve střední Evropě.

Martin Luther se narodil roku 1483 v Eislebenu. Podle otcova přání se měl stát právníkem, ovšem poté co v létě roku 1505 při veliké bouři udeřil blesk, učinil slib, že se stane mnichem. Teologii vystudoval v Erfurtu u augustiniánských mnichů. V roce 1512 se stává profesorem na univerzitě ve Wittenbergu. V listopadu 1510 ho při cestě do Říma udiví úpadek církve. Po návratu z Itálie zahajuje své přednášky komentářem ke Genesi. Jeho náboženský a myšlenkový neklid však vzrůstal úměrně tomu, jak přemýšlel o hněvu a spravedlnosti Boha Otce. Teprve v roce 1514 objevuje pravý smysl výrazu „spravedlnost Boží“. Tímto aktem, jímž Bůh ospravedlňuje člověka, se lidem dostává spravedlnosti vykoupené Kristovou obětí na základě samotné víry. Tento výklad sv. Pavla – „spravedlivý z víry bude živ“ (Ř1,17) – představuje základ Lutherovy teologie. Podle Luthera je tímto člověk omilostněn výhradně na základě víry v Krista. Víru i spásu udílí Bůh člověku zdarma. Tento svůj objev rozpracoval Luther ve své přednášce v roce 1515, v níž rozvinul tzv. „teologii kříže“. (28)

Vyvěšením devadesáti pěti tezí k univerzitní debatě započalo veřejné reformátorské působení. V dubnu roku 1518 píše Luther uctivý dopis papeži Lvů X. Je však povolán do Říma, aby obhájil své názory a ospravedlnil se. Luther se obrací se žádostí na saského kurfiřta Fridricha Moudrého, aby mohl být souzen v Německu. Na slyšení, které se konalo v Augsburku v říjnu 1518 za přítomnosti kardinála Kajetána, augustiniánský mnich odmítá odvolat své názory. Odpustky podle něho nemají žádné dogmatické ospravedlnění. V roce 1519 Luther zpochybnil papežský primát a prohlásil, že i papež se musí podrobit autoritě Písma. Odpovědí mu byla papežská bula *Exsurge Domine*, v níž je Luther pod hrozbou exkomunikace vyzván, aby do dvou měsíců své názory odvolal. Obviněný hodil před zraky veřejnosti jeden exemplář buly do ohně. V manifestu *Křesťanské šlechtě národa německého* zavrhuje nadřazenost papežů nad koncily, rozlišení mezi kleriky a laiky a monopol kléru na studium Písma. Připomíná, že na základě křtu jsou všichni křesťané kněžími. Svou teologickou knihou *Preludium o babylonském zajetí církve* útočí na klérus a zneužívání svátosti. Luther zde uznává pouze svátost křtu, eucharistii a zpověď. Tímto byl dovršen definitivní rozchod s Římem. Jako odpověď na selské bouře uveřejňuje Luther spis *Proti zločinným a loupeživým hordám sedláků*, za který byl ostře kritizován. V posledních letech svého života ještě dogmatictější způsobem zpracovává teologii a liturgii svého evangelického hnutí, z něhož se v budoucnu stala luterská církev. Nepřestával také napadat stoupence radikální reformace. Umírá pod ochranou světské moci v únoru roku 1546. (29)

3.5 ULRICH ZWINGLI

Ve stejné době jako Luther začal na území dnešního Švýcarska provádět reformní hnutí světský kněz **Ulrich Zwingli**. Tito dva muži byli stejně staří a ke svému protestantskému přesvědčení dospěl Zwingli přibližně ve stejné době, nezávisle na Lutherovi. Zatímco Luther byl vzděláván „moderním způsobem“ (via moderna), Zwingli byl vzděláván „starým způsobem“ (via antiqua) Tomáše Akvinského. Byl také výrazně ovlivněn humanismem Erasma Rotterdamského. V důsledku těchto vzdělávacích přístupů se tito dva reformátoři lišili svým přístupem k teologii. Zwingli zastával názor, že žádné učení by nemělo být v protikladu k rozumu, zatímco Luther připisoval rozumu mnohem menší roli. Tento rozdíl se projevuje zejména v postoji k přítomnosti Ježíše Krista ve večeři Páně. Základy jeho reformačních názorů byly položeny v roce 1516, kdy Zwingli působil jako farář v Einsiedelnu. Zde si uvědomil vrcholnou a definitivní roli Písma. Poté co se stává farářem v Grossmünsteru (Velké katedrále) v Curychu, začíná systematicky probírat celé biblické knihy. Tento způsob, v prvotní církvi zcela běžný, byl v 16. století zcela neobvyklý. Od roku 1522 šíří první z mnoha svých reformačních spisů po celém Švýcarsku. Reformace v Curychu byla z velké části dokončena v roce 1525, kdy byla zrušena mše a byla nahrazena bohoslužbou s prostým slavením večeře Páně. Poté co se další švýcarské kantony rozhodly pro reformu, začaly se římskokatolické části Švýcarska cítit ohrožené. Výsledkem tohoto náboženského napětí byla válka, která vypukla v roce 1529. Po období míru znovu vzplály boje v roce 1531 a Zwingli sám byl zabit na bitevním poli u Kapelu. Zwingliho nauka se však jako samostatný protestantský typ dlouho neudržela. Byla nahrazena novou protestantskou vlnou, která se vytvořila v Ženevě, centru francouzského Švýcarska. (30)

3.6 JAN KALVÍN

Jedním z teologů, kteří stáli u vzniku této vlny, byl **Jan Kalvín**. Tento učenec se narodil v roce 1509 v Noyonu v severní Francii. Studoval v Paříži, v Orleánsu a v Bourges. Byl velkým obdivovatelem Erasma Rotterdamského (31) a humanismu. O jeho vztahu k humanismu svědčí Kalvínův komentář ke spisu římského filosofa Seneky *O mírnosti*. V době vydání tohoto komentáře, tedy roku 1532, se Kalvín přiklání

k reformačnímu hnutí - *"Protože jsem byl příliš tvrdošijně oddán pověrám papežectví, abych z tak hluboké jámy bahna mohl být snadno vytažen, Bůh si moji mysl, která byla v těchto otázkách zatvrzelejší, než by se v mém raném věku dalo očekávat, podrobil skrze náhlé obrácení a takto ji uvedl do poučitelného stavu."*

Počátkem roku 1533 se začal věnovat studiu teologie. Pravděpodobné spoluautorství na sepsání projevu Nicolase Copa, rektora Pařížské univerzity, jej donutilo k útěku z Paříže. V tomto projevu se humanista Nicolas Cop pochvalně vyjadřuje k luteránským myšlenkám. Po aféře s protikatolickými plakáty v roce 1534 přestala být pro Kalvína Francie bezpečná a uchýlil se do Švýcarska. Usadil se v Basileji a zde také dopsal první vydání *Stanov křesťanského náboženství*, které zveřejnil v roce 1536. Kalvín *Stanovy* průběžně přepisoval a konečná edice vyšla teprve v roce 1559. Pro neustálé pokusy proměnit švýcarskou Ženevu v protestantské město byl vyhoštěn do Štrasburku. Na sklonku roku 1541 se vrátil do Ženevy, které postupem času přeměnil v centrum reformního hnutí se zásadním vlivem na rozličné kultury od Švýcarska až po Anglii, od Skotska až po obě Ameriky. (32)

Z hlavních myšlenek Jana Kalvína:

- *Bytostná podstata Boha je nepochopitelná, nicméně skrze Boží zjevení sebe sama jej lze poznat částečně.*
- *Jediným zdrojem tohoto uzpůsobeného zjevení je Bible.*
- *Bible zjevuje Boha jako trojjediného tvůrce všeho, jenž činně a všeobecně vládne všem stránkám neustávajícího stvoření.*
- *Bible zjevuje lidstvo v jeho pádu skrze Adama, čímž pozbylo vši svobodné vůle a schopnosti obnovit v sobě správný vztah k Bohu a stvoření.*
- *Přesto však jsou tajemným věčným úradkem Božím někteří předurčeni k vyzvednutí ke spáse skrze osobu a působení Ježíše Krista, Božího zjevení sebe sama jakožto kupitele; ostatní jsou předurčeni k odsouzení.*
- *Jednotlivci se sjednocují s Kristem skrze účastenství v církvi pravé, jež je vyznačena správným hlásáním Slova a náležitým prováděním svátostí. (33)*

Tyto myšlenky nacházíme v celém díle Jana Kalvína, zvláště pak ve čtvrté knize *Stanov* z roku 1559. Téhož roku pak Kalvín v Ženevě umírá.

3.7 DALŠÍ ASPEKTY DRUHÉ REVOLUČNÍ VLNY

Myšlenky reformního hnutí se zrcadlí i v anglické puritánské revoluci 17. století, která pak přesáhne do Ameriky a tam bude svými ideály inspirovat revoluci americkou (18. století). (34). Profesor **Karel Skalický** v *Teologických textech* (5/99) píše:

*Tato druhá revoluční vlna neusiluje o svobodu církve jako ta předchozí, ale o svobodu křesťana v církvi a ve státě. Jejími nositeli jsou zbožní křesťanští mužové a ženy (nazývaní někdy begardi a bekyně), kritičtí klerici-intelektuálové (Arnaldo da Brescia, Marsilio da Padova, John Wycliff, Jan Hus atd.) a nakonec značná část šlechty. Hutným vyjádřením programu této revoluce jsou: husitské Čtyři artikuly pražské, Lutherovy spisky *De libertate christiana* (1520), *De captivitate Babylonica Ecclesiae* (1520), *An den christlichen Adel deutscher Kation* (1520). Protivníkem této revoluce byla papežská klerikální struktura.*

Tato druhá revoluční vlna byla ovšem mnohem rozporuplnější a krvavější než ta první. Vedla k rozsáhlé „sekularizaci“ církevního majetku, hlavně pozemkového, což znamená k jeho převedení do vlastnictví laiků, převážně šlechticů.

Po čistě nábožensko-církevní stránce končí tato revoluční vlna nerozhodně v hlubokém církevním rozkolu mezi katolicismem a protestantismem, rozkolu, který i přes tři církevní koncily, Tridentský (16. stol.), 1. vatikánský (19. stol.) a 2. vatikánský, zůstává – byť s otupeným ostřím – stále ještě nepřekonán až do našich dnů.

Boj za svobodu křesťana v církvi a státě trval dlouhých pět století. Na počátku tu vidíme dílo vrcholné gotiky s jeho katedrálami. Významný otisk zanechávají skvělé teologické a filosofické spisy **sv. Tomáše Akvinského**, v jehož díle se dotkla vrcholu scholastická filosofie, ve své vyváženosti víry a logiky. (35) Přes filosofické dílo **Vi-
léma Ockhama**, s jeho postojem k řešení filosofických a teologických problémů zvaným *Ockhamova břitva* (36) se klene k odkazu holandského humanisty **Desideria
Erasma Rotterdamského** a jeho spisu *Chvála bláznivosti*. (37) Poté vstupujeme do období renesance.

3.7.1 Renaissance

Renaissance (čili „znovuzrození“) je přechodným obdobím, kdy se počala rozpadat tradice středověku a utvářel se obraz novověku. Není to čas velkých filosofických systémů, nýbrž nové experimentující orientace, zkoumající dané možnosti. **Humanismus** - toto nové duchovní hnutí založené Petrarkou a Boccacciem - je poháněn odporem ke zkostnatělé scholastické tradici, která se jeví lapena v teologickém a logickém pedantství. Požaduje proto znovuzrození a ducha antiky. V centru humanistického uvažování stojí *člověk* se spřízněnými tématy *přirozenosti, dějin a jazyka*. Název celého duchovního proudu pochází z „úsilí o lidskost“ (lat. *studia humanitatis*) s odvoláním na antický pojem *humanitas*. Renesanční filosofie se vyznačuje především znovuodhalením Platóna a Plótína, jejichž díla přináší do Itálie řecký učenec Pléthón a díky překladům a spisům Marsilia Ficina se toto dílo rozšiřuje po celé Evropě. Jeho filosofie se opírá o novoplatónskou nauku o emanaci a význam krásy. Obnovy se dočkal také *aristotelismus*, jehož centrem je italská Padova. Rozkvět prožívá také *filosofie přírody*. Vrcholných úspěchů dosáhla renesance při tvorbě základu moderních přírodních věd, opřených o nové pojetí vědy a metodičnosti.

3.7.2 Niccoló Machiavelli

Svým spisem *Vladař* zahajuje **Niccoló Machiavelli** nový směr politické filosofie. Rozbílí zde spojitost politiky a etiky, která byla od antických dob obvyklá. Nejde mu o stát vybudovaný na etických ideálech, nýbrž o analýzu toho, *co skutečně jest*.

„Je totiž velký rozdíl mezi tím, jaký život je a jaký by měl být. Ten, kdo si nevíšmá reality a nechce vidět, jací lidé jsou, a staví spíše na svých přáních a představách, jak by svět vypadat měl, nedopadne dobře. A člověk, který se chce za všech okolností chovat ušlechtilé a jevit se všem jako dobrý člověk, se zlou se potáže mezi tolika lidmi, kteří dobří nejsou.“

To, co se v počátku zdálo porážkou a zánikem celé evropské civilizace, se ukázalo být porodními bolestmi, v nichž se z středověkého křesťanstva zrodila moderní Evropa. Renaissance holandská a italská přináší s sebou odklerikalizování kultury. Humanisté nejsou již výhradně mniši či klerici, ale laici. (38) Reformace s sebou přináší rozsáhlou sekularizaci církevního majetku, jeho vyvlastnění ve prospěch

šlechty a měšťanstva, zdůraznění svobody křesťana vůči církevní hierarchii a myšlenku všeobecného kněžství věřících. (39)

3.7.3 Nové vědecké poznatky

Vědecké pokusy a pozorování se hájí proti podezření z čarodějnictví a magie. Proměňuje a přetváří obraz vesmíru (heliocentrismus) a proniká do nejrůznějších oblastí lidské činnosti. **Mikuláš Koperník** ve svém díle *De revolutionibus orbium coelestium* nahrazuje doposud platný Ptolemaiov (2. stol.) geocentrický obraz vesmíru, obrazem heliocentrickým, čímž vykročil k prolomení uzavřeného pojetí světa středověku a nastolení otevřeného, dynamického obrazu světa. (40)

Johannes Kepler rozvíjí metodu kvantitativního poznání přírody. Jeho zákony planetárního pohybu, založené na výpočtech, opravují falešné předpoklady kruhové dráhy planet (názor přijímaný od antiky kvůli ideální povaze kruhového tvaru). (41)

Galileo Galilei se proslavil svými zákony volného pádu a svou obhajobou Mikuláše Koperníka.

Obsáhlou metafyziku vytvořil **Giordano Bruno**, ovlivněn novoplatonismem a Koperníkem. Jeho vnímání obrazu světa jej přivádí do konfliktu s církevní inkvizicí, následkem čehož je odsouzen a popraven. (42) Církevní hierarchie, dědička gregoriánské revoluce, podléhá psycho-sociologickému zákonu, podle něhož se revoluční po vítězném převzetí moci stávají konzervátory vlastní revoluce. Proto se církevní hierarchie staví proti emancipačním tendencím, dovolávajíc se trvale velkých ideálů boje za svobodu církve. Ve všem novém, co přichází, vidí především ohrožení této svobody a daného řádu. (43)

3.7.4 Ekonomický rozvoj Evropy

Ve 14. a 15. století nastává nebývalý **rozkvět obchodu**. Velká evropská města se stávají světovými obchodními tržišti. Díky měšťanstvu začíná Evropa obchodovat s čínským hedvábím a indickým kořením. Peněžnictví se ocitá v rukou italských bankéřů, čímž se Itálie stává hospodářským centrem Evropy. Se stoupajícím obě-

hem peněz se po celé Evropě zvedá životní úroveň. Se vzestupem materiální kultury se začalo rozvíjet i umění.

3.7.5 Renaissance a humanismus

Pro renesanční umění je typický její návrat zpět k antice. Bylo odkázáno k pozorování přírody a realismu, jako opaku středověkého symbolismu. Do popředí se dere rozmanitost přírody. Postavy situované do přírody nabývají na životnosti a pohybu a jsou „humanizovány“. Dalšími znaky renesančního umění je individualismus; umělec se osvobozuje od tlaku školských pravidel a zesvětštění, které se projevilo hlavně v pozdějších staletích. Tyto rysy se nese rovněž architektura. Na rozdíl od gotických katedrál postrádaly renesanční kostely symbolického významu a obracely zrak návštěvníka k líbivým formám jako takovým.

Humanismus se projevil i v renesanční literatuře. Vedle středověkého ideálu mnišského, čerpajícího z evangelia, zrodil se ideál čistě lidský, čistě profánní dokonalosti, jako filosofové, státníci, vojevůdci a umělci, vynikající lidé (homo-humanismus) antického světa. (44)

Profesor **Karel Skalický** v Teologických textech (5/99) píše, že idea svobody zvítězila úplně ve světské sféře. Její závan vidíme z počátku v humanistické a renesanční filosofii, literatuře a umění a nakonec prostupuje celou Evropou.

3.8 ZÁVĚR DRUHÉ REVOLUČNÍ VLNY

Pokračování protestantské revoluce a zároveň vyvrcholení druhé revoluční vlny představuje **anglická puritánská revoluce**. Ta prosadila ideu všeobecného kněžství každého pokřtěného. Zároveň si vymohla individuální svobodu a rozdělení veřejné moci na moc zákonodárnou a výkonnou. (45) Na závěr této druhé revoluční vlny se v dílech anglických filosofů Thomase Hobbesa a Johna Lockeá objevují myšlenky, které ovlivnily evropskou společnost v dalších staletích.

3.8.1 Thomas Hobbes

Thomas Hobbes (1588-1679) se narodil v rodině anglického vikáře ve Westportu. Na Thomasovo vzdělání dohlížel bohatý strýc, který jej v čtrnácti letech poslal studovat na Oxfordskou univerzitu. Během svého života několikrát navštívil Francii, kde strávil celkem dvacet let a našel tam svůj druhý domov. Velmi významná se tu pro něj stala setkání s Gassendim a s Descartovým přítelem Mersennem. Se samotným Descartem, jehož dílo ho zásadním způsobem ovlivnilo, si dopisoval a k jeho *Meditacím* připsal cenné kritické poznámky. Hobbes se dobře vyznal v přírodních vědách a v jeho životě bylo velkou událostí, když se mohl ve Florencii osobně setkat s Galileem, jehož princip univerzálnosti mechanického pohybu mu učaroval, stejně tak i geometrická metoda, kterou poznal z Eukleidových *Elementů*, mu byla vzorem jakéhokoli vědeckého myšlení.

Hlavním pojmem Hobbesovy filosofie je tělo, těleso (*corpus*), o němž pojednává ve svém díle *De corpore*. Tělo-těleso je nezávislé na lidských představách a jeho jedinou vlastností je rozprostraněnost. V tomto svém názoru se Hobbes zásadně rozchází s Descartovým dualismem dvojí substance. Duch je jen velmi jemné tělo. Netělesná substance je stejný protimluv jako netělesné těleso.

„Slovo těleso znamená to, co vyplňuje nebo zaujímá určitý prostor nebo místo; nezávisí na představivosti, nýbrž je skutečnou částí toho, co zveme vesmír. Ve vesmíru, jenž je úhlem všech těles, neexistuje žádná reálná část, jež není také tělesem, ani neexistuje nic, co je opravdu tělesem, aniž by bylo zároveň částí onoho agregátu, jež nazýváme vesmírem.“

Podle Hobbese má vešker poznání svůj původ ve smyslové zkušenosti.

„Nemůže totiž v lidské mysli být nic, co předtím prvotně nebylo počato najednou nebo po částech v některých z našich smyslů.“

A smyslově není dána žádná jiná věc než právě těleso.

„Příčinou cítí je vnější těleso neboli předmět, který se příslušnému čidlu některého smyslu vnutí buď přímo, jako se děje hmatu s chutí, nebo nepřímou, jako se děje při vidění, slyšení a čichání.“ (46)

Největší pozdvižení však vyvolalo Hobbesovo popření všech netělesných duchů či duší. Existuje pouze hmota. Lidské tíhnutí ke zbožnosti Hobbes přisuzoval

strachu a nevědomosti. Ve svých spisech se přesouvá od filosofie, přírodních věd až k politice (tedy k právu a sociální teorii). V roce 1640 Hobbes napsal *Základy práva*, svoji první zásadní esej, která obsahovala všechny podstatné prvky jeho pozdějšího politického myšlení. O dva roky později vychází latinsky spis *O občanu*, zamýšlený jako poslední část trojdílného souboru jeho filosofie. Teorie práva, již zde formuloval, se příliš neodlišuje od jeho pozdější knihy *Leviathan*, nezahrnuje však obranu zvláštního postavení anglikánské církve vůči panovníkovi. Vládce je povinen spravovat církev na základě konzultací s episkopátem.

V původním tzv. přirozeném stavu (*status naturalis*) si podle Hobbese lidé byli rovni. Všichni měli právo na všechny věci, měli také stejnou možnost jeden druhého zabít. V této době platilo, že *„každému náleží vše, co si může vzít, a to tak dlouho, dokud si to udrží“*.

Každý tehdy ohrožoval všechny ostatní a sám byl současně od ostatních neustále ohrožován. Jako příčinu sporů, jež plynou z lidské přirozenosti, uvádí Hobbes tyto tři vlastnosti lidstva: soutěžení, nedůvěra a touha po slávě. V tomto historickém období se odehrává neustálá *„válka všech proti všem“* (*bellum omnium contra omnes*) a mezilidské vztahy jsou charakterizovány tezí *„člověk člověku vlkem“* (*homo homini lupus*). *„Lidé žijí osaměle, nuzně, stísněně, jako zvířata a jejich život je jen krátký.“* Lidé jsou plni strachu a touhy po bezpečí; z toho se odvíjí myšlenka vzájemné domluvy. To vede k dohodě, jejímž cílem je navzájem si neškodit a neubližovat. Na základě této společenské smlouvy vzniká **stát**, a lidstvo přechází ze stavu přirozeného do stavu společenského (*status civilis*). Ze základu přirozeného zákona, který ukládá lidem touhu po míru, vyvozuje Hobbes i druhý zákon: *„Každý má být ochoten, jsou-li ovšem zároveň ochotni stejně ostatní, do té míry, jak uzná za potřebné pro svůj klid a bezpečnost, vzdát se tohoto práva na vše a spokojit se s takovou svobodou se zřetelem k ostatním, jakou by on sám poskytl jiným se zřetelem k sobě.“*

Dále Hobbes definuje stát jako *„jednu osobu, jejíž vůle smlouvou mnoha lidí má být přijímána za vůli jich všech, takže může užívat veškeré moci a prostředků každého jednotlivce k udržení míru a ke společné obraně“*. Jednotlivec se tedy zříká části svých nároků ve prospěch celé společnosti, za což od ní získává ochranu. (47) Výjimečné postavení v celém systému zastával panovník. Společenská smlouva je uzavřena pouze mezi poddanými a panovník do ní nevstupuje. Zůstává mimo smlouvu, neboť jeho úkolem je dohodu prosazovat.

Hobbes byl jedním z největších a nejvlivnějších britských filosofů; jeho politická díla v jistém smyslu reprezentují moderní myšlení jako celek a jsou zároveň jedním z klíčových popisů porennesančního evropského státu. V roce 1679 ve věku 91 let Hobbes v anglickém Hardwick Hallu umírá.

Uvedme si některé hlavní myšlenky Thomase Hobbesa:

- *Poznání vychází ze smyslové zkušenosti a z rozumu: ze smyslové zkušenosti získáváme historické poznání a uvážlivost, z rozumu pochází vědecké a filosofické poznání a moudrost.*
- *Vědecký čili filosofický rozum je zcela totožný s tím, který se používá v matematice, a postupuje od definic, axiomů a postulátů k teorémům, které jsou z nich logicky odvozeny.*
- *Myšlení, vnímání, paměť a představivost jsou pouze pohybem určité hmoty v našich hlavách a obecně jsou způsobovány pohybem věcí vně nás. Sekundární kvality (například barvy) proto neexistují ve věcech, nýbrž představují čistě mentální průběhy způsobené jemnými pohyby, které stimulují naši mysl k vytváření jistých vjemů.*
- *Existuje pouze hmota, není žádná čistě duchovní bytost: to platí i o Bohu.*
- *Náboženství vzniká ze strachu, nevědomosti a snah vládců udržet si svou moc nad poddajnými.*
- *Dobré a zlé je jednoduše to, co lidé chtějí a odmítají; správné a špatné je to, co je povoleno a zakázáno zákonem.*
- *Lidské skutky vycházejí z touhy po sebezáchově a přirozené zákony povolují jakýkoli čin, který k tomuto cíli odůvodněně směřuje.*
- *Monarchie je nejlepší forma vlády. (48)*

3.8.2 John Locke

Druhý významný anglický filosof tohoto období, **John Locke** (1632-1704), se narodil ve Wringtonu v zámožné venkovské rodině a studoval lékařství v Oxfordu.

Svou kariéru začal ve službách whigského politika Antony Ashley Coopera, hraběte ze Shaftesbury. Pro svůj podíl na intrikách musel za vlády Jakuba II. odejít do exilu.

Tento myslitel je považován za jednoho ze zakladatelů novověké filosofie. Jeho politické teorie hluboce poznamenaly Evropu i Ameriku a prostřednictvím vlivu na Brity, Francouze a Američany téměř celý svět. Zakladatelé Spojených států při formulaci Vyhlášení nezávislosti a ústavy čerpali přímo z Lockových myšlenek, zvláště pokud jde o rozdělení pravomoci, odluku církve od státu a náboženskou svobodu. Také britský ústavní systém je založen na myšlenkách tohoto filosofa. Přes Voltaira, Rousseaua a Montesquieua se jeho myšlenky rozšířily mezi francouzské intelektuály.

Locke rozdělil lidské poznání na tři hlavní části:

1. *filosofii přírody* (logiku, matematiku a přírodní vědy),
2. *praktická umění*, do něž spadá morálka, politika a společenské vědy,
3. „*nauku o znacích*“, do něž patří ideje a slova, jež užíváme k jejich vyjádření.

Mnoho filosofů - od Platóna až po Descarta - se domnívalo, že lidé jsou obdařeni určitými vrozenými idejemi. Tyto ideje byly údajně vsazeny do naší mysli při narození či před ním a k jejich účinnosti je stačí pouze vyvolat. Locke je naproti tomu jednoznačně přesvědčen, že tyto vrozené ideje nelze žádným spolehlivým způsobem dokázat. Lidská mysl je podle Johna Locka *tabula rasa*, prázdná deska či stránka od okamžiku stvoření připravená k přijímání vjemů z vnějšího světa a dojmů zevnitř. Z těchto vjemů se utváří jediné poznání, jehož jsme schopni. „*V mysli nejsou žádné vrozené principy*“, tedy ani žádná vrozená matematická axiómata ani žádné vrozené pojmy či představy, žádné vrozené mravní zásady ani žádná vrozená idea Boha. „*Ten však, kdo bude od nepoučeného dítěte nebo od divokého obyvatele pralesa očekávat tyto abstraktní výchozí poučky a uznávané principy věd, přijde, jak se obávám, na to, že se mýlil. O takovém druhu obecných výroků zřídka najdeme zmínku v chýších Indiánů, tím méně se s nimi shledáme v myšlenkách dětí nebo s jakýmikoli jejich vtisky v myslích duševních primitivů.*“ (49)

Locke se domníval, že práce opravňuje instituci majetku. V přirozeném stavu platí, že každý, kdo převede věc z jednoho stavu do druhého, získává právo ji vlastnit. Muž pečující o zahradu má právo na její úrodu. Na rozdíl od Hobbese, podle kterého majetek vzniká teprve zavedením zákonů, se Locke domníval, že majetek je přirozené právo nezávislé na vládě. Teoreticky by nikdo neměl mít víc majetku, než kolik

může využít. Během svého vývoje musí lidstvo nevyhnutelně dojít ke vstupu do společenské smlouvy, čímž ustanovuje svou vládu. Nejedná se však o vládu hobbesovského typu, kdy lidé jsou poddaní a jedinec je svrchovaným vládcem; do společenské smlouvy zde vstupuje a souhlas s vládou zákona vyslovuje lid, a lidem – nikoli králi – náleží svrchovaná vláda. Z toho vyplývá, že lid, který vládce vyzdvihl na trůn, má právo jej odstranit, pokud vládce selže a nevládne podle přání lidu. Lockova filosofie měla nesmírný vliv na zakladatele Spojených států amerických a přispěla k Francouzské a Americké revoluci. Pokud se mezi lidem a jejich vládcem vyskytne zásadní neshoda, je lid rozhodčím, který má rozhodnout o dalším osudu vládce. Jestliže se panovník odmítne podřídit soudu lidu, pak „*jediné odvolání je v nebi*“. V tomto případě se lid a panovník nacházejí ve válečném stavu, protože lid má právo stáhnout zpět moc, kterou svěřil panovníkovi, a dát ji jinému, jehož pokládá za vhodnějšího. (50)

John Locke zavedl do politického myšlení další velmi závažnou koncepci, totiž **rozdělení moci**. Hobbesův vládce je ve svém postavení suverén, od kterého se odvozuje jakékoliv jednání společenství. Jeho pravomoc je legislativní, vojenská a vnitřní zároveň. Locke prohlašoval, že tyto pravomoci by měly být ústavně odděleny, pokud má ústava získat souhlas svých poddaných. Navrhoval, aby pravomoc byla oddělena od panovníka a rozvržena takto:

- *zákonodárná moc* (zahrnující tvorbu zákonů),
- *výkonná moc* (uplatňování zákonů a vládní praxi),
- *federativní moc* (zahrnující uzavírání smluv a vyhlášení války). (51)

Některé hlavní myšlenky Johna Locke:

- *Nejsou žádné vrozené ideje.*
- *Lidské poznání vychází buď ze smyslové zkušenosti, anebo z introspekce (reflexe).*
- *Ideje jsou znaky, které představují hmotné a myšlenkové entity.*
- *Věci mají primární kvality (pevnost, rozlehlost, tvar, pohyb či klid e počet) a sekundární kvality (všechny ostatní včetně barev zvuků, vůní, chutí atd.).*

- *Primární kvality jsou skutečné vlastnosti těles, zatímco sekundární kvality jsou pouhé účinky pozorované těmi, kdo tělese vnímají.*
- *Dobré je vše, co vytváří slast; zlé je vše, co vytváří strážení.*
- *Smyslem svobody je usilovat o štěstí.*
- *Stav přirozenosti, jenž přichází existenci systému lidské vlády, podléhá vládě přirozených či božských zákonů, které se zjevují skrze užívání rozumu.*
- *Hlavním důvodem pro zakládání vlád je ochrana soukromého vlastnictví.*
- *Občanská vláda vzniká v důsledku společenské smlouvy. (52)*

4 REVOLUCE ZA SVOBODU KŘEŠŤANA V CÍRKVI A VE STÁTĚ

Myšlenky filosofa Johna Locke inspirovaly tvůrce Prohlášení nezávislosti Spojených států amerických a o třináct let později ve Francii k Prohlášení práv člověka a občana (1789). Vnitřní duch tohoto Prohlášení je odlišný od svého amerického předchůdce. Je univerzální a úžasně expanzivní, dalo by se říci, že je misionářský. Na rozdíl od předchozí druhé revoluční vlny už totiž nejde o svobodu křesťana v církvi, ale o **svobodu člověka a občana vůbec bez ohledu na jeho víru**. Počátkem Francouzské revoluce se tak začíná vzdouvat třetí revoluční vlna, která prosadí ve většině evropských zemí ústavní republiku s rozdělením moci zákonodárné, výkonné a soudní. Vyzdvihne svobodu jednotlivce nad společností, vytvoří prostor pro svobodu svědomí a vyjadřování a prosadí všeobecné hlasovací právo. Ideál této revoluce je shrnut do tří slov: **svoboda, rovnost a bratrství**. Originalita této revoluce je v jejím universalismu. (53)

4.1 OSVÍCENSTVÍ

Vůdcem této vznikající vlny je třetí stav - měšťanstvo čili ekonomický sektor a osvícenecká inteligence. Z hlediska dějin evropského vývoje se toto období 17. a 18. století označuje jako **osvícenectví**. Klasickou definici osvícenectví nám podává Immanuel Kant: „*Osvícenství je výstupem člověka z nezralosti, jíž je sám viníkem. Nezralost je neschopnost využít svého rozumu bez vedení druhého.*“

Osvícenectví je vymezeno užíváním rozumu a samostatným jednáním myslícího člověka. Dále je pro něj charakteristický odstup od tradice a autorit, vysoké hodnocení svobody a schopnosti racionálně vyřešit všechny otázky. (54)

Osvícenectví se stalo jevem celoevropským. Zrodilo se v Nizozemsku a v Anglii. Odsud se rozšířilo do celé Evropy, ale největšího rozkvětu a rozmachu dosáhlo ve Francii. Zpozdilost společenských poměrů v absolutistické Francii byla v ostrém rozporu s rychlým vzestupem doposud skoro bezprávného třetího stavu. Jedním ze základních pilířů předrevoluční francouzské společnosti byla církev, avšak jen velmi slabě poznamenaná reformací. Král Ludvík XIV. zrušil nantský edikt, který zaručoval protestantům ve Francii svobodu vyznání, a zahájil persekuci všech, kteří

smýšleli jinak než v duchu vládnoucího katolicismu. „*Heretikem je ten, kdo má nějaký názor,*“ napsal spisovatel a vynikající theolog prelát Bossuet, ideolog Ludvíkova absolutismu. „*Co to znamená mít názor? To znamená následovat vlastní city a myšlenky. Ale katolík je katolický, tedy je univerzální a bez soukromého názoru, neváhá a následuje církev.*“ „*Rozdrťte tu hanebnost!*“ zněla Voltairem stále opakovaná výzva zaměřená především proti církvi. (55)

V samotné Francii nastává největší rozmach osvícenectví po smrti Ludvíka XIV. (1715) a po Francouzské revoluci (1789). Toto období bylo časem ideologického a myšlenkového kvasu. Nedalo vzejít žádným velkým myslitelům jako předešlá éra; bylo spíše druhým stadiem Věku Rozumu, kdy intelektuálové využívali metod racionalismu minulého století jako nástrojů proti tradičním idejím náboženství společnosti a kultury. Osvícenečtí filosofové se ve svých názorech lišili více, než se dnes předpokládá, všichni však sdíleli pohled na filosofii jako aktivní činnost. Někteří byli deisty, jiní ateisty, další vlažnými katolíky nebo skeptickými protestanty. Všichni však byli antiklerikály, stoupcí humanismu, oddaní reformě. (57)

Na náboženský život vzdělanců ve Francii měla nepříznivý vliv znemravenlost a frivolnost vládnoucí šlechty. Ani příslušníci kléru se neuchránili mravního úpadku. Také pokus Descartův dát křesťanské víře místo strnulé scholastiky novou oporu selhal a otevřel tím dveře skepticismu.

Společensky se toto období vyznačuje nástupem občanského měšťanstva podpořeného silným hospodářským vývojem. Tento vzrůst je doprovázen liberalismem, který požaduje svobodnou soutěž a obchod. Jeho motto je: „*Laissez faire, laissez passer*“ (Nechte činit, nechte být). K tomu připomeňme filosofické opodstatnění práv jednotlivce vůči státu a spoluobčanům. Osvícenecké myšlení má zásadní dopad pro organizaci státu. Tato filosofie formuluje několik nových principů, které považuje za základní pilíře nově vznikající společnosti:

- *teorie smlouvy - vládu je nutno chápat jako smlouvu mezi lidem a vládou;*
- *svrchovanost lidu - držitelem státní moci je lid;*
- *dělbá moci - aby se zabránilo zneužití moci, je třeba ji rozdělit mezi různé vzájemně se kontrolující orgány;*
- *požadavek demokratické účasti všech na moci.*

Prosazení těchto požadavků se daří různými cestami. V Anglii vzniká konstituční monarchie (království s demokratickými právy zaručujícími ústavou). Na kontinentu se rozvíjí „osvícenecký absolutismus“, podle zásady „nic skrze lid, vše pro lid“. Ve Francii budou realizovány státní změny skrze revoluci roku 1789. (56)

Pokud bylo pro šlechtu (bojovníky) typické myšlení, které se odvolávalo na tradici a pro klérus odvolávání se na Boha a víru, pro měšťanstvo to bylo osvícenectví s jeho vyzdvihováním rozumu (ratio). V osvícenectví rozeznáváme dva základní směry:

Racionalismus – rozšířený především ve Francii a Německu. Hlásá, že výstavbu skutečnosti je možné poznat z čirých principů myšlení. Uspořádání světa umožňuje toto myšlení uchopit deduktivně. Vzorem je logika a matematická metoda, která z několika jistých axiomů odvozuje závěry.

Empirismus – rozšířený především ve Velké Británii a později ve Francii, z části jako materialismus. Spatřuje základ poznání ve smyslové zkušenosti. Skutečné jsou pouze jednotlivé předměty a fenomény. Správné užívání rozumu je může uspořádat a vyvodit z nich induktivní závěry. Tento způsob myšlení se zrcadlí ve vzniku přírodních věd. Někteří osvícenečtí filosofové prosluli i jako matematikové, fyzikové, politici nebo diplomaté. (57)

Zcela novým způsobem nahlíží osvícenectví na společenskou úlohu intelektuála. Pod heslem „filosof“ je v *Encyklopedii* následující portrét. Filosof je ten, kdo:

- podřizuje emoce rozumové kontrole (*„Jiní lidé jsou zmítáni vášněmi, aniž by jejich činům předcházela úvaha: jsou to lidé, kteří kráčí ve tmě, zatímco filosof, i pod vlivem vášně, jedná pouze poté, co své jednání uvážil, kráčí nocí, ale před sebou drží pochodně.“*);

- nenechává se unášet představivostí, ale systematickým způsobem používá pozorování bez předsudků. (*„Pravda pro něho není milenkou, která kazí představivost a o níž by věřil, že ji najde všude. Spokojí se s tím, že ji rozezná tam, kde ji dokáže zahlédnout a nikdy není tak věrný nějakému systému, aby se stal necitlivým k síle námitek.“*);

- uvědomuje si hranice rozumu (*„Svět je plný duchaplných osob, které soudí vždy, aniž by měly adekvátní motiv k pronášení úsudku. Ignorují meze lidského du-*

cha a věří, že může poznat všechno. Filosof, pokud nemá dostatečné důvody k utvoření úsudku, umí se jej zdržet.“);

- umí dát vědění praktickou a užitečnou hodnotu („*Je to gentleman, který se chce líbit a být užitečný, chce jako moudrý hospodář užívat darů, jež mu příroda nabízí.*“);

- je společensky angažován („*Nepovažuje se na tomto světě za vyhnance, nemyslí si, že se ocitl v nepřátelské zemi, je více než kdokoli druhý ochoten k soužití s bližním, zasloužit si důvěru a úctu, být oddán povinnostem, které vyplývají z přátelství a z vděčnosti. Občanská společnost je pro něho jakýmsi božstvem na zemi, přináší jí úlitby, ctí i přísným dodržováním vlastních povinností, s upřímným přáním být jejím užitečným členem.*“);

- nabízí se jako morální vůdce společnosti („*Žárlivě střeží vše to, co se nazývá čest a zkušenost, hodnoty, které jsou ve složení jeho osobnosti stejně důležité, jako světlo rozumu a čistá inteligence*“). (58)

4.1.1 René Descartes

První z velkých osvíceneckých filosofů a zakladatel novověké filosofie **René Descartes** se narodil v roce 1596 ve Francii. V mládí navštěvoval jezuitskou školu La Fléche a jeho prvotní intelektuální zájmy byly spojeny s matematikou a s fyzikou. V roce 1618 Descartes odešel do Nizozemí, kde sloužil v armádě a získal tím možnost procestovat Evropu. Po odchodu z armády se vrátil do Nizozemí, kde setrval až do roku 1649. V době svého návratu sepsal své první filosofické dílo *Pravidla pro řízení rozumu*. V roce 1633 sepisuje *Pojednání o světě*. Církevní odsouzení Galileiho přimělo Descarta pozdržet vydání svého díla, takže vyšlo až po jeho smrti. Během Descartova života byla publikována jeho díla *Meditace o první filosofii* a *Principy filosofie*. Náčrt své metody Descartes podává v *Rozpravě o metodě správného užití rozumu*. Podle této metody je třeba, aby filosof

- *eliminovat všechny předsudky a uznával za pravdivé jen to, co lze jasně a zřetelně poznat („clare et distincte percipere“);*
- *dokázal rozložit problémy na co nejmenší části;*

- *postupoval od nejjednoduššího objektu „jakoby po stupních“ ke složitěmu;*
- *pomocí výčtu zajistil úplnost systému.*

Tato metoda vypůjčená z matematiky se má uplatňovat při zkoumání jakýchkoli objektů. Cílem uvedeného postupu je dospět k „jednoduchým přirozenostem“ (analytická metoda). Na tyto přirozenosti musí být bezprostředně nahlédnuto jako na evidentní (intuice). Z tohoto poznání („certe et evidenter cognoscere“) je třeba dedukovat - to jest odvodit - vyplývající věty. (59)

Vstupní branou do Descartovy filosofie je zásada všeobecného pochybování. *„Vida kolik ve filosofii může být o téže věci různých mínění, zastávaných učenci, když přece jen jediné může být pravdivé, považoval jsem takřka za klamavé všechno, co bylo toliko pravděpodobné.“* Především je nutné pochybovat o materiálních věcech a o smyslech, které nám toto poznání poskytují. U Descarta stojí rozumové pochybování na počátku, je to tedy skepse metodická (srovnatelná se sokratovským východiskem „*vím, že nic nevím*“). Aby se vyhnul všeobecné skepsi ve svém díle, vytýčil Descartes jediný pevný bod, od kterého se mělo odvíjet veškeré filosofické myšlení. Tímto opěrným bodem je sebejistota myslícího já (*cogito ergo sum*), „myslím, tedy jsem“. Z faktu svého myšlení může filosof usuzovat na fakt své existence. *„Kdykoli pronáším nebo svým duchem chápu větu ‚Já jsem, já existuji‘ (ego sum, ego existo), je vždy nutně pravdivá“.* Descartes jde ve svých úvahách ještě dál a vyvozuje vůdčí princip své filosofie: *„Pravdivé je vše, co jasně a zřetelně přijímám“* (omne est verum, quod clare et distincte percipio). Z těchto úvah vytyčuje Descartes pravidla vědeckého postupu, které uvádí v *Rozpravě o metodě*. Hlavním přínosem Descartovy filosofie je vyústění jeho metodické skepse v **cogito ergo sum**. (60)

Rozhodující roli přisuzuje rozumu (lat. ratio). Svou filosofii a filosofii svých následovníků nazývá **racionalismem**. Pravdivé může být tedy jen to, co je logicky a racionálně pochopeno. Činnost rozumu je tedy jedinou zárukou pravdy. Naukou o dvou substancích, věci myslící (res cogitans) a věci rozlehlé (res extensa) se Descartes dostává k vyhraněnému **dualismu**.

Descartes praví: *"Kromě nestvořeného a dokonalého bytí Božího se ve světě vyskytují jen dvě naprosto oddělené říše: rozlehlá tělesa a ryzí myšlení."*

Tímto radikálním dualismem dochází v dalším vývoji pod vlivem rozvoje přírodních věd k odduchovní fyzikálnímu světu. Tělesa jsou ovládána přírodními zákony.

Přísným dualismem je poznamenána i Descartova antropologie. Člověk má podíl na tělesné i duchovní sféře. (61) Samotné fyzické tělo a lidská psychika tvoří dvě zcela odlišné a oddělené domény. Lidské tělo jako takové je pouhý stroj. Zvířata coby těla bez duše jsou pouhými automaty. Duši pak umísťuje Descartes do „šíšinky mozkové“.

V roce 1650 René Descartes ve švédském Stockholmu umírá. Svým novým přístupem k vědě a filosofii způsobil tzv. karteziánskou revoluci a karteziánské paradigma ovlivňuje vědecké myšlení dodnes.

Hlavní myšlenky Descartovy:

- *Metoda vedoucí k odhalení pravdy je analytická a sestává ze čtyř pravidel:*
 1. *Za pravdivé lze přijmout jen to, co lze jako pravdivé vnímat, a to natolik jasně, že nemáme možnost o tom pochybovat.*
 2. *Každý problém je třeba rozdělit na co možná nejvíce částí a každou z nich rozřešit co možná nejlepším způsobem.*
 3. *Úvahy je třeba provádět v náležitém pořadí: započít od nejjednoduššího a krok za krokem či po malých stupních postupovat až k poznání nejsložitějšího.*
 4. *Je nutno vytvářet výčty tak úplné a zprávy tak obecné, aby bylo možno zaručit, že nic nebylo vynecháno.*
- *Myšlenka je vnímána „jasně“ tehdy, když je přítomná a zjevná vnímavé mysli, a „zřetelně“ tehdy, když je vnímána jako natolik přesná a odlišná ode všech ostatních předmětů, že neobsahuje nic, co by nebylo vnímáno jasně.*
- *„Myslím, tedy jsem“ je vnímáno jako pravdivé pokaždé, když rozum myslí.*
- *Příčina musí být stejně dokonalá anebo dokonalejší než následek.*

- *Bůh je substance svrchovaně dokonalá, a proto věčná, nutně jsoucí a stvořitelská.*
- *Duch a hmota jsou dvě jasně odlišné stvořené substance. Podstatou hmoty je rozlehlost (v prostoru), podstatou ducha je být nerozlehlý a myslet.*
- *Vyjma tvůrčí a udržující moci Boží nemá substance ke své existenci zapotřebí žádné jiné substance. (62)*

4.1.2 Giambattista Vico

Osvícenectví nebylo jednolitym a vyrovnaným myšlenkovým proudem. V době, kdy se Evropou šířily myšlenky René Descarta, se mnoho myslitelů pokoušelo o vytvoření alternativ. Jedním z nich byl italský filosof Giambattista Vico.

Giambattista Vico se narodil v roce 1668 v italské Neapoli jako syn maloobchodníka. Základní vzdělání získal na jezuitských školách a později vystudoval práva a filosofii na neapolské univerzitě. Od roku 1698 působil jako univerzitní profesor rétoriky a později přijal místo královského historika na habsburském dvoře v Neapoli. Giambattista Vico kritizoval představitele francouzského racionalismu a kartesianismu René Descarta. Uvědomoval si, že karteziánská metodologie je příliš synchronní a historická, čímž se příliš nehodí pro historické bádání. Vicova teze o spojitosti poznání a praxe je postavená na přesvědčení, že *„jsme si jisti pravdivostí pouze toho, co jsme sami vyrobili“*. Pravdivé u Vica splývá s učiněným. Proto skrze fyziku nemůže lidstvo aspirovat na poznání kosmu, stvořeného Bohem, jehož poznání je jediné dokonalé (*intelligentia* ve smyslu *perfecti legere*). Autonomní společenské vědy mají v tomto ohledu větší gnoseologický potenciál než karteziánská fyzika, protože „lidský svět“ (*mondo civile*), který je předmětem jejich poznání, může být jakožto výtvar člověka skrze své příčiny svým tvůrcem poznán.

Vicova filosofie se také zaměřila na lidské jazyky, které nám mohou poskytnout hermeneutické vodítko pro výklad kulturních fenoménů a vývojových stadií jednotlivých společností.

Giambattista Vico se ve svém myšlenkovém díle pokusil o jednotnou filosoficko-historickou vědu o člověku. Vicovo dílo *Nová věda* je jedinečný plod své doby, na který někteří myslitelé navazují až do dnešních dob.

Některé hlavní myšlenky Giambattista Vica:

- *Není žádná stálá lidská podstata, totožná bez ohledu na čas, místo a okolnosti, nýbrž přirozenost člověka se vyvíjí ve shodě se sebekpovědomím a pronikáním do podstat věcí.*
- *Boží prozřetelnost dává lidem tvůrčí schopnosti vymykající se rozumu a působící podle pravidel asociace. Tyto schopnosti vytvoří nepravdivé domněnky, z nichž vyplynou pravdivé.*
- *Nejzazším cílem Boží prozřetelnosti je uchování lidstva.*
- *Lidské dějiny jsou poznatelné, neboť jsou lidským výtvozem, právě tak jako je příroda známa Bohu, jelikož ji vytvořil.*
- *Lidé jednají kvůli svým osobním cílům, avšak zespolečenštěný charakter těchto cílů způsobí nepředvídané změny v samotné společnosti.*
- *Z historického hlediska se společnost vyvíjí v cyklech od vlády představitelů. Obdobně se politický charakter společnosti vyvíjí od anarchie k oligarchii, následně k demokracii a monarchii a nakonec upadá do anarchie.*
- *Tématem nové vědy je svět národů. (63)*

4.1.3 Encyklopedisté

Pokud osvícenství pěstuje neochvějnou víru v rozum a pravdivé poznání, potom konkrétním projevem tohoto přesvědčení bylo vydávání francouzské **Encyklopedie** (1751-1770). Duchovními otci tohoto rozsáhlého projektu byli Denis Diderot spolu s d'Alembertem. Encyklopedie přinášela obsáhlý soubor znalostí z vědy, techniky a umění. Celý projekt se setkal s negativní odezvou ze strany jezuitů a encyklopedisté byli prohlášeni za nebezpečnou sektu, která rozšiřuje ateistické myšlenky.

Celkem vyšlo sedmnáct svazků textu a jedenáct svazků doprovodných ilustrací. Mezi nejznámější encyklopedisty patřil D. Diderot a J. J. Rousseau.

4.1.3.1 Denis Diderot

Denis Diderot (1713-1784) byl za svého života považován především za hlavního redaktora a organizátora vydávání encyklopedie. Z filosofického hlediska byl Diderot materialista, který chápe lidské vědomí a myšlení jako produkt vysoce organizované hmoty. Jeho víra ve vědu a lidský rozum byla hnacím impulsem v jeho celoživotní tvorbě. Zastával názor, že v jeho století končí éra matematiky a přichází éra přírodních věd. (64)

4.1.3.2 Jean-Jacques Rousseau

Jean-Jacques Rousseau se narodil v roce 1712 v Ženevě. Jeho otec byl hodinářem a tanečním mistrem, matka zemřela při porodu. Rousseau byl autodidaktem a veřejné školy nikdy nenavštěvoval. Poté co jej otec opustil, byla chlapcova další výchova svěřena pastoru Lambercierovi. V roce 1741 odešel Rousseau do Paříže. Zde se setkal s Diderotem, d'Alambertem a dalšími francouzskými filozofy, s nimiž se podílel na tvorbě *Encyklopedie*. V roce 1749 vyhrál soutěž pořádanou Akademií v Dijonu. Soutěžní otázka zněla, zda pokrok věd a umění přispěl ke zlepšení či zkaženosti mravů. Tak vznikla Rousseauova stať *Rozprava o umění a vědách*. Nedlouho poté následuje spis *Rozprava o původu nerovnosti mezi lidmi*; toto téma pak Rousseau v plné šíři projednal v *Emilovi* a ve *Společenské smlouvě*.

Ve svém druhém spise *Rozprava o nerovnosti* vystavuje kritice Hobbesovu legalizaci existujících vlád. Podle Rousseaua se lidé při výstavbě vlády dopouštějí omylů a navzájem se klamou. Jejich základní chybou je to, že se vzdají své svobody pro iluzi ochrany, namísto toho se stávají otroky. Ve třetí knize *Emil* je zachycena Rousseauova vize správné výchovy dětí. Další představy o společnosti popisuje Rousseau ve *Společenské smlouvě*, kde je vyřčen snad nejkontroverznější prvek jeho politické teorie – „*obecná vůle*“. Umírá ve Francii v létě roku 1778. (65)

Hlavní myšlenky J. J. Rousseaua:

- *Člověk je od přírody dobrý: příčinou zkaženosti a neřesti je společnost.*
- *V přirozeném stavu se jedinec vyznačuje zdravou sebeláskou. Sebeláska je doprovázena přirozeným soucitem.*
- *Ve společnosti sebeláska upadá do úplatné pýchy, jež usiluje pouze o dobré mínění druhých a způsobuje tak, že jednatel ztrácí kontakt se svou pravou přirozeností. Ztráta vlastní pravé přirozenosti pak ústí ve ztrátu svobody.*
- *Společnost sice kazí lidskou přirozenost, zároveň však představuje možnost jejího zdokonalení v mravnosti.*
- *Vzájemný styk mezi lidmi vyžaduje proměnu přirozené svobody v mravní svobodu. Tato proměna se zakládá na rozumu a zajišťuje půdu pro teorii politického práva.*
- *Ve spravedlivé společnosti je přirozená svoboda vůle jednotlivce nahrazena vůlí obecnou. Taková společnost se zakládá na společenské smlouvě, v níž se každý jednatel zbaví svých přirozených práv, aby vytvořil novou kolektivní osobu, svrchovaného vládce, schránu obecné vůle.*
- *Jednatel svou svobodu nikdy neztrácí, nýbrž v obecné vůli ji znovu odhaluje; obecná vůle jedná vždy s cílem dobra společnosti jako celku.*

4.1.4 Voltaire

Osvícenecká Francie byla plná myslitelů a filosofů; jedním z nejnplodnějších a také nejvlivnějších v celém 18. století byl Voltaire.

Voltaire (François Marie Arouet) se narodil roku 1694 v Paříži. Vzdělání získal François Marie na jezuitské koleji Louis-le-Grand. Již od dětství měl talent k psaní veršů a divadelních her. Svou první divadelní hru, tragédie *Oidipe*, napsal za několikaměsíčního pobytu v Bastille, kde si odpykával trest za urážku vévody de Rohan; toto dílo sklidilo obrovský úspěch. V roce 1726 se kvůli hádce se šlechticem dostal znovu do Bastilly a propuštěn byl s podmínkou, že se bude zdržovat nejméně sto pa-

desát mil od Paříže. Voltaire odcestoval do Anglie, kde se rychle sblížil s předními anglickými intelektuály. Po návratu do Francie v létě 1733 sepsal *Filosofické listy o Angličanech*, kde zdůvodňuje výhody anglického liberálně-demokratického politického systému. *Listy* působily po celé Francii příliš radikálně. Voltaire musel prchnout z Paříže a dalších patnáct let žil ve východní Francii. V tomto období napsal *Pojednání o metafyzice* a *Elementy Newtonovy filosofie*, kde zpopularizoval Newtonovy vědecké myšlenky. Za povídku *Zadig* byl zvolen do francouzské akademie, i když měl přístup do Paříže stále zapovězen. Po pětiletém pobytu na dvoře pruského krále Bedřicha Velikého se usadil v Ženevě. Zde napsal novelu *Candide*. Roku 1778 se vrátil do Paříže, kde jej přivítaly davy příznivců. Zemřel zde o několik měsíců později. Jeho útočné spisy z něj učinily zastánce humanismu v Evropě a jeho názory urychlily příchod Francouzské revoluce. (66)

Voltairův literární a myšlenkový odkaz zahrnuje satiry, romány, dramata i historická díla. Svou publicistickou a politickou angažovaností zajistil myšlenkám osvícenectví ohromný vliv. Jeho filosofie široce navazovala na Locka a především na Newtona. Zvláště kritický postoj zastával vůči veškeré metafyzice a dogmatickému náboženství. V dogmatickém náboženství spatřoval pověru, kterou je třeba vyhladit a zavést rozumové náboženství, jež podpoří morálku. Ve svých filosofických názorech se přiblížil k deistickému názoru, podle níž Bůh stvořil svět, avšak poté již od něj nezasahuje. „*Kdyby Bůh neexistoval, bylo by třeba jej vymyslet, ale celá příroda nám říká, že jest.*“ (67)

Hlavním Voltairovým přínosem k vývoji politického myšlení byla jeho obhajoba **tolerance a lidských práv**. Poté co byl v mládí pokořen francouzskou šlechtou ve střetu s Rohanem – Chabotem, stal se celoživotním odpůrcem aristokracie a odvážným zastáncem zájmů třetího stavu, buržoazie.

Hlavní Voltairovy myšlenky:

- *Všechna náboženství uctívající nadpřirozené mocnosti se zakládají na nevědomosti a pověře.*
- *Existenci přirozených a lidských zel nelze smířit s názorem, že tento svět je nejlepší z možných světů.*

- *Řád veškerenstva odkazuje ke svému Původci, ten však nemusí být nutně mravný či nemravný.*
- *Lidé by neměli být trestáni za své myšlenky.*
- *Žádný úplný popis přírody není možný. Nejlépe přírodu zachycuje empirický a materialistický přístup.*
- *Etika a spravedlnost mají určitý přirozený základ.*
- *Lidský život lze zlepšit vyhlazením pověr a fanatismu. (68)*

4.1.5 Paul Henri Thiry Holbach

Osvícenecký proud v Evropě měl mnoho podob a alternativ. Jedním z alternativních myslitelů k Voltairovi byl baron Paul Henri Thiry Holbach.

Paul Henri Thiry Holbach se narodil se v roce 1723 v Německu v rodině francouzského šlechtice. V mládí studoval v holandském Leidenu. Tento francouzský filosof se stal čelným představitelem nekompromisní formy pozitivismu, čímž výrazně ovlivnil francouzské osvícenectví. Měl mimořádné znalosti a ve svých dílech v oblasti politiky a morální teorie patřil k nejutopičtějším a nejpuritánštějším encyklopedistům. Protože prosazoval vládu mravnosti, kterou nazýval *étokracie*, je považován za alternativu ke světštějším politickým idejím Voltaiera. Na rozdíl od ostatních osvícenců, kteří byli zastánci republiky, uvažoval o království, v němž by král i poddaní byli nositeli ctnosti. Navrhoval ústavní uspořádání, které by tento politický systém umožňovalo. Podle Holbachových představ by stát oddělil královské prince od rodiny a odmalicka je vychovával v umění být králi – filosofy. Dalším prostředkem měla být cenzura. Morální tribunál by dohlížel nad správným chováním dospělých. Zákony by omezovaly luxus bohatých. Hazardní hry, prostituce, divadla a plesy by byly zakázány. Věřil, že jeho zvláštní forma absolutismu je slučitelná se skutečnou svobodou.

4.1.6 Baruch-Benedikt Spinoza

Osvícenecká filosofie nekvetla pouze ve Francii, ale i ostatních evropských zemích. Jedním z předních evropských osvíceneckých filosofů, dokonce snad jejím předním „ideologem“ byl holandský filosof Baruch Spinoza.

Jeden z největších západních židovských myslitelů **Baruch-Benedikt Spinoza** se narodil roku 1632 v holandském Amsterdamu. Jeho rodina pocházela z rodu židovských uprchlíků, kteří odešli na konci 16. století ze Španělska. Již odmala byl veden ke znalosti hebrejštiny, Starého zákona, Talmudu a kabalistické mystické tradice. Měl mimořádné nadání na jazyky. Plyně hovořil portugalsky, španělsky, holandsky, hebrejsky a latinsky. Latina byla také jazykem většiny jeho filosofických spisů. Pro své názory na Boha a svět, které nebyly přijatelné pro židovskou komunitu, byl ve svých dvaceti čtyř letech exkomunikován a uvržen do klatby. (69) Poté se Spinoza stáhl do ústraní v Amsterdamu, kde se živil broušením čoček a volný čas trávil filosofickými úvahami. Ze Spinozových prací byly za jeho života uveřejněny jen tři:

Principy filosofie Reného Descarta, Myšlenky k metafyzice a Teologicko-politický traktát. Ještě sto let po jeho smrti platila Spinozova filosofie většinou za bezcennou pro odlišné pojetí božství. Židé a křesťané ji označovali za kacířskou a ateistickou. Spinoza ve své filosofii nikdy nepopíral Boží existenci, ale jeho definice Boha byla pro jeho současníky nepřijatelná. Zájem o jeho filosofii projeví až intelektuálové na konci 18. století.

V *Teologicko-politickém traktátu* se Spinoza věnuje základní otázce vztahu mezi teologií-náboženstvím a politikou. Lidé zastávají řadu „chybných pojetí“ náboženství, které „jako šrámy po (jejich) dřívějších poutech“ vedou k pověře a hrozí, že se republika vrátí do stavu duchovního otroctví. Zajímavý je Spinozův názor, že ti, kdož užívají víry v Nejvyšší bytost jako ospravedlnění svého vlastního úspěchu nebo jako prostředek úniku z tíživého osudu, se nejnadhěji stávají obětí pověry. Ve většině případů tito lidé „obtíž lidské duše dogmatickými formulemi“ a promění tak náboženství v nátlakový systém. Takto vzniká mylné pojetí náboženství. Spinoza byl jedním z prvních myslitelů, kteří na text Písma aplikovali historický a kritický soud. Ve svém díle radikálně rozlišuje mezi teologií a filosofií, čímž osvobozuje jak náboženství, tak rozumové zkoumání. Toto oddělení religiozity a racionality přivedlo Spinozu zpět k jeho původní tezi, že správné chápání náboženství a svobody myšlení se od-

ráží ve vztahu ke státu. Jelikož Bůh panuje ve světě prostřednictvím dočasných vládců, musí být náboženství provozováno v určitých mezích a musí přispívat k „veřejnému klidu a blahu“. Církev tuto funkci neplní, pokud kněží získají politický vliv a „mýty“ jsou chápány doslova. (70)

Spinoza je jediný významný filosof, který jednoznačně hlásá demokracii. Pouze ta nejúplněji koncentruje síly všech občanů a může tak nejefektivněji podporovat jejich zájmy. Demokratické instituce jsou však ideálem, který vyžaduje lidi schopné mírnosti a silnou tradici občanské kultury. Musí být také naplněna podmínka rozumné úrovně vzdělání a životního stylu. Než budou splněny tyto předpoklady, nezbyvá lidu než se spokojit s monarchií, která musí být taková, aby minimalizovala zlo, jež je v ní obsaženo, a připravovala lidi k demokracii.

Hlavní Spinozovy myšlenky:

- *Substance může být jen jedna, nekonečná a božská, zahrnující veškerou skutečnost.*
- *Nekonečná substance musí mít nekonečně mnoho atributů.*
- *Bůh a příroda (chápaná jako substance) a na ničem jiném než na sobě, ať s ohledem na svou existenci, či na svou diferenciaci do různých módů.*
- *Svět, který vnímám jako složený z četných a rozličných konečných stvořených věcí, je ve skutečnosti celek Boha či Přírody ve svém atributu rozlehlosti.*
- *Jelikož myšlení a rozlehlost jsou atributem jediné substance, problém dualismu je překonán.*
- *Filosofie a náboženství jsou odlišné a oddělené přístupy k božskému, přičemž filosofie se zabývá rozumovými pravdami o Bohu a obsahem náboženství je poslušnost a uctívání.*
- *Náboženství a teologie jsou problematické tím, že mylně zaměňují svůj přístup k Bohu s rozumovou pravdou a obracejí se od zbožnosti k dogmatismu a pověře.*

- *Svoboda úsudku a svoboda nitelé zbožnosti tvoří nezcizitelná práva lidských bytostí.*
- *Spravedlivé uplatňování svrchované moci prostřednictvím smluvně ustanovené vlády je dobrou zárukou uchování svobody v náboženských i občanských záležitostech. (71)*

4.1.7 Skotské osvícenství

Osvícenectví významně zasáhlo také okrajové části Evropy. Mezi důležitá centra patřilo také Skotsko. V letech 1740 až 1790 bylo místem koncentrovaného výbuchu intelektuální aktivity, které dnes označujeme jako „skotské osvícenství“. K jeho hlavním představitelům patřili **David Hume** a **Adam Smith**, kolem nichž se vytvořila velká skupina myslitelů. Zájem jejich filosofie se pohyboval od metafyziky až k přírodním vědám. Nejdůležitější a nejtypičtější přínos skotského osvícenství spočíval však v oblasti historie, morální a politické filosofie a hlavně politické ekonomie. V kontextu evropského osvícenství se osvícenství skotské jeví jako typicky „provinciální“, srovnatelné s osvícenstvím v provinciích francouzských, italských nebo německých. Skotští myslitelé se ve svých úvahách velmi podobali myslitelům reformátorům vzdáleného království neapolského. Společným rysem tohoto skotsko-neapolského osvícenství byla priorita ekonomického rozvoje a zájem o jeho morální a politické podmínky a následky.

Pokud ponecháme stranou oblast metafyziky a přírodních věd, objevíme tři oblasti, v nichž bylo skotské osvícenství významným přínosem. První oblastí je analýza původu a vývoje společnosti a vlády. Žádný skotský filosof se nepřihlásil k právní představě, podle níž je existence společnosti a vlády založena na smlouvě. Pro Huma a Smitha byl nepřijatelný teologický předpoklad, že přirozené právo zahrnuje povinnost dodržovat smlouvy. Názor skotských myslitelů byl ten, že společnost se vyvinula z rodiny a vláda z potřeby obrany a bezpečnosti majetku. Charakter vlády byl určován povahou a rozsahem vlastnictví majetku. Druhým hlavním přínosem Skotů je analýza morálky a institucí v obchodním stádiu společenského vývoje. Filosof Hume se ve svých spisech vysmál klasické frázi, že přepych vede k morální zkaženosti. Ve svých eseích tvrdil, že přepych přináší jak ekonomické tak i mravní výhody, klasický ideál ctností je naopak nepřirozený a nebezpečný. Třetí a nejdůležitější

ší příspěvek skotského osvícenectví je založení politické ekonomie jako vědy. Základem skotské politické ekonomie byl fakt, že ekonomický život má samoregulační charakter a že ekonomický růst je dynamický, samostatný proces. Mezi hlavní představitelé skotského osvícenectví a zakladatele politické ekonomie patřil Adam Smith. (72)

4.1.7.1 Adam Smith

Adam Smith se narodil v roce 1723 ve skotském Kirkcaldy. V roce 1737 začal studovat na univerzitě v Glasgow a v roce 1740 obdržel stipendium do Oxfordu, kde zůstal do roku 1746. Tento čas strávil převážně samostudiem. Za profesora logiky byl zvolen v roce 1751 a ještě téhož roku se stal profesorem filosofie mravnosti; tuto pozici zastával až do roku 1763. Všechny přednášky z uvedeného období shrnul do svého prvního filosofického díla *Teorie mravních citů*. Kniha se věnovala převážně rozboru mravní psychologie a utváření mravních soudů. Ještě za Smithova života se dočkala šesti vydání a několika překladů. V tomto spise autor zdůrazňoval závislost morálních hodnocení na pocitu. Zvláštní role potom přináší *sympatii*, díky níž my sami slaběji vnímáme, co cítí druzí, neboť se v duchu stavíme na jejich místo. Své vlastní jednání hodnotíme tak, že se zeptáme, zda by nestranný divák sympatizoval s našimi motivy.

Za nejznámější filosofické dílo je považována kniha *Zkoumání o povaze a příčinách bohatství národů*. V době svého vydání roku 1776 nevzbudilo velký ohlas. Jeho úspěch však spočíval v nadčasovosti a schopnosti podat smysluplné a jednoduché řešení soudobých hospodářských problémů. *Bohatství národů* se skládá z pěti knih. První začíná rozbořem dělby práce a jejich tržních důsledků. Druhá kniha se zabývá akumulací. Ve třetí Smith probírá hospodářský vývoj. Čtvrtá kniha poskytuje kritickou analýzu mnoha myšlenek, politických záměrů a soustav politické ekonomie. Pátá kniha pojednává o důchodu panovníka nebo republiky. Velmi pozoruhodná je zvláště druhá kapitola této knihy, kde Adam Smith popisuje podrobně propracovaný systém výběru daní tak, aby postihl každý druh příjmu. (73) V této kapitole vztah mezi vládou a duchovenstvem. Na straně 700 nalézáme vysvětlení, proč se Smithovi následovníci až do současnosti chovají k církvím odmítavým způsobem. Spis je uzavřen rozsáhlým rozbořem náležitosti role vlády v „tržní“ společnosti.

Ve svých filosofických úvahách se Smith domnívá, že je nutný neustálý vývoj tržního hospodářství, v němž nabídka a poptávka určují ceny a zisk, jehož kumulace

vede k dalšímu rozšíření trhu. Smith se stavěl proti vládním opatřením kontroly či regulace, neboť ty narušují ekonomickou rovnováhu a omezují možnost soustavného rozvoje. Úkolem vlády je zabránit tvorbě monopolů, bariérám volného obchodu, udržovat všeobecnou spravedlnost, zajišťovat národní obranu, budovat a udržovat veřejná zařízení nezbytná k usnadnění obchodu. Smith se také domnívá, že vláda by měla vyžadovat a zajistit, aby obyčejní lidé obdrželi „základní části vzdělání“. Nikoliv tedy vládní politika, ale svoboda podnikání a otevřený konkurenční trh vedou k nárůstu bohatství národa a všemu dobru, které z toho vyplývá. Ekonomické myšlenky Adama Smitha z velké části utvářelo a v jistém ohledu stále utváří ekonomické názory posledních dvou staletí. Ekonomové považují tuto knihu za bibli ekonomie a řadí ji do kategorie „věčných knih“. Myšlenky Adama Smitha svým charakterem odpovídají myšlení ekonomického (hospodářského, kupeckého) sektoru společnosti.

Hlavní myšlenky Adama Smitha:

- *Příroda zajišťuje v citu oporu ctnosti.*
- *Pokud se postavíme do role nestranných pozorovatelů, pak cítem, jenž je základem mravních soudů, je sympatie.*
- *Jednání z pocitu povinnosti opravuje možný nedostatek náležitého citu v jednotlivých případech.*
- *Božské do nás zasadilo velmi silné instinkty („vášně“). Ty nás přivádějí ke způsobům chování, které v poslední instanci prospívají všem.*
- *Vlastní zájem sdružený se způsobilostí „obchodovat, směňovat a měnit“ poskytuje základ dělby práce a hospodářského vývoje.*
- *Na trhu osvobozeném od monopolů a od veřejné politiky prosazující vlastní zájmy vede soutěž mezi vlastními zájmy izolovaných spotřebitelů a výrobců k vytvoření stabilního a rozvíjejícího se hospodářství.*
- *Úsilí o bohatství ve vlastním zájmu nemusí jednotlivce uspokojit, nicméně vede ke sdruženému nárůstu bohatství, které je v nejlepších zájmech národa.*

(73a)

4.2 FRANCOUZSKÁ REVOLUCE

Myšlenkový a společenský vývoj celého 17. a 18. století se svým racionalismem a protikřesťanskými názory vyústil v řadu povstání proti vládnoucí vrstvě po celé Evropě. Mezi tyto události, které představovaly nebezpečí pro tradiční autority, můžeme započítat Pugačovovo povstání v Rusku, boj amerických osad za nezávislost a selské vzpoury v některých oblastech habsburské monarchie. Celkový počet a závažnost vzpour v tomto období přispěli k tomu, že si vysloužilo označení „věk revolucí“. (74)

Jako důsledek politických, sociálních a hospodářských poměrů ve Francii vypukla v roce 1789 **Francouzská revoluce**. Její vnitřní síla spočívala v ideách volnosti, rovnosti a bratrství; ty prohlašovala za nejvyšší životní ideály. Ve své podstatě byla tato revoluce dílem pomsty třetího stavu, který s překvapující snadností odstavil od moci oba vyšší stavy, tedy šlechtu a duchovenstvo. Její slabou stránkou byl náhlý rozchod s minulostí a násilné převrácení všech státních a církevních tradic. Proto byla také zakončena ukrutnostmi a později vojenským despotismem Napoleona Bonaparta. Pro národy Evropy však měla nesmírný kulturní význam, protože položila základy novému společenskému životu, který se ujal v západní Evropě. (75)

Finanční situace Francie byla mnoho let neobyčejně špatná. Král Ludvík XVI. se ji pokusil zlepšit tím, že v roce 1789 svolal do Paříže shromáždění generálních stavů. V těchto stavech byli zástupci duchovenstva, šlechty a neurození. Mezi zástupci třetího stavu nebyli žádní rolníci ani řemeslníci a pouze jedno procento zástupců představovali výrobci. Naopak 12% tvořili obchodníci, 25% právníci a 43% státní úředníci. V tomto prostředí existovala dostatečně silná vůle pro vytvoření politického konsensu, ale vláda nebyla schopná spolupracovat. Také Ludvíku XVI. chyběla politická obratnost a porozumění pro změny probíhající v jeho zemi. Na vzrůstající hospodářskou krizi a pokusy o omezení reagoval třetí stav prohlášením Národního shromáždění. V kotli vzrůstajícího napětí a chaosu se Ludvík pokusil prosadit královskou autoritu silou, avšak lidové postání v Paříži ho předešlo. 4. srpna 1789 zrušilo Národní shromáždění veškerá feudální práva a předložilo ideál společnosti založené na samotném národu jako zdroji rovnosti. 26. srpna došlo k vyhlášení dekretu, který se nazývá Prohlášení lidských a občanských práv.

Prohlášení lidských a občanských práv:

- Článek 1. Lidé se rodí a zůstávají svobodní a rovnoprávní. Společenské rozdíly mohou být ospravedlněny pouze užtkem pro celek.*
- Článek 2. Cílem každého společenského zřízení je zachovávání přirozených a nepromlčených lidských práv. Těmito právy jsou: svoboda, vlastnictví, bezpečnost a odpor proti útlaku.*
- Článek 3. Princip a podstata vší svrchovanosti spočívá v národě. Žádný orgán, žádný jednatel nemůže vykonávat moc, která by výslovně nebyla z ní odvozena.*
- Článek 4. Svoboda znamená možnost činit vše, co neškodí druhému. Tudíž výkon přirozených práv každého člověka nemá mezí kromě těch, které zajišťují ostatním členům společnosti užívání též práv. Tyto meze je třeba stanovit zákonem.*
- Článek 5. Zákon může zakázat jen činy škodlivé pro společnost. Nikomu nemůže být bráněno v tom, co není zakázáno zákonem, a nikdo nemůže být nucen konat něco, co zákon nepřikazuje.*
- Článek 6. Zákon je vyjádřením všeobecné vůle. Všichni občané mají právo podílet se osobně nebo prostřednictvím svých zástupců na jeho tvorbě. Zákon musí být stejný pro všechny, ať chrání nebo trestá. Všichni občané jsou si před ním rovni a mohou stejným způsobem dosahovat všech hodností, postavení a veřejných úřadů podle svých schopností, jediným rozdílem je ten, který vyplývá z jejich ctností a nadání.*
- Článek 7. Nikdo nemůže být obžalován, zatčen nebo uvězněn kromě případů stanovených zákonem, a pouze formou, kterou předepisuje zákon. Všichni, do žádají, vyřizují, vykonávají nebo dávají vykonávat svévolné příkazy, musejí být potrestáni; avšak občan, který je jménem zákona povolán nebo zatčen, musí hned uposlechnout: každým odporem se proviňuje.*
- Článek 8. Každý je pokládán za nevinného až do doby, kdy je prokázána jeho vina, a je-li pokládáno za nutné ho zatknout, je třeba co*

nejpřísněji zákonem zakázat všechnu tvrdost, která není nutná zajištění jeho osoby.

- Článek 9. *Nikdo nesmí být stíhán pro své názory, včetně náboženských, jestliže jejich projev neporušuje veřejný pořádek stanovený zákonem.*
- Článek 10. *Svobodné sdílení myšlenek a názorů je jedním z nedrahocennějších práv člověka. Každý občan může proto svobodně mluvit, psát a tisknout cokoli a výjimkou zneužití této svobody v případech určených zákonem.*
- Článek 11. *K zajištění práv člověka a občana je nutná veřejná moc. Tato moc je zřízena ve prospěch všech a ne k osobnímu užítku těch, jimž je svěřena.*
- Článek 12. *K udržování veřejné moci a ke krytí správních výdajů jsou nutné všeobecné daně. Ty musejí být rozdělovány rovnoměrně, podle majetku...*
- Článek 13. *Všichni občané mají právo prověřovat sami nebo prostřednictvím svých zástupců veřejné daně, kontrolovat jejich využití a určovat výši, vymáhání a dobu platnosti rozpočtu.*
- Článek 14. *Společnost má právo žádat, aby všichni veřejní úředníci skládali účty ze své činnosti.*
- Článek 15. *Společnost, ve které není dostatečně zajištěna záruka práv a vytyčena dělba moci, není ústavní.*
- Článek 16. *Vlastnictví je nedotknutelným a posvátným právem a nikdo ho nemůže být zbaven, pokud to zjevně nevyžaduje veřejný zájem a pod podmínkou spravedlivého odškodnění předem.*

„Ještě nikdy nespáchal žádný režim tak rychle sebevraždu,“ píše ve své knize *Dějiny Francie* francouzský historik André Maurois. (76) V dubnu se zdála monarchie všemocná a v srpnu z jejích institucí nezůstalo téměř nic. Naráz byli ve Francii jen sobě rovní občané, vlastníci nezcizitelných práv. Francouzská revoluce se velice brzy topila v krvi, nastoupila druhá směna revoluce a „radikální buržoazie se zdvihá

proti buržoazii umírněné“. Na mocenský vrchol se definitivně dostal třetí stav, ekonomický sektor. (77) Již nikdy nebude Evropa stejná. Měšťanstvo se svojí filosofií a pohledem na svět poznamenalo evropskou kulturu a myšlení.

Na návrh autunského biskupa Talleyranda byl církevní majetek prohlášen za vlastnictví státu, což znamenalo oloupení církve v maximálním měřítku. V únoru 1790 byly zrušeny řeholní řády a byl redukován počet francouzských biskupství. Proticírkevní zákony byly sjednoceny v tzv. civilní konstituci kléru. Nejhorší období pro církve nastalo za vlády národního konventu v letech 1792-1795. Každá náboženská myšlenka byla odstraněna. Nejvyšším triumfem revoluce bylo vyhlášení náboženství rozumu a přírody, to jest ateismu. Stalo se to dekrety konventu ze 7.-10. listopadu 1793. Tím dospěl fanatický racionalismus ke svému vrcholu. Situace církve byla velice problematická až do roku 1799, kdy se vlády ujal mladý generál **Napoleon Bonaparte**.

4.3 „SVATÁ ALIANCE“

Hospodářský život šel nezadržitelně dál. V Evropě se začala prosazovat průmyslová revoluce, jejímž hlavním rysem bylo velké množství objevů, vynálezů a hlavním nástrojem pak bylo rozšíření všeobecného vzdělání. Docházelo k vytváření nových vztahů mezi státy a k přerozdělování moci. Ne všem se tato nová situace líbila. Nespokojenost a strach z nově se šířících revolučních myšlenek vedla k podpisu smlouvy, která byla zvána **Svatá aliance**. Na naléhání cara Alexandra I. byla tato smlouva podepsána 26. září 1815 v Paříži. Podepsali ji pravoslavný ruský car Alexandr I., katolický rakouský císař František I. a protestantský pruský král Friedrich Vilém III. Na podzim 1818 byla jako rovnoprávný člen přijata Francie. (78)

Znění smlouvy Svaté aliance:

Článek 1.: V jistotě slov Písma svatého, které nařizuje všem lide, aby na sebe pohlíželi jako na bratry, zůstanou tři monarchové spojení svazky opravdového a nezrušitelného bratrství, budou se považovat za krajany a při každé příležitosti si budou poskytovat po-

moc; vůči svým poddaným a armádám budou na sebe pohlížet jako na otce...

Článek 2.: Proto má platit jediná zásada, ať mezi uvedenými vládami nebo mezi jejich poddanými ...aby se pokládali pouze za údy jednoho křesťanského náboženství. Tři spolčení panovníci na sebe pohlížejí jen jako zplnomocněnce Prozřetelnosti k panování nad větvemi jedné a téže rodiny...

Článek 3.: Všechny mocnosti, které se slavnostně přihlásí k těmto svatým zásadám ...budou s velkou radostí do této Svaté aliance přijaty.
(79)

K této „ekumenické“ alianci přistoupili (s výjimkou papeže, anglického princegenta a tureckého sultána) všichni evropští monarchové. Revoluční myšlenky však putují Evropou a v roce 1848 propukají, s výjimkou Anglie a Ruska, ve všech evropských státech. (80)

4.4 PRŮMYSLOVÁ REVOLUCE

Revoluční vlna, která vynesla na vrchol třetí stav, přinesla dalekosáhlé změny v myšlení lidí. Evropané pod vlivem osvícenectví a racionalismu upřeli svůj zrak k přírodním, ale i technickým vědám, také však k rozvoji velkovýroby a obchodu. Ruku v ruce s těmito politickými a hospodářskými změnami přichází z Anglie revoluce průmyslová.

Průmyslová revoluce nebyla na rozdíl od revolucí politických následkem událostí, které se nakupily během poměrně krátkého časového úseku, ale proměnou hospodářství zprvu pozvolnou a později mezi lety 1760 – 1815 rychlejší. Zánik cechů nutně začal s rozvojem kapitalismu, což sebou mnohdy přinášelo vykořisťování kolektivní práce jediným podnikatelem. Tento vývoj od malých manufaktur směrem k velkým podnikům byl v 18. století urychlen nárůstem počtu spotřebitelů v Anglii. Velmi mu také prospělo otevření nových, zvláště zámořských trhů v amerických koloniích a mechanickými vynálezy. Lidská síla byla nahrazena silou vodní, a ta později parním strojem. Průmyslová revoluce připravovala a také si vynucovala revoluci politickou. Docházelo k odlivu lidí z venkova a prudkému rozvoji měst.

Rozvoj velkého průmyslu vytváří dvě nové třídy. Tu první tvoří **bohatí majitelé dílen a továren**, jejichž majetek se vyrovnal jmění pozemkových velmožů, takže se její příslušníci začali domáhat i odpovídajícího podílu na moci. Do druhé třídy patří **tovární dělníci**, kteří se výrazně lišili od starého venkovského řemeslníka. Byli přístupnější politické agitaci a tvořili větší jednodité celky. Mezi těmito dvěma skupinami vytýčilo moderní hospodářství ty nejnepřekonatelnější hranice. (81)

4.5 EMANCIPACE ŽIDŮ

S rozvojem občanských a národnostních svobod dozrála kolem poloviny 18. století doba na to, aby Židé byli zbaveni svého podřadného postavení. Předpoklady k tomu vytvořilo na jedné straně konfesní roztříštění křesťanství a zesílené obrácení mnoha jeho skupin ke starozákonním kořenům, na druhé straně osvícenectví s jeho náboženskou skepsí. Během několika desetiletí bylo uskutečněno to, čemu pokládaly základy již renesance, humanismus a reformace. Náboženská tolerance je založena na realitě, že společnost a církve již nejsou totožné. Tuto zkušenost udělaly jako první menší církve, které vzešly z reformace. Vzdávající tolerance zrodila Židy takového formátu, jako byl **Baruch Spinoza**, kteří nově promysleli vztah státu a náboženství, čímž dopomohli k prosazení náboženské tolerance. V Německu a v Rakousku trval tento vývoj mnohem déle. (82)

V druhé polovině 18. století došlo k výraznému zlepšení v postavení Židů v německé jazykové oblasti. Zásahu na tom má z velké části židovský filosof a spisovatel **Moses Mendelssohn**. V Rakousku byl boj o židovskou emancipaci předběžně ukončen tolerančním ediktem Josefa II., vydaným roku 1782. Dobře míněný výnos osvíceneckého císaře však v širokých židovských kruzích narazil na nečekaně tvrdý odpor. Tito představitelé církevních obcí v něm spatřovali nejen zrušení nespravedlivých omezení vůči Židům, ale zároveň i ohrožení židovské svébytnosti.

4.6 JEREMY BENTHAM

Společenské změny, tak typické pro 18. století, s sebou nesly celou řadu nových a mnohdy negativních jevů. Jedním z myslitelů, kteří se ve svém díle pokoušeli

řešit tyto otázky, byl Jeremy Bentham, který napsal jedno z nevlivnějších děl filosofie morálky a společnosti, jež v 18. století vyšlo.

Jeremy Bentham se narodil v britském Londýně roku 1748 a v roce 1763 (v patnácti letech) graduoval na univerzitě v Oxfordu. Poté nastoupil do právnícké firmy, aby se připravil na kariéru advokáta. Velice brzy však pocítil rozčarování nad úpadkem tehdejší právní praxe. Pochopil, že právní systém pouze odráží obecný úpadek, který pronikal celou společností a postihoval všechny její části. Díky značnému majetku se Bentham nebyl nucen věnovat právní praxi a mohl celou svou energii věnovat plánům a programům na ozdravení společenského pořádku. Hlavním prostředkem reformní kampaně byla publikační činnost. Bentham psal ve velkém množství a jeho spisy popisovaly dobové společenské neduhy. Nezůstal však u pouhé kritiky, ale rozvíjel alternativní společenská uspořádání. Jedno z velkých vítězství, kterých dosáhl, byl Zákon o reformě, jímž na pozemkové aristokracii vydobyl politickou moc ve prospěch celého obyvatelstva.

Bentham ve svém díle nepřehlížel lidské slabiny a uvědomoval si, že všudypřítomný úpadek společnosti do značné míry pramení z pomýlených filosofických teorií. K odstranění těchto problémů považoval za nutné odmítnout tyto filosofie a nahradit je jeho teoretickými základy. Obecně rozšířené společenské teorie své doby, které pokládal za mylné, byly svázány se skupinou spřízněných nauk. Podle Benthama sem patřil mimo jiné i pojem přirozeného zákona, teorie přirozených práv a teorie státu jakožto společenské smlouvy. Pro tuto skupinu bylo typické, že jejich základem byly určité morální předpoklady. Bentham se těmito teoriím vysmál; zastával názor, že pro společenské a státní zřízení je třeba najít naprosto odlišné základy. Benthamova etika a všechny její důsledky pro společenské instituce spočívají na principu užitku neboli principu „největšího štěstí“. Sám často využívá formulí „největší štěstí největšího počtu“. Jeho nejzazším cílem bylo utvoření „morální aritmetiky“, která by mohla vést jednotlivce při rozhodování, vlády pak při provádění zákonných opatření. Do své filosofie zavádí Bentham pojem „hedonistický kalkul“, který by nám měl pomoci při rozhodování. Jelikož se lidé rozhodují vždy podle příjemných pocitů („slasti“) či nepříjemných pocitů („strázně“), musí lidé zvážit dva hlavní rysy těchto pocitů, totiž trvání a intenzitu. Slast, která trvá deset minut, je dvakrát tak dobrá než slast pětiminutová a intenzivní slast je lepší než mírná slast. Před použitím tohoto kalkulu při politických rozhodnutích musíme rozhodnout, kolik lidí postihnou zamýšlené slastné či strastiplné skutky, a zapojit tento násobitel do výpočtu.

Hlavní myšlenky Jeremyho Benthama:

- *Lidé jsou motivováni výlučně touhou dosáhnout slasti a vyhnout se strážní.*
- *O mravnosti našich skutků rozhoduje jejich užitečnost.*
- *Štěstí je totéž co slast, neštěstí co strážně.*
- *Jedině slast je inherentně dobrá (dobrá o sobě) a jediné strážně je inherentně špatná.*
- *Jsme povinováni přispívat ke štěstí každého jednotlivce rovnou měrou.*
- *Slasti se navzájem liší pouze kvantitou, nikdy kvalitou.*
- *Lidské chování lze řídit uvalením postihů.*
- *Spravedlnost vyžaduje rovnoprávnost, je však podřízena užitečnosti.*

(84)

Tyto hluboké společenské změny zapříčinily, že po celém evropském kontinentu se začaly bortit monarchie a byly nahrazovány republikami. Začal se prosazovat základní princip americké revoluce obsažený v Jeffersonově *Prohlášení nezávislosti*. Tento dokument přináší myšlenku, **že kdo vládne, může vládnout jen za souhlasu těch, kterým vládne**. Díky Francouzské revoluci se tento princip časem prosadil ve velké části Evropy. Neplatí již tedy ospravedlňování vlády z nábožensko-ideologických důvodů, ale pouze se souhlasem všech občanů vyjádřeným svobodnými volbami. Toto je jediným uznávaným principem legitimní politické moci. (83)

5 REVOLUCE ZA SVOBODU OD ZBÍDAČUJÍCÍHO VYKOŘIŠŤOVÁNÍ

Velice brzy došlo k tomu, že ideály Francouzské revoluce zvané buržoazní čili měšťanská, které prošly společně s revolucí industriální, výrazně změnily tvář celé Evropy. Tento nově vzniklý politicko-ekonomický systém začal produkovat novou společenskou třídu, čtvrtý stav, zvaný **proletariát**. Nový hospodářský systém vytvořil na straně jedné obrovské bohatství a způsobil veliký hospodářský rozmach. Na straně druhé však rozšířil bídu dělnických mas a periodicky vytvářel nezaměstnanost obrovského počtu lidí. Miliony lidí po celé Evropě byli uvrženi do nelidských pracovních podmínek za minimální mzdu.

5.1 FILOSOFICKÝ ZÁKLAD PROLETÁŘSKÉ REVOLUCE

Jako reakce mravního rozhořčení vzniká hnutí **socialistické**, čímž se zdvihá čtvrtá revoluční vlna v evropských dějinách, **revoluce proletářská**. Zbídačené masy lidí - tento nový fenomén v evropské civilizaci - nemohl samozřejmě uniknout pozornosti intelektuálních vrstev. Mnozí z těchto filosofů se snažili přispět svým pohledem k řešení vzniklé znepokojivé situace. Jedním z nich byl i německý filosof Karl Marx, který provedl vědeckou analýzu strukturní provázanosti mezi bohatstvím a bídou tohoto nového hospodářsko-politického systému a navrhl i řešení této situace. Proti zmáhajícímu se individualismu zdůraznil práva celku, společnosti, society či komunity neboli **socialismus**, případně **komunismus**. (85)

5.1.1 Marxistické pojetí vývoje

5.1.1.2 Karl Marx

Karl Marx se narodil v roce 1818 v německém Trieru v rodině právníka. Jeho rodina konvertovala od judaismu k protestantství. V sedmnácti letech začal studovat na univerzitě v Bonnu práva, avšak pro jeho problematické chování (pití, souboje) jej otec poslal studovat na univerzitu do Berlína. Na berlínské univerzitě si Marx jako hlavní obor zvolil obor filosofii a přidal se ke skupině radikálních studentů, která byla

známá pod jménem „mladohegelovci“. Tato skupina zastávala názor, že náboženství je pouhý lidský výmysl, který má vysvětlit nevysvětlitelné. Díky svému spojení s mladohegelovci se v roce 1842 stal redaktorem listu *Rheinische Zeitung*, který radikálně kritizoval způsob zacházení s nižšími vrstvami. V lednu 1843 byla činnost tohoto listu vládním nařízením ukončena. Po marném pokusu získat v Německu akademické místo odjel se svou ženou do Paříže, kde navázal přátelství s Friedrichem Engelsem. Spolu napsali knihu *Komunistický manifest*. Do Londýna se odstěhoval v roce 1849, kde setrval po zbytek svého života. Mezi lety 1864 – 1872 se Marx zapojil do činnosti mezinárodní dělnické organizace tzv. I. internacionály.

První díl *Kapitálu* vyšel v Německu 14. září 1867. Marx na tomto spisu pracoval skoro dvacet let, ale nepodařilo se mu jej dokončit. Engels vydal druhý díl v roce 1885 a třetí v roce 1894. Základní myšlenkou marxismu je, že naše vnímání materiálního světa je podmíněno společností, ve které žijeme. Marx vnímá dějiny jako proces neustálého tvoření, uspokojování a dalšího tvoření lidských potřeb. Vnímá lidský vývoj jako dějiny boje o majetek, soukromé vlastnictví a silou tohoto boje je práce. Jedná se tedy o určování vztahů mezi prací a vlastnictvím. (86)

Karl Marx dělil minulé, současné a budoucí dějiny výrobních vztahů do šesti fází: prvobytně pospolná společnost, otrokářství, feudalismus, kapitalismus, socialismus a poslední vývojovou fází bude podle něho komunismus. Domníval se, že kapitalistická společnost, ve které žije, se nachází v krizi a brzy projde revoluční změnou, která povede nejprve k socialismu a později ke komunismu. Jako filosof – ekonom se opíral o dvě teorie: pracovní teorii hodnoty a teorii nadhodnoty. V teorii hodnoty se domníval, že pravá hodnota jakéhokoli výrobku je úměrná množství práce, která do něho byla vložena. V teorii nadhodnoty poukazoval na to, že v kapitalismu se tržní ceny neurčují pravou hodnotou, nýbrž nabídkou a poptávkou. Zisk mezi pracovní hodnotou a tržní cenou zůstává kapitalistovi. S rozvojem techniky a odpovídajícím nárůstem dělníkovy produktivity vzrůstá nadhodnota, avšak pro dělníka zůstává stejná práce i mzda. Dochází k dalšímu vykořisťování dělníků, které musí dosáhnout bodu, kdy ho proletariát shledá neúnosným a dojde k povstání. Kapitalistický systém pak bude nahrazen diktaturou proletariátu, která zruší soukromé vlastnictví a nastolí socialistický stát, kde se budou výrobní prostředky nacházet pod plnou kontrolou ústřední vlády. Socialistický stát nahradí komunistická společnost, ve které jsou zájmy jednotlivce a společnosti totožné. (87)

Karel Marx zemřel v Londýně roku 1883 na rakovinu jícnu a jeho majetek byl odhadován na dvě stě padesát liber. (88) Ještě za jeho života byly jeho teorie často označovány jako utopie. Pravdou nicméně zůstává, že jeho myšlenky inspirovaly četné revoluce, které proběhly v Evropě, Asii, Africe a Jižní Americe.

Hlavní myšlenky Karla Marxe:

- *To, co se nazývá světovými dějinami, je jako celek výtvořem lidské práce.*
- *Vývoj kapitalismu brání lidem dosáhnout jejich plného potenciálu jakožto bytostí schopných sebeurčení.*
- *Pouze svržením kapitalistů, odstraněním soukromého vlastnictví a zavedením společného vlastnictví výrobních prostředků pomocí počáteční diktatury proletariátu lze dosáhnout hospodářské spravedlnosti. (89)*

5.1.1.2 Friedrich Engels

Tento německý myslitel se narodil v německém Porýní roku 1820 v rodině prosperujícího továrníka. Dlouhá léta spolupracoval s Karlem Marxem a finančně jej podporoval. Ve svých myšlenkách vyznával **dialektický materialismus**, který se zabývá v popisu objektivního, na lidském poznání nezávislého vývoje hmoty. Tato hmota není nikdy statická, nýbrž se vždy vyvíjí podle tří zákonů:

- *zákona přechodu kvantity v kvalitu,*
- *zákona vzájemného pronikání protikladů,*
- *zákona negace negace.*

Hmota se podle tohoto učení rozvíjí dialekticky, svárem protikladných tendencí a sil, které se na vyšší rovině opět ruší a překonávají. Seberozvíjení hmoty se uskutečňuje ve „skocích“, přetržitě, v „přeryvech postupnosti“. Ve svých spisech se Engels podrobně zabývá kvalitativní nezničitelností hmoty a pohybu. (91)

Engelsovým předním dílem bylo *Postavení dělnické třídy v Anglii*, které vyšlo v roce 1845. V tomto spise vyjadřuje své sympatie s oběťmi industrializace. Spolu s Marxem sepsali *Komunistický manifest*, v němž předpovídal proletářskou revoluci.

V knize *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu* Engels použil materialistickou metodu na antropologii. Během Engelsova života vyvolaly jeho formulace materialistického pojetí dějin značnou kritiku. (92)

5.1.1.3 Karl Kautsky

Evropa druhé poloviny 19. století byla stále silně ovlivněna myšlením, které zasel osvěcenectví a později čistý materialismus. Jedním z myslitelů, kteří navazovali a dále rozvíjeli marxismus, byl německý myslitel **Karl Kautsky** (1854-1938).

Kautského marxismus byl evoluční a deterministický. Tento německý socialistický teoretik byl dříve, než se stal marxistou, zastáncem Darwinovy teorie. Darwinismus jej ovlivňoval do jisté míry po celý život. Kautského pojetí společenského vývoje bylo vždy spjato s pojetím přirozeného vývoje, z čehož vyplýval i silný důraz na výrobní síly a objektivní nutnost. Mnoho času strávil obranou toho, co považoval za tradiční marxistickou ortodoxii. Byl přesvědčen, že vznik monopolů a kartelů je známkou posledních záchvěvů kapitalismu. Stále hlubší krize způsobené nedostatečnou spotřebou podle Kautského proletarizovaly i střední třídu, což mělo vést k celkovému zhroucení systému. Ve dvou oblastech bylo Kautského myšlení novátorské. V knize *Agrární otázka* (*Die Agrarfrage*, 1899) se pokusil dokázat, že zájmy německého rolnictva stojí přímo proti zájmům proletariátu. Za druhé rozvinul pojetí „ultraimperialismu“.

Kautsky vždy trval na realitě třídního konfliktu a nemožnosti třídního smíru. Jeho deterministický postoj jej nicméně vedl k určité politické pasivitě. Zastával ideu radikální transformace státu pod diktaturou proletariátu. Tím měl na mysli, že úkolem nadcházející proletářské revoluce je plná demokratizace Německa. To by znamenalo pouze většinovou vládu proletariátu za existence plně demokratických a parlamentních institucí. (93)

5.1.2 Wilhelm Emmanuel von Ketteler

Jedním z myslitelů, kteří se zabírali postavením dělnictva, byl **Wilhelm Emmanuel von Ketteler** (1811–1877), poslanec frankfurtského Národního shromáždění. V roce 1850 se stal biskupem v Mohuči a svým dílem v mimořádné míře ovlivnil so-

ciálně politickou činnost katolické církve. Slavnostní řeč, kterou pronesl v roce 1869 na poutním místě Liebfrauenheide u Offenbachu, vyšla tiskem pod názvem *Dělnické hnutí a jeho snahy ve vztahu k náboženství a mravnosti* (Die Arbeiterbewegung und ihr Streben im Verhältnis zu Religion und Sittlichkeit) a dodnes platí za „magnu chartu“ křesťanského dělnického hnutí.

Postoj katolické církve k závažnému postavení dělnictva shrnul papež Lev XIII. (úř. 1878–1903) v encyklice **Rerum novarum** (1891), ve které vytýčil zásady katolické sociální nauky. (90)

5.1.3 Marxismus v carském Rusku

Marxovy myšlenky působily na část dělnických vrstev po celé Evropě. Největší odezvu však našly v ekonomicky nejslabším evropském státě - v carském Rusku. Carský stát podporoval rozvoj průmyslu, což znamenalo vznik buržoazie, proletariátu a kvalifikované střední třídy. Režim však nebyl příznivě nakloněn politickým aspiracím těchto nových tříd a nebyl schopen uspokojit ekonomické nároky venkovského obyvatelstva. Marxismus v této zemi získal podporu v radikálních kruzích. Hlavní zásluhu na zavedení marxismu do ruského revolučního hnutí má **Georgij Valentinovič Plechanov** (1856-1918). Tento bývalý ruský populist v roce 1883 tvrdil, že průmyslové dělnictvo (proletariát) bude v Rusku hlavní revoluční silou. Venkovský lid netvoří jednotnou revoluční třídu, protože se pod vlivem kapitalismu dělí na vykořisťující a vykořisťované skupiny. V devadesátých letech 19. století podpořil tuto linii **Vladimír Iljič Lenin**, jehož bratr (stoupenec plechanovské linie) byl oběšen v roce 1887 za pokus o atentát na cara.

5.1.3.1 Vladimír Iljič Lenin

V. I. Lenin (vlastním jménem V. I. Uljanov) žil v letech 1870-1924. Je hlavní osobností ve vývoji marxismu ve 20. století. Přispěl k němu revoluční politikou a bývá vyzdvihován pro svůj přístup k organizaci revoluční strany.

Leninovo rané dílo vyvrcholilo ve velké studii *Vývoj kapitalismu v Rusku* (1899); v určitém smyslu bývá chápáno jako nejoriginálnější Leninův přínos k marxistické teorii. S využitím dobových údajů sledoval vývoj kapitalismu od živelné ekonomie a

umístnil do tohoto komplexního procesu rozčleňující se odvětví průmyslu a sociální rozvrstvení. Došel k závěru, že kapitalistické vykořisťování prostoupilo všechny vrstvy ruské společnosti, svou nespokojenost je však schopen dostatečně artikulovat pouze proletariát. Dokazoval, že uvědomění artikulace a organizace tříd prochází různými fázemi vývoje. Ve svém spisu poukazyval na existenci proletariátu jako **třídy** ve vlastním slova smyslu. K dosažení politických cílů této třídy je třeba zvláštní organizační struktura, v níž by měly přednostní úlohu kádry či profesionální revolucionáři, podřízení disciplinární kontrole stranického centra. Cílem předvoje této strany je vést uvědomělé dělníky a poté masy vykořisťovaných k politické aktivitě, která odhalí nesmiřitelnost třídních rozdílů ve společnosti, a tím urychlí nárůst revolučního vědomí. Tyto ideje Lenin vyjádřil ve spisu *Co dělat?* (1902). Třídní boj byl pro Lenina výrazem podstaty marxismu a revoluční strana měla být jeho organizátorem. Politika ve smyslu organizace a artikulace zájmů proletariátu je podle Lenina pouze první fází tohoto boje a s jeho ukončením také zanikne. Poté ji musí nahradit nenásilná administrativa, čímž dojde k realizaci **komunismu**. Úspěch v tomto revolučním boji by byl možný jen v případě, pokud by tato proletářská strana získala podporu drobného rolnictva, protože právě oni - nikoli radikální buržoazie - byli přirozenými spojenci proletariátu. Tato strategie formulovala Leninovu taktiku v revoluci roku 1905 a vykrystalizovala v rozdělení na bolševiky a menševiky. Po vypuknutí první světové války začal Lenin formulovat novou teorii soudobého kapitalismu, kterou završil ve svém díle *Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu* (1916). V tomto spise dokazoval, že inovační a progresivní role kapitalismu v třibení výrobních sil je produktem tržně konkurenční struktury, takže v okamžiku, kdy se stal na přelomu století monopolistickým, začala jeho stagnace. Stal se omezujícím a parazitujícím na koloniálním vykořisťování, čímž připravil půdu pro sjednocení evropské socialistické revoluce s národně osvobozovacím bojem v koloniích.

Nerovnoměrný vývoj kapitalismu učinil podle Lenina nevyhnutelnými války o rozdělení a přerozdělení ekonomických teritorií světa. Soutěž podniků na domácím trhu nahradila globální konfrontace militaristických státně kapitalistických trustů, jejichž státní struktury se stále více rozrůstají a stávají utlačovatelskými. Kapitalismus podle Lenina tímto splnil své historické poslání, ve svém imperialistickém stádiu vytvořil objektivní podmínky pro mezinárodní socialistickou transformaci.

V rozmezí let 1916 a 1917 Lenin vyzdvihl zapomenutou Marxovu úvahu o komuně jako administrativní struktuře vhodné pro socialismus. Na základě této ideje

velké Sověty, založené na přímé demokracii s odvolatelnými delegáty, se v tomto pojetí měly kombinovat legislativní, výkonné, soudní a politické pravomoci, které byly dosud srovnatelné s institucemi, jež nebyly odpovědné vůli lidu. Sověty měly realizovat ideál lidové samovlády. Důraz byl kladen na rozbití starých struktur nadvlády a podřízení. Tyto orgány lidové správy si měly přivlastnit moc, kterou kdysi zastával centralizovaný stát. Centralistické, vojenské a administrativní metody během budování sovětského státu vyostřily rozpory mezi teorií a praxí. Lenin spolu s Bucharinem a Trockým začal vypracovávat revidovanou teoretickou koncepci státu. Ve svých posledních dílech v letech 1922 a 1923, rozčarován svévolí a neschopností rozbujeleho státu a stranického aparátu, navrhoval radikální reorganizaci komunistické strany a státu. Nemocný a osamocený (neboť se předtím zbavil všech, kteří mohli být jeho spojenci), byl odsunut soudruhy, kteří se důsledků jeho návrhů obávali. (94)

Lenin ve své filosofii navazoval a dále rozvíjel myšlenky marxismu. Lišil se však od něho v názoru, že proletářská revoluce se nemůže uskutečnit v nejsilnějším státě kapitalistického systému, tedy v Anglii, ale naopak v nejslabším članku, tedy v carském Rusku. Předložil svou teorii **revoluce**, kterou se mu podařilo v roce 1917 proměnit ve skutečnost. Jádrem jeho *bolševismu* je přechodná „diktatura proletariátu“, která musí být vedena stranou, jež je vedena přísně centralisticky a je nositelem „ideologie“ (tj. správné teorie).

5.1.3.2 Ruská proletářská revoluce

Politický vývoj v této části Evropy však nebyl tak jednoznačný. Na přelomu století se od marxismu Plechanova a Lenina oddělily dva proudy. První směr, jehož představiteli byli Struve, Tugan – Baranovskij spolu s dalšími „revizionisty“, býval svými odpůrci označován jako „legální marxismus“, protože se omezoval na názory, které bylo v Rusku možné legálně publikovat. Legální marxisté tvrdili, že v ruských podmínkách je kapitalistický vývoj progresivní a samotný socialismus vznikne v budoucnosti vlastním evolučním vývojem, nikoliv revolucí.

Druhý proud, do něhož patřili Kusková a její manžel Prokopovič, byl opozicí nazýván „ekonomisté“. Tato skupina hlásala názor, že s ohledem na zaostalost Ruska se dělníci musí soustředit na boj za lepší ekonomické podmínky a ponechat politický zápas proti autokracii na střední třídě. K tomuto myšlenkovému proudu se hlásila řada dělnických skupin, hlavně v Petrohradě.

Oba tyto směry zanikly následkem přechodu svých čelních představitelů k ústavnímu liberalismu a díky Leninově energické kampani proti revisionismu. Od roku 1905 soupeřily o podporu dělnictva a venkovského lidu dvě hlavní revoluční strany. Tou první byla Strana revolučně socialistická, pro kterou byla typická revoluční politika a která se neštítala ani použití terorismu. Druhá byla Ruská sociálně demokratická dělnická strana, která byla pokračovatelkou plechanovské tradice. Ihned v počátku působení této strany došlo k rozdělení na umírněnější „menševiky“ a radikálnější „bolševiky“, z nichž vznikla komunistická strana. (95)

Reformní marxisté se orientovali na zlepšování životních podmínek dělnictva v rámci hospodářsko-společenského řádu a parlamentní demokracie, která vyšla z třetí revoluční vlny. Nejen v Rusku, ale i po ostatních evropských zemích docházelo k uznání práva na shromažďování, které umožnilo zakládání dělnických odborů. Tyto dělnické organizace dokázaly prostřednictvím stávek a vyjednáváním vymáhat zlepšování pracovních podmínek. Společenským tlakem si vymohly zavedení nového sociálního zákonodárství – pojištění v nemoci, v úrazu, ve stáří a invaliditě. Se zdvíhající se čtvrtou revoluční vlnou vznikly nové socialistické, sociálně demokratické, křesťansko-sociální a křesťansko-demokratické politické strany, které se ujímaly zájmů pracujících. Tato reformnisticko-revizionistická odnož čtvrté revoluční vlny se stala pozitivní, konstruktivní a neodmyslitelná složkou demokratické společnosti. (96)

5.1.3.3 Diktatura proletariátu

Na konci 1. světové války se v carském Rusku v nastalých zmatcích dostala násilím k moci radikálně-revoluční-komunistická skupina této čtvrté revoluční vlny. Jedna z nosných myšlenek této revoluční vlády je univerzální a misionářská. Vyzývá k soudržnosti heslem Proletáři všech zemí, spojte se! Avšak tato revoluce, jak se postupem času ukázalo po zavedení diktatury proletariátu, odsunula vznik svobodné společnosti do budoucnosti, tedy do fáze plně rozvinutého komunismu. Představa o demokracii byla pro čelní představitele nového režimu jednoznačná, jak vidíme v knize *Základy marxismu-leninismu* na straně 538.

V politice proletářského státu je velmi důležité zachovávat správný poměr mezi diktátorskými metodami, používanými vůči kontrarevoluční buržoazii, a metodami demokratickými, používanými vůči pracujícím. Stejně nepřipustné je jak poskytovat svobodu jednání reakčním silám, tak zužovat demokracii pro pracující. (97)

Proletářská demokracie nevidaně rozšiřuje demokratismus pro pracující, nemohou jí však užívat i svržené reakční síly buržoazie všechny ostatní živly bojující za opětné nastolení kapitalismus. Tady má proletářská demokracie své hranice. Socialistické revoluci by byly způsobeny obrovské škody, kdyby proletariát poskytl politické svobody organizacím velkokapitalistů. Což není zřejmé, že rozpuštění stran a spolků kontrarevoluční buržoazie a zákaz propagandy fašistických a jiných protilidových idejí nejen neomezují svobodu a demokracii pro pracující, nýbrž naopak jsou vynuceny jejich zájmy? (98)

5.1.3.4 Josef Vissarionovič Stalin

Diktatura proletariátu se stala velice brzy **diktaturou stranické nomenklatury nad proletariátem**. Po Leninově smrti v lednu 1924 se sovětské politické myšlení postupně stalo záležitostí Stalina.

Josef Vissarionovič Stalin (vlastním jménem J. V. Džugašvili) žil v letech 1879-1953. Tento sovětský politický vůdce byl původně žákem V. I. Lenina. Stalinův hlavní intelektuální přínos spočívá v nové verzi marxismu, která v maximální míře podpořila někdejší sovětský režim. Vládnoucí ideologie vytvořená Stalinem sehrála rozhodující roli při konsolidaci sovětského režimu. Již na počátku roku 1924 ve svých přednáškách „*Základy leninismu*“ Stalin tvrdil, že leninismus není pouhou verzí marxismu, kterou lze aplikovat na venkovskou společnost, ale „*marxismem období imperialismu a diktatury proletariátu*“, jež má celosvětový význam. Tímto nabyl Leninův demokratický centralismus nové podoby. V očích Stalina nebyla strana pouze „*vedoucí a organizující částí dělnické třídy*“, byla „*ztělesněním jednotné vůle silící očišťováním sebe sama od oportunistických prvků*“. Přes tvrdou opozici Trockého, Zinovjeva a Kameněva vyhlásil, že je možné dokončit budování socialismu v Sovětském svazu bez vzniku socialistické revoluce v jiné zemi.

Stalinova verze „socialismu v jedné zemi“ rozdělila vládnoucí politbyro. V roce 1928 Stalin tvrdil, že třídní boj se s přibližující se socialismem zintenzivní. Později

došel k názoru, že proletářský stát na cestě k socialismu nezanikne, ale bude muset být naopak posílen, aby chránil Sovětský svaz před nepřátelským kapitalistickým okolím. Tento typický rys stalinismu posiloval industrializaci a násilnou kolektivizaci zemědělství.

Počátkem 30. let se výrazně změnila sovětská definice socialismu. Dosud všichni marxisté předpokládali, že „socialismus“, zachovávající „buržoázní“ princip odměny podle vykonané práce, bude znamenat veřejné vlastnictví všech výrobních prostředků, zrušení obchodu a zavedení jakéhosi typu bezpečného hospodářství. V polovině 30. let však začali sovětští marxisté tvrdit, že soukromá políčka kolektivně hospodařících rolníků a s tím spojený svobodný trh jsou součástí socialistické ekonomiky a peněžní hospodářství přetrvává až do zavedení komunismu. V roce 1936 prohlásil Stalin, že v Sovětském svazu byl socialismus v podstatě vybudován. V jeho očích bylo zrušeno vykořisťování jedné třídy druhou. Bylo také dosaženo spojenectví dělníků ve státním průmyslu a kolektivizovaných zemědělců. Ústava z prosince 1936 definovala Sovětský svaz jako „stát dělníků a rolníků“. Stalin však prohlásil, že státní řízení ekonomiky musí zůstat v rukou dělnické třídy. Rolníci tedy zůstali podřízeným členem této aliance.

V období čistek (tedy v letech 1936 až 1938) Stalin prohlásil, že nepřítomnost antagonistických rozporů v socialistické společnosti znamená, že všechny nepřátelské snahy a myšlenky přicházejí zvenčí. V tomto období začala snaha o tvrdou uzavřenost Sovětského svazu před jakýmkoliv vlivem zvenčí, a to i z ideově spřízněných států. Krátce před svou smrtí Stalin tuto doktrínu nepatrně modifikoval, když připustil možnost zaostávání výrobních vztahů za rozvojem výrobních sil v socialistické společnosti. Zdůraznil také význam „střetu zájmů“ v rámci marxismu. (99)

5.1.3.5 Sovětská ideologie

Ve Stalinově období nastává vrchol marxisticko-leninské ideologie. V roce 1940 vychází „*Stručný filosofický slovník*“ autorů Judina a Rosentala. Slovník se skládá téměř výlučně citátů Marxe, Engelse, Lenina a Stalina. „Stručný kurz“ dějin komunistické strany spolu s filosofickým slovníkem se staly dogmatickou základnou celého sovětského myšlení, přinejmenším toho myšlení, které bylo publikováno tiskem, a to v míře, jakou si sotva dokážeme představit. (100)

Polský dominikán profesor **J. M. Bocheňski** ve své knize *Marxismus-Leninismus věda nebo víra* na str. 47 shrnuje podstatné znaky tehdejších ideologických publikací:

1. *Byl zaveden a všude se užíval pojem „klasikové“. Klasiky byli Marx, Engels, Lenin a Stalin, ale vždy tak, že se stále vykládal Marx v pojetí Engelsově, Marx a Engels v pojetí Leninově a Lenin nakonec podle Stalinových záměrů. Jejich učení platilo za tak absolutní dogma, že nikdy nebyla zpochybněna ani jedna věta některého z klasiků.*
2. *Většina toho, co mohla tehdejší doba nabídnout, sestávala z komentářů ke klasikům; klasikové museli být navíc při každé příležitosti doslovně citováni jako důkaz. Profesor Baskin z moskevské univerzity řekl v červnu 1947: „Nemáme žádnou opravdovou filosofii, ale jen citátologii.“ Ideologie byla tehdy stejně jako mnoha dalších věcí v Sovětském svazu citátologická.*
3. *Znalosti stejně jako úroveň vědomí problémů byly u ideologů neuvěřitelně nízké. Diskuse povětšinou sestávaly z toho, že se na protivníka zaútočilo citáty z klasiků, uplatnily se vůči němu hrubé invektivy a byl nařčen z úchylek. Všechny problémy se zdály být jednou provždy vyřešené klasiky. (101)*

V této knize je ve 12. kapitole velice dobře rozpracován vrchol 4. revoluční vlny v představách marxisticko-leninských ideologů.

- *Vědecký komunismus je společně s vědeckým socialismem nejméně rozpracovaná součást marxismu-leninismu.*
- *Sociální revoluce představuje dlouhou a těžkou cestu ke komunismu – plný komunismus: ráj na Zemi (Lenin).*
- *Socialismus jako společnost výkonu: „Každému podle jeho výkonu!“ (Marx)*
- *Komunismus jako společnost nadbytku: „Každému podle jeho potřeb!“ Následně se učení zkomplikovalo:*

1. perioda: cesta k socialismu (válečná perioda)

diktatura proletariátu znamená absolutní vládu strany, teror proti vykořisťovatelským třídám a proti všem odchýlkám.

Lidová demokracie jako nejnovější přechodová forma: trpěná koexistence různých tříd po vedením komunistické strany. V této periodě se dnes nacházejí všechny komunistické státy s výjimkou Sovětského svazu a ČSSR.

2. perioda: socialismus (přechodné období)

Antagonistické třídy mizí. Jediná strana: komunistická. Protože neexistuje vážný nepřítel (pouze transmise), povoluje se volební právo s jednotnou kandidátkou. ČSSR již této fáze dosáhla.

3. perioda: cesta ke komunismu (přechodné období v Sovětském svazu)

Započalo rušení i neantagonistických tříd. Komunistickou stranou plně ovládaný stát se údajně vzdává některých funkcí ve prospěch společnosti (sport, sociální soudnictví apod.)

4. perioda: vědecký komunismus (závěrečná fáze, částečně již v Sovětském svazu)

předchozí podmínky:

a) Vykořisťovatelské třídy na celém světě musí být zlikvidovány až do posledního kapitalisty, to znamená: definitivní dokončení světové revoluce.

b) Vytvoření materiálně-technické základny pro přebytek zboží. Přitom dostává přednost těžký průmysl (výroba výrobních prostředků) před spotřebním průmyslem (potřeby).

c) Výchova nového, komunistického člověka, který „neodděluje své vlastní zájmy od zájmů společenských“ (Šiškin). Zbaven egoismu, žádostivosti a lásky k soukromému vlastnictví pracuje tento člověk nikoli kvůli mzdě, ale pro čistou radost z práce (nejslabší stránka komunismu: dobrá mzda je podle zkušenosti podnět i pro dělníky v komunistických zemích). (102)

5.2 DOPADY TOTALITNÍCH PRAKTIK NA SPOLEČNOST

Během procesu, v němž se bolševické Rusko stalo světovou velmocí, kdy prostřednictvím Kominterny a později Kominformy rozšiřovalo svůj vliv po celém světě, projevoval se stále jasněji vnitřní rozpor či spíše vnitřní lež této supervelmoci. Svou bezobsažnost zakrývala velkohubou pseudorevoluční rétorikou. Došlo k popření svobody církve, jako by nikdy nebyla revoluce papežská. Došlo k popření svobody křesťana, jako by nikdy neproběhla revoluce husitsko-protestantsko-puritánská. Došlo k popření svobody občana a člověka, jako by nikdy nedošlo k revoluci francouzské. Vedeni duchem totality budovali velmocenský stát, v němž vládnoucí nomenklatura pronásledovala jakoukoliv odlišnost myšlenkovou či názorovou. Nikdy v dějinách evropské kultury nedošlo k tak rozsáhlému potlačení svobody. I zde však zapůsobil známý „sociologický zákon revoluce“, podle něhož se vítězná revoluční třída stává konzervátorkou vlastní revoluce a proměňuje se v sílu kontrarevoluční. (103)

6 ZÁVĚR

Během posledního tisíce let vývoje evropské civilizace proběhly čtyři revoluční vlny, jejichž snahou mělo být zlepšení postavení člověka ve společnosti. Nikdy však nedošlo k tak masovému potlačení lidských práv jako ve 20. století.

Analýzou tohoto problému se zabývá profesor **Karel Skalický** v časopise *Křesťanská revue* č. 1 z roku 2001 v článku s názvem *Lidská práva ve společenském kontextu jako hermeneutický problém*. V tomto článku se můžeme dočíst o nám již známém trojvrstevném tzv. aristokraticko-vertikálním rozdělení evropské společnosti. V této společenské struktuře měl právo vládnout a rozvíjet svou ideologii jen ten, kdo stál na vrcholu této pyramidy moci. Bludu, popřípadě ideologické úchylce žádné právo nepřísluší a ani příslušet nesmí. V okamžiku, kdy by se to mělo stát, hrozí této společnosti smrtelný rozklad. Tmelem této společnosti je totiž normativní ideologie, náboženská či protináboženská. S americkou revolucí však vstupuje na jeviště světových dějin nový princip legitimování veřejné moci. Thomas Jefferson ho v roce 1776 ve své **Deklaraci nezávislosti** pojmenoval takto: *„Považujeme za zřejmé tyto pravdy: všichni lidé byli stvořeni rovnými, jsou obdařeni od Stvořitele určitými nezcizitelnými právy, mezi nimiž je právo na život, na svobodu a na vyhledávání štěstí. Vlády jsou utvářeny proto, aby zajišťovaly tato práva, a jejich spravedlivá moc pochází ze souhlasu těch, jimž se vládne...“*

Vláda zde tedy již nepochází z „Boží milosti“ ani za zákonů dějinného vývoje, jenž předurčil průmyslový a zemědělský proletariát vedený jejich moudrou stranou a jejím ještě moudřejším vůdcem, ale pouze **ze souhlasu těch, jimž vládne**. V této vládě je princip pravdy nahrazen **principem souhlasu**. Aristokraticko-vertikální systém je ve Spojených státech nahrazen systémem **demokraticko-horizontálním**, založeným za principu souhlasu. Poslední velké střetnutí těchto dvou systémů jsme mohli zaznamenat během studené války, kdy demokraticko-horizontální systém v boji s aristokraticko-vertikálním systémem komunistickým obstál velmi dobře.

Velice podnětný je závěr tohoto článku, kde profesor Skalický píše: *“...Ale i biskupové z komunistických zemí pochopili, že aristokraticko-vertikální systém legitimovaný ideologicko-normativně oním novodobým quasi-náboženstvím marxismu-leninismu je na delší dobu pro celou společnost nepojízdný. A jestliže se ještě v první fázi svého odporu vůči komunismu odvolávali na **práva Boží**, brzy pochopili, že Bůh, který je všemohoucí, žádná práva nepotřebuje. Práva potřebuje jen bezmocný člověk.*

Mám totiž za to, že lidská práva, jak je nacházíme ve Všeobecné deklaraci Spojených národů nebo v dokumentech Druhého vatikánského koncilu, jsou vlastně jen jakýmsi rozvinutým komentářem ke druhé části Mojžíšovského Desatera týkající se člověka...“

O významu lidských práv nám totiž napovídá název poslední kapitoly tohoto článku. **Práva nepotřebuje všemohoucí Bůh, ale jen bezmocný člověk.**

Seznam odkazů a poznámek

1. Georges Dumézil, Mýty a bohové Indoevropanů, str. 57
2. Ivo T. Budil, Za obzor západu, str. 603
3. Georges Dumézil, Mýty a bohové Indoevropanů, str. 78
4. Ivo T. Budil, Za obzor západu, str. 625
5. Ian P. McGreal, Velké postavy západního myšlení, str. 43
6. Ivo T. Budil, Za obzor západu, str. 645
7. Jacques Le Goff, Kultura středověké Evropy, str. 343
8. Karel Skalický, Za naději a smysl, str. 46
9. Jaroslav Kadlec, Dějiny katolické církve II., str. 65-66
10. Jaroslav Kadlec, Dějiny katolické církve II., str. 90-94
11. Günter Stemberger, 2000 let křesťanství, str. 285-288
12. Jaroslav Kadlec, Dějiny katolické církve II., str. 115-121
13. Günter Stemberger, 2000 let křesťanství, str. 293
14. Günter Stemberger, 2000 let křesťanství, str. 305
15. Jaroslav Kadlec, Dějiny katolické církve II., str. 174
16. Ian P. McGreal, Velké postavy západního myšlení, str. 108-114
- 16 a. Ian P. McGreal, Velké postavy západního myšlení, str. 105-110
17. Jaroslav Kadlec, Dějiny katolické církve II., str. 156
18. Ian P. McGreal, Velké postavy západního myšlení, str. 121
19. Milan Kameník, Burgundsko kraj mnichů, str. 324
20. Teologické texty 5/95, str. 150
21. Jaroslav Kadlec, Dějiny katolické církve II., str. 207
- 21a Karel Skalický, Za naději a smysl, str. 82
22. Günter Stemberger, 2000 let křesťanství, str. 341
23. Tony Lane, Dějiny křesťanského myšlení, str. 123-126
24. Günter Stemberger, 2000 let křesťanství, str. 375
25. Günter Stemberger, 2000 let křesťanství, str. 376-377
26. Günter Stemberger, 2000 let křesťanství, str. 379
27. Jaroslav Kadlec, Dějiny katolické církve II., str. 277
28. M. Eliade, Dějiny náboženského myšlení III., str. 231
29. M. Eliade, Dějiny náboženského myšlení III., str. 233
30. Jaroslav Kadlec, Dějiny katolické církve II., str. 321-323
31. Ian P. McGreal, Velké postavy západního myšlení, str. 160
32. Jaroslav Kadlec, Dějiny katolické církve II., str. 192
33. Ian P. McGreal, Velké postavy západního myšlení, str. 191

34. Teologické texty 5/95, str. 150
35. Ian P. McGreal, Velké postavy západního myšlení, str. 130
36. Ian P. McGreal, Velké postavy západního myšlení, str. 157
37. Ian P. McGreal, Velké postavy západního myšlení, str. 160
38. Karel Skalický, Za naději a smysl, str. 84
39. Karel Skalický, Za naději a smysl, str. 84
40. Kunzman, Burkard, Wiedmann, Encyklopedický atlas filozofie, str. 95
41. Kunzman, Burkard, Wiedmann, Encyklopedický atlas filozofie, str. 95
42. Kunzman, Burkard, Wiedmann, Encyklopedický atlas filozofie, str. 99
43. Karel Skalický, Za naději a smysl, str. 84
44. Jaroslav Kadlec, Dějiny katolické církve II., str. 278-283
45. Teologické texty 5/95, str. 150
46. Ivo Tretera, Nástin dějin evropského myšlení, str. 271
47. David Miller, Blackwellova encyklopedie politického myšlení, str.172
48. Ian P. McGreal, Velké postavy západního myšlení, str. 230
49. Ivo Tretera, Nástin dějin evropského myšlení, str. 277
50. Ian P. McGreal, Velké postavy západního myšlení, str.
51. Roger Scruton, Krátké dějiny novověké filozofie, str. 230
52. Ian P. McGreal, Velké postavy západního myšlení, str. 272
53. Teologické texty 5/95, str. 150
54. Kunzman, Burkard, Wiedmann, Encyklopedický atlas filozofie, str. 103
55. Ivo Tretera, Nástin dějin evropského myšlení, str. 366
56. David Miller, Blackwellova encyklopedie politického myšlení, str. 129
57. Kunzman, Burkard, Wiedmann, Encyklopedický atlas filozofie, str. 103
58. Nicola Ubaldo, Obrazové dějiny filozofie, str. 342
59. Kunzman, Burkard, Wiedmann, Encyklopedický atlas filozofie, str. 105
60. Ivo Tretera, Nástin dějin evropského myšlení, str. 301-302
61. Günter Stemberger, 2000 let křesťanství, str. 107
62. Ian P. McGreal, Velké postavy západního myšlení, str. 240
63. Ivo T. Budil, Za obzor západu, str. 323-329
64. Ivo Tretera, Nástin dějin evropského myšlení, str. 339
65. Ian P. McGreal, Velké postavy západního myšlení, str. 328-330
66. Ian P. McGreal, Velké postavy západního myšlení, str. 311-313
67. Günter Stemberger, 2000 let křesťanství, str. 129
68. David Miller, Blackwellova encyklopedie politického myšlení, str. 559
69. David Miller, Blackwellova encyklopedie politického myšlení, str. 176
70. Ian P. McGreal, Velké postavy západního myšlení, str. 488
71. David Miller, Blackwellova encyklopedie politického myšlení, str. 268

72. David Miller, Blackwellova encyklopedie politického myšlení, str. 460-462
73. Adam Smith, Pojednání o podstatě a původu bohatství národů, str. 732-735
- 73a Ian P. McGreal, Velké postavy západního myšlení, str. 333-339
74. Jeremy Blaf, Evropa osmnáctého století, str. 483
75. Jaroslav Kadlec, Dějiny katolické církve III., str. 428
76. André Maurois, Dějiny Francie, str. 241
77. André Maurois, Dějiny Francie, str. 242
78. Václav Veber, Dějiny sjednocené Evropy, str. 101
79. Günter Stemberger, 2000 let křesťanství, str. 573
80. Teologické texty 5/95, str. 150
81. André Mauois, Dějiny Anglie, str. 355-357
82. Günter Stemberger, 2000 let křesťanství, str. 868
83. Teologické texty 5/95, str. 150
84. Ian P. McGreal, Velké postavy západního myšlení, str. 369-371
85. Teologické texty 5/95, str. 151
86. Ian P. McGreal, Velké postavy západního myšlení, str. 456
87. Anthony Kenny, Stručné dějiny západní filozofie, str. 401-403
88. Francis Wheen, Karel Marx, str. 287
89. Ian P. McGreal, Velké postavy západního myšlení, str. 455
90. Günter Stemberger, 2000 let křesťanství, str. 608-609
91. Kunzman, Burkard, Wiedmann, Encyklopedický atlas filozofie, str. 169
92. David Miller, Blackwellova encyklopedie politického myšlení, str. 103-105
93. David Miller, Blackwellova encyklopedie politického myšlení, str. 215
94. David Miller, Blackwellova encyklopedie politického myšlení, str. 244-246
95. David Miller, Blackwellova encyklopedie politického myšlení, str. 481-483
96. Teologické texty 5/95, str. 151
97. Kolektiv autorů, Základy marxismu-leninismu, str. 538
98. Kolektiv autorů, Základy marxismu-leninismu, str. 538
99. David Miller, Blackwellova encyklopedie politického myšlení, str. 483-484
100. J. M. Bocheňski, Marxismus-leninismus věda nebo víra, str. 47
101. J. M. Bocheňski, Marxismus-leninismus věda nebo víra, str. 47
102. J. M. Bocheňski, Marxismus-leninismus věda nebo víra, str. 140
103. Teologická revue 1/2001, str. 2-6

Seznam literatury

- BLACK, Jeremy *Evropa 18. století*, Vyšehrad spol. s.r.o., 2003
- BOCHEŇSKI, Józef Maria *Marxismus-leninismus věda nebo víra*, Velehrad s.r.o., 1994
- BUDIL, Ivo T. *Za obzor západu*, Triton s.r.o., 2001
- DUMÉZIL, G. *Mýty a bohové Indoevropanů*, OIKOYMENH, 1997
- ELIADE, M. *Dějiny náboženského myšlení III.*, OIKOYMENH, 1997
- GOFF, Jacques Le *Kultura středověké Evropy*, Vyšehrad spol. s.r.o., 2005
- KADLEC, Jaroslav *Dějiny katolické církve II.*, Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci, 1993
- KADLEC, Jaroslav *Dějiny katolické církve III.*, Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci, 1993
- KAMENÍK, Milan *Burgundsko-kraj mnichů*, Vyšehrad spol. s.r.o., 2002
- KENNY, Antony *Stručné dějiny západní filozofie*, VOLVOX GLOBATOR, 2000
- Kolektiv autorů *Základy marxismu- leninismu*, SNPL-Praha, 1960
- KUNZMAN, BURKARD, WIEDMANN *Encyklopedický atlas filozofie*, Nakladatelství Lidové noviny s.r.o., 2001
- LANE, Tony *Dějiny křesťanského myšlení, Návrat domů*, 1996
- MAUROIS, André *Dějiny Anglie*, NLN, 1995
- MAUROIS, André *Dějiny Francie*, NLN, 1994
- McGREAL, Ian *Velké postavy západního myšlení*, PROSTOR s.r.o., 1999
- MILLER, David *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*, Barrister & Principal, 2000
- SCRUTON, Roger *Krátké dějiny novověké filozofie*, Barrister & Principal, 2000
- SKALICKÝ, Karel *Za nadějí a smysl*, Sofia, 1996
- SMITH, Adam *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*, Liberální institut, 2001
- STEMBERGER, Günter *2000 let křesťanství*, Karmelitánské nakladatelství Kostelní Vydří, 1999
- Teologická revue 1/2001
- Teologické texty 5/99
- TRETERA, Ivo *Nástin dějin evropského myšlení*, Paseka, 1999
- UBALDO, Nicola *Obrazové dějiny filozofie*, Universum, 2006
- VEBER, Václav *Dějiny sjednocené Evropy*, NLN s.r.o., 2004
- WHEEN, Francis *Karl Marx*, BB art, 2002

ABSTRAKT

OPELKA, P. *Krise současného myšlení v díle Karla Skalického*. České Budějovice 2005. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra filosofie a religionistiky. Vedoucí práce K. Skalický.

Klíčové pojmy: Karel Skalický, krize myšlení, revoluční dynamika evropské civilizace, trojčlenné dělení společnosti, boj o investituru, papismus, evropské revoluce

Tato práce se pokouší postihnout a interpretovat hlavní filosofické, teologické, historické a kulturní proudy, které se podílejí na krizi současného myšlení. Vychází přitom z časové osy, kterou ve svém článku *Revoluční dynamika evropské civilizace* navrhl prof. Karel Skalický. Tato revoluční dynamika odlišuje evropskou civilizaci od ostatních, které sice dosáhly velké míry dokonalosti, ale byly statické.

Práce podrobněji zkoumá tento fenomenologický popis revoluční dynamiky, která se objevuje v evropské kultuře posledních dvou tisíc let. Zaobírá se přednostně širším evropským kontextem, poukazuje však také na vliv evropského duchovního rozvoje na americkou civilizaci na straně jedné, na straně druhé neopomíjí podíl českého vlivu na stav evropského duchovního klimatu.

ABSTRACT

Opelka, P *"The Crisis in Conventional Thought of Karel Skalicky's Work"*.

Ceske Budejovice 2005

Master's thesis

University of South Bohemia in Ceske Budejovice

School of Theology, Department of Philosophy and Religious Studies

Supervisor K.Skalicky

Key words: Karel Skalicky, crises of thought, revolutionary dynamics of European civilization, division of society into three sections, the struggle for investiture, Papism, European revolutions.

The primary focus of this thesis is to outline and interpret the main philosophical, theological, historical and cultural streams in the crisis of conventional thought. This work is based on the timeline suggested by Professor Karel Skalicky in his publication "The Revolutionary Dynamics of European Civilization." These revolutionary dynamics set European civilization apart from others which reached a high level of sophistication, but were static.

The thesis studies in great detail the phenomenon of revolutionary dynamics in European culture over the past two millennia. It concentrates mainly on the broader European context. On the one hand, this work examines the influence of European spiritual evolution on American civilization and on the other hand, it notes the Czech influence on European spirituality.